

Religiøst mangfold og militær enhet

Dette nummer av *PACEM* er i sin helhet viet utredningen «Religiøst mangfold og militær enhet: Geistlig betjening og etikkopplæring i et pluralistisk forsvar». Utredningen er utformet i rammen av Feltprostens teologiske fagråd. Gjennom publisering i *PACEM* gjøres utredningen tilgjengelig for offentlig debatt. Dette nummeret vil også sendes særskilt til en rekke institusjoner og organisasjoner som høringsdokument. Spørsmålet om geistlig betjening og religionsutøvelse i Forsvaret angår langt flere enn feltprester og Forsvaret. Det dreier seg om religionens plass i samfunnet generelt og i offentlige institusjoner spesielt. Dette er en problematikk som er blitt tematisert i samfunnsdebatten den siste tiden. Et eksempel på dette er debatten om hijab til politiuiform tidligere i år.

I fjor vedtok Landskonferansen for Tillitsmannsordningen i Forsvaret (TMO) prinsippet om et religionsnøytralt forsvar. Med dette mente man ikke et religionsfritt forsvar, men at soldatene skulle få likeverdige muligheter for religionsutøvelse, uavhengig av religiøs tilhørighet. Dette er et viktig prinsipp. Spørsmålet er for det første hva dette betyr konkret for Forsvarets nåværende struktur for religiøs betjening. For det andre blir spørsmålet hva dette betyr for religionens institusjonelle rolle i Forsvaret.

I dag er det Feltprestkorpset som utgjør institusjonaliseringen av religionsutøvelse i Forsvaret. Korpset har en dobbel forankring: man er både organisatorisk integrert i Forsvaret og er knyttet til Den norske kirke. Feltpresttjenesten skal skje etter Den norske kirkes orden og står under kirkelig overtilsyn av Oslo biskop. Korpset har også en dobbel funksjon: å utføre feltpresttjeneste for militært personell som tilhører Den norske kirke og andre kristne trossamfunn og tilrettelegge for religionsutøvelse for militært personell tilhørende andre religioner og livssyn. Både forankringsmessig og funksjonsmessig foreligger det altså et spenningsforhold.

Dette tematiserer et enda mer grunnleggende spenningsforhold: religionens plass i Forsvaret. På den ene side dreier religionens plass seg om individets rett til fri religionsutøvelse. På den annen side dreier dette seg om hvilken plass og betydning religion skal ha institusjonelt i Forsvaret, eksempelvis i seremonier, ritualer og markeringer. For å referere til utredningens hovedtittel: hvordan skal forholdet mellom et religiøst mangfold og militær enhet komme til uttrykk? Er løsningen å gjøre det institusjonelle rommet mest mulig religionsnøytralt i betydningen sekulært og religionsfritt, eller finnes det muligheter for at ulike religioner og livssyn kan ha konstruktiv betydning også i et institusjonelt perspektiv? Dette er noen av de spørsmålene som drøftes i utredningen.

I utredningen foreslås det en rekke tiltak og endringer både når det gjelder Feltprestkorpsets forankring og sammensetning og når det gjelder religionens institusjonelle og seremonielle plass. Noen av disse forslagene markerer omfattende endringer i forhold til i dag. Som det også betones i utredningen, er det imidlertid mulig å tenke seg ulike modeller for religiøs betjening og religionens plass i Forsvaret. Utredningen er et utgangspunkt for videre debatt om disse spørsmålene både i og utenfor Forsvaret. I så måte kan den også ha en betydning for spørsmålet om geistlig betjening og religionsutøvelse i andre offentlige institusjoner.

Nils Terje Lunde

Et dokument til debatt

Det norske samfunnet har endret seg gjennom de senere tiår. En relativt stabil enhetskultur er blitt avløst av et større kulturelt, etnisk og religiøst mangfold. Et mangfold som naturlig nok i stadig større grad også gjenspeiler seg i Forsvaret.

Hvor stort er dette mangfoldet i Forsvaret i dag? Hvordan vil dette sannsynligvis utvikle seg i et ti til tjue års perspektiv? Hvilke konsekvenser vil denne utviklingen få for Forsvaret, og særlig for organiseringen av den geistlige betjeningen av Forsvarets personell? Hvordan skal Forsvaret i fremtiden ivareta retten til fri religionsutøvelse? Med hvilket utgangspunkt skal en drive etikkopplæring?

I april 2008 ga Feltprosten teologisk fagråd i Feltprestkorpsset (FPK) i oppdrag å gå inn i disse spørsmålene for å gi en faktabasert plattform for en åpen debatt om organiseringen av den geistlige betjeningen i Forsvaret. Fagrådet har gjort en formidabel innsats og har på svært kort tid levert en godt fundamentert, spennende og spenstig rapport.

Når vi nå legger rapporten frem i sin helhet er det for å invitere til en åpen høring både innad i FPK, i Forsvaret, kirken og i samfunnet for øvrig. Vi tror det er viktig å ta debatten først – og trekke konklusjonene i etterkant. Rapporten står for fagrådets regning og er å betrakte som et høringsdokument. De konklusjoner og anbefalinger som fremkommer er fagrådets og de er ikke stabsbehandlet verken i FPK, i kirkelige organer eller i Forsvaret for øvrig.

Feltprosten takker Teologisk fagråd for innsatsen så langt. Jeg imøteser gode og konstruktive bidrag til den videre utviklingen av en forsvarlig geistlig betjening og etikkopplæring i et religiøst og kulturelt mangfoldig forsvar.

*Arve Løvenholdt
Kommandør (m)
Fungerende Feltprost.*

Religiøst mangfold og militær enhet

Geistlig betjening og etikkopplæring i et pluralistisk forsvar

Utredning fra Feltprostens
teologiske fagråd
Overlevert Feltprosten 11. mars 2009

Bidragstere:

Tor Arne Berntsen
Paul Otto Brunstad
Are Eidhamar
Nils Terje Lunde (red.)
Raag Rolfsen (red.)
Gudmund Waaler
Tor Simen Olberg (vedlegg 4)

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	9
1.1	Bakgrunn	9
1.2	Metode og perspektiv	10
1.3	Tre modeller for religiøs betjening i Forsvaret	12
1.3.1	Modell A:	12
1.3.2	Modell B:	14
1.3.3	Modell C:	14
1.4	Sammenfatning og studiens oppbygging	15
2	Historiske forhold	17
2.1	Religion og militærmakt som integrerte størrelser	17
2.2	Det konfesjonelle forsvar	17
2.3	Religionsfrihet i rammen av det konfesjonelle forsvar	18
2.4	Opprettelsen av en stående feltpresttjeneste i etterkrigstiden	20
2.5	Studier, utvalg og utredninger	22
2.5.1	Austad-komiteen	22
2.5.2	Sivertsen-utvalget 1975	22
2.5.3	Tilpasninger til en livssynspluralistisk kontekst	23
2.5.4	Direktiv vedrørende tilretteleggelse for religionsutøvelse i Forsvaret	24
2.5.5	Holt-studien 1997	25
2.5.6	Tros- og livssynsdialog	26
2.5.7	Bakkevig-utvalget	27
2.5.8	Likebehandling og variasjon: FPK som økumenisk tjeneste i Forsvaret 2003	28
2.5.9	Stat/kirke-utvalget 2006	28
2.5.10	Landskonferansen for vernepliktige 2008	29
2.6	Oppsummering	29
3	Prinsipielle perspektiver	31
3.1	Retten til fri religionsutøvelse og verneplikt	31
3.2	Feltpresttjeneste som en operasjonalisering av fri religionsutøvelse i Forsvaret	32
3.3	Feltpresttjenestens særskilte rettslige status	34
3.4	Feltprestkorpset	36
3.5	Feltpresttjenestens forankring i trossamfunn	37
3.6	Oppsummering	39
4	Religiøs tilknytning blant Forsvarets personell	41
4.1	Innledning	41
4.2	Overordnet bilde når det gjelder religionstilhørighet	41
4.3	Religionstilhørighet i forhold til befolkningstrender og geografiske forskjeller	43
4.3.1	Befolkningstrender	43
4.3.2	Geografiske forskjeller	44
4.4	Verneplikt – trender og geografiske forskjeller	48
4.5	Oppsummering	50
5	Etikkfagets forankring og begrunnelse i dagens forsvar	53
5.1	Bakgrunn og innledning	53
5.2	Hvem skal ha ansvaret for etikkopplæringen i Forsvaret?	54
5.3	Militæretikkens forankring	56
5.3.1	Normativ forankring	56
5.3.2	Akademisk forankring	57
5.3.3	Hvordan undervise i militæretikk	57
5.4	Etikkfagets forankring og begrunnelse i dagens forsvar	58
6	Religionsutøvelse i Forsvaret	61
6.1	Noen innledende betraktninger	61

6.2	Ulike faktorer med betydning for religionsutøvelsen i Forsvaret	61
6.3	Religionens samfunnskulturelle funksjon i Forsvaret	62
6.4	Religionsfrihet – retten til å tro og praktisere	62
6.5	Plikt og ansvar	63
6.6	Myter og riter	65
6.7	Fra en enhetskultur til en mer pluralistisk kultur	66
6.8	Møte med Den fremmede	67
6.9	Overgangsriter - møte med døden	68
6.10	Oppsummering	68
7	Religionens sosiologiske funksjon i Forsvaret	71
7.1	Innledning	71
7.2	Religionens legitimerende funksjon	71
7.3	Konfesjonell enhet og religiøs pluralisme	72
7.4	Religiøse og militære ritualer	73
7.5	Religionens eksistensielle og sosiale karakter	73
7.6	Oppsummering	74
8	Konsekvenser sett fra praksisfeltet	75
8.1	Innledning	75
8.2	Feltprestenes funksjoner	76
8.2.1	Tilrettelegging og planarbeid	76
8.2.2	Utførelse av religiøs betjening	77
8.2.3	Rådgivning og sjelesorg	79
8.3	Ritualer og seremonier i Forsvaret	80
8.3.1	Kongeønsket	80
8.3.2	Bønn på linje	81
8.3.3	Minnemarkeringer	82
8.3.4	Kirkeparade	82
8.3.5	Feltgudstjenester	83
8.4	Religiøs synlighet og symbolbruk i Forsvaret	84
8.4.1	Registrering av trostilhørighet	84
8.4.2	Bruk av korset på flagg, uniform og avdelingsmerker	84
8.4.3	Bruk av særskilte religiøse symboler på uniform	85
8.4.4	Kapeller og bønnerom	86
8.5	Drøfting av organisatoriske konsekvenser	88
8.6	Oppsummering	89
9	Drøfting i lys av de tre modellene	91
9.1	Innledning	91
9.2	Modell A:	91
9.3	Modell B:	92
9.4	Modell C:	94
9.5	Oppsummerende drøfting	95
9.6	Konklusjon: Foretrukket modell	98
10	Anbefalte tiltak	99
10.1	Tiltak på kort sikt	99
10.2	Tiltak på mellomlang sikt	100
10.3	Tiltak på lang sikt	101
	Vedlegg 1: Kirkelige og teologiske perspektiver på feltpresttjenesten	103
	Vedlegg 2: Rettslige og andre bestemmelser som regulerer religionsutøvelse og feltpresttjeneste i Forsvaret ...	113
	Vedlegg 3: Oppdrag fra Feltprosten til Feltprostens teologiske fagråd	135
	Vedlegg 4: Religiøs betjening i forsvaret i Sverige og Nederland	141

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

Hvilke konsekvenser bør økt religiøs mangfold få for Forsvaret, med særlig henblikk på organiseringen av den geistlige betjeningen? Dette er spørsmålet denne utredningen forsøker å gi svar på. Oppdraget om å utrede dette spørsmålet ble gitt av feltprost Alf Petter Hagesæther i april 2008 til sjef fagavdelingen i Feltprestkorpsset (FPK). Det ble anmodet om at Feltprostens teologiske fagråd ble involvert i dette arbeidet.¹ Rådet har i denne perioden bestått av (hovedbidrag i parentes): luftkrigsskoleprest Tor Arne Berntsen (kap. 7), stabsprest/forsker Paul Otto Brunstad (kap. 5), krigsskoleprest Are Eidhamar (kap. 8), stabsprest ved Forsvarets høyskole Nils Terje Lunde (kap. 2 og 3, vedlegg 1 samt delbidrag i kap. 8), sjef fagavdelingen i FPK Raag Rolfsen (kap. 1 og 4) og sjøkrigsskoleprest Gudmund Waaler (kap. 6). Lunde og Rolfsen har hatt et særskilt redaksjonsansvar for utredningen. Fagrådet har også kunnet trukket veksler på garnisonsprest Tor Simen Olbergs undersøkelse av ordninger for religiøs betjening i henholdsvis det svenske og det nederlandske forsvar. Denne undersøkelsen presenteres i vedlegg 4.

Det norske samfunnet har i motsetning til mange andre land hatt en langsom utvikling mot pluralisme. Grunnene til det er mange og sammensatte. Geografisk beliggenhet, en ung nasjon og nasjonsbyggingsprosjektet etter annen verdenskrig kan være faktorer som har medvirket til en forsinket pluralisering. Begynnelsen på en regulær innvandring fra land utenfor Europa ligger hos oss ikke mer enn 40 år tilbake i tid, og Norge må kulturelt sett fortsatt betegnes som et forholdsvis homogent samfunn. Denne utredningen vil gjøre rede for at det finnes mekanismer som gjør at pluraliseringen forsinkes ytterligere i en militær kontekst. Samtidig synes vi nå å være kommet til det punktet der det er nødvendig å fastslå at selv om denne utviklingen hos oss har foregått forholdsvis langsomt, så er trenden henimot større pluralisme sterk og uavvendelig.

Siden den geistlige betjeningen i Forsvaret er begrunnet i folkeretten og ikke i statskirkeordningen, stiller dette FPK overfor store utfordringer. Hvordan etablere en ordening for den geistlige betjeningen som ivaretar både tradisjon og endring? Bør det opprettes geistlige korps for den enkelte religion, eller bør all geistlig betjening organiseres i samme korps? Skal rettighetene knyttet til livssyn likestilles med religiøse rettigheter? Skal hovedvekten legges på enkeltindividets rettigheter, eller bør religionens fellesskapsbyggende kapasitet også vektlegges? Skal den religiøse betjeningen forankres sivilt eller militært? Og, skal man kun ta utgangspunkt i de riter og tradisjoner som finnes innenfor religionene, eller bør man ta sikte på å utvikle nye ritualer som alle kan ta del i?

¹ Oppdraget fra Feltprosten er gjengitt i vedlegg 3.

I tillegg til ansvaret for den geistlige betjeningen har FPK i dag også ansvar innenfor Forsvarets etikkundervisning. Spørsmålet om hvilken rolle FPK bør inneha i framtiden i forhold til denne undervisningen reises også i lys av en tiltakende pluralisering.

1.2 Metode og perspektiv

Enhver utredning vil være farget av den konteksten den er blitt til innenfor. Forfatternes perspektiver vil, bevisst eller ubevisst, påvirke alt fra den generelle framgangsmåten, valget av sentrale spørsmålsstillinger, utvalget av fakta og eksempler og fortolkningen av det foreliggende materialet. Dette ville også gjelde en helt "objektiv" framstilling. Det objektive kan medføre at viktige stemmer blir ekskludert og at røster som mestrer en slik form blir tillagt uforholdsmessig vekt. Idealet om objektivitet er viktig i forhold til å ivareta kravet om saklighet og faglighet. Faren ved det samme idealet er at det kan bidra til å skjule den subjektive intensjonen bak enhver menneskelig preferanse. I den demokratiske ideologiske tradisjonen og politiske kulturen som vi er en del av er *offentlighet* et viktig botemiddel mot skjulte og subjektive maktviljer. Gjennom å gjøre en utredning offentlig tilgjengelig kan andre aktører, perspektiver og interesser som enten ekskluderes, tillegges for liten vekt eller feiltolkes, bli hørt.

I sammenheng med denne utredningen er det viktig å peke på to forhold som i *særskilt grad* gjør en offentlig publikasjon viktig. Det første forholdet er at spørsmål om religionens plass generelt og om religiøs betjening spesielt har betydning langt ut over Forsvarets grenser. Den mest umiddelbare relevansen av foreliggende utredning vil gjelde religiøs betjening på sykehus, i fengsler, i andre institusjoner, for døve og blinde, for nordmenn i utlandet og i alle andre sammenhenger der det finnes hinder for at man kan fullt ut kan delta i det offentlig tilgjengelige religiøse tilbudet. Spørsmål rundt retten til å bli religiøst betjent vil stille seg forskjellig i alle disse sammenhengene, men det er å håpe at vi ved å gjøre denne utredningen offentlig tilgjengelig vil kunne bidra konstruktivt til debatten omkring dette spørsmålet.

I sammenheng med dette første forholdet er det også verdt å peke på utredningens relevans i det mer generelle bildet. Mens utviklingen fra et religiøst begrunnet samfunn til et mer eller mindre rent sekulært begrunnet samfunn ble tatt for gitt gjennom mange tiår, er denne utviklingstrenden i dag ikke like selvsagt. Det er i dag like akseptert å se for seg en utviklingstrend fra et homogent religiøst samfunn til et samfunn preget av religiøs og livssynsmessig pluralitet. I et slikt samfunn vil sekulære livssyn utgjøre viktige perspektiver, men de vil ikke, slik man tidligere forestilte seg, være "konklusjonen" på en langsiktig og sivilisasjonsmessig utvikling. Ut fra et slikt syn på samfunnsutviklingen vil forskjellen mellom et religionsnøytralt og et religionsfritt, i betydningen religionsløst, samfunn være avgjørende. I en skandinavisk samfunnsmodell der offentligheten spiller en viktig rolle når det gjelder et likt og rettferdig tilbud om tjenester innenfor velferd, helse og kultur, vil derfor

også spørsmål rundt tilbud om religiøs betjening i framtiden kunne spille en viktig rolle.

Det andre forholdet som gjør at den offentlige tilgjengeligheten av foreliggende utredning er viktig, er det faktum at den er ført i pennen av seks ordinerte prester i Den norske kirke. Dette er det punktet som medfører at offentliggjøringen er nærmest nødvendig. For noen vil beslutninger tatt på grunnlag av en utredning gjennomført av en så ensartet gruppe framstå som partiske i utgangspunktet. Ved aktivt å gjøre dette dokumentet tilgjengelig håper vi å vekke debatt, hente inn andre perspektiver og å bygge relasjoner som gjør at den videre utviklingen av religiøs betjening i Forsvaret vil være både informert og representativ.

Leseren vil i de følgende sidene finne en utredning som etter den innledende presentasjonen av de tre mulige modellene beveger seg fra overordnede historiske, prinsipielle og statistiske kapitler mot en mer kontekstuell og konkret vurdering av rettigheter og funksjoner knyttet til religiøs praksis i Forsvaret. Som pekt på ovenfor står forskjellige forfattere bak kapitlene, og vi har ikke ønsket å viske ut den enkelte forfatters perspektiv og stemme. Vi har i utgangspunktet, og i tråd med utredningens ånd, sett på dette mangfoldet som en berikelse. Et grep er allikevel tatt, og dette bør nevnes. De deler av en tidligere versjon av utredningen som har hatt et eksplisitt teologisk/luthersk utgangspunkt er løftet ut av utredningen og plassert som et eget vedlegg (Vedlegg 1).

To overordnede perspektiv gjenstår allikevel. I valget mellom de to synene på den generelle samfunnsutviklingen som ble skissert ovenfor, har vi som en gjennomgående tendens lagt det synet til grunn som sier at vi ikke beveger oss mot sekulært samfunn, men at vi går i retning av et samfunn preget av et reelt religiøst og livssynsmessig mangfold. Dette er kanskje det punktet som er best egnet til debatt. En tilnærming som antar at sekulariseringen skjer vel så kraftig innenfor religionene som innenfor de erklærte sekulære livssynene synes like begrunnet som den hovedtilnærming man vil finne i det følgende. Vi kan finne en motvekt til en slik tilnærming innenfor den såkalte ”sekulariseringsteologien”, der sekulariseringen selv, forstått som et bredt fenomen, forstås som et religiøst fenomen. I himmelen finnes ingen kirker. Man finner bare spor av en slik debatt i det følgende. Det betyr ikke at den ikke er ønsket som en av flere responser på foreliggende utredning.

Et annet overordnet perspektiv dreier seg om forholdet mellom religion og livssyn. I hvilken grad skal ikke-religiøse livssyn inkluderes i drøftingen av religion og religionsutøvelse i Forsvaret? Dette spørsmålet ble ovenfor løftet frem som et av utredningens hovedspørsmål. I denne utredningen er det valgt en pragmatisk og inkluderende tilnærming til dette spørsmålet. Dette innebærer at det vil legges til grunn at de prinsipper, rettigheter og plikter som er knyttet til religion og religionsutøvelse i Forsvaret også omfatter ikke-religiøse livssyn og livssynsutøvelse. Dette betyr ikke nødvendigvis at religionsutøvelse og ikke-religiøs livssynsutøvelse

prinsipielt eller praktisk sett er det samme. I rammen av norsk lovverk omfattes eksempelvis både trossamfunn og livssynssamfunn av samme støtteordninger, mens feltpresttjeneste er i henhold til Vernepliktsloven begrenset til registrerte trossamfunn. Også i Genèvekonvensjonene av 1949 er feltpresttjeneste knyttet til religionsutøvelse. I utgangspunktet kan det altså synes som om det er religionsutøvelsen som har en særskilt plass, mens ikke-religiøs livssynsutøvelse faller utenfor definisjonen. Dette må imidlertid modifieres, ved at begrepene må forstås i lys av den historiske konteksten de ble skrevet. I denne retning peker terminologien som er anvendt som hovedbegrep i Tilleggsprotokoll I av 1977 der "sjelesørger" er brukt. Der brukes "feltprest" som et eksempel på "sjelesørger". Det er mulig å tolke dette som et bredere begrep enn det tradisjonelle "feltprest". Gitt at ikke-religiøs livssynsutøvelse defineres på tilsvarende linje som religionsutøvelse er det mulig å tenke seg at også ikke-religiøse sjelesørgere kan gis en tilsvarende folkerettslig status som tradisjonelt sett er tillagt feltprester. Dette er imidlertid et komplekst og omfattende felt som det ikke er mulig å behandle tilstrekkelig i denne utredningen.

Vi har i det følgende funnet det hensiktsmessig å nærme oss utredningens hovedspørsmål gjennom å skissere tre modeller for religiøs betjening i Forsvaret. Disse modellene vil nå kort skisseres. De påfølgende kapitlene vil utdype problemstillingen ved å tegne en bakgrunn og analysere delaspekter knyttet til utredningen. Drøftingen av modellene vil følge deretter, før det som konklusjon anbefales tiltak på kortere og lengre sikt.

1.3 Tre modeller for religiøs betjening i Forsvaret

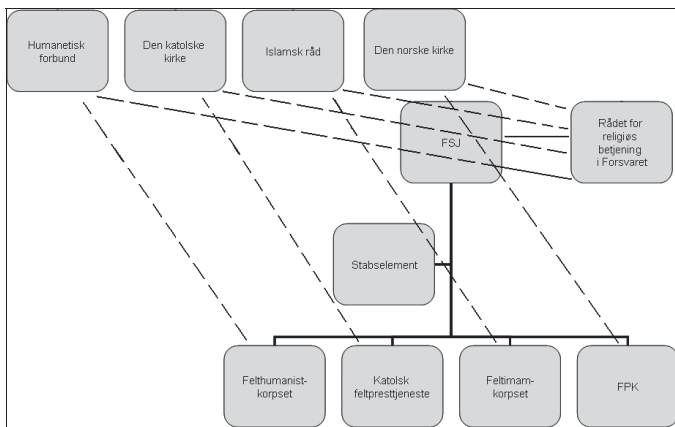
Modell A: "Opprettelse av et religions- og livssynsråd for Forsvaret, samt organisasjonselementer for religiøs betjening i henhold til den enkeltes religions- og livssynstilhørighet.

Modell B: "FPK omformes til et religions- og livssynskorps som ivaretar organisert religions- og livssynsutøvelse i Forsvaret."

Modell C: "Status quo – FPK forblir prosti i Den norske kirke og legger til rette for andre livssyn, konfesjoner og religioner."

1.3.1 Modell A:

Det opprettes et religions og livssynsråd for Forsvaret, samt elementer for betjening av personell i henhold til den enkeltes religiøse tilhørighet. FPK inngår på lik linje som et av disse.

I en slik modell vil trossamfunnene inneha ansvaret for å kalle og stille personell. Personellet vil fortsatt måtte møte de generelle kompetansekrav som Forsvaret stiller og forholde seg til Forsvarets organisering, men den enkelte vil stå under religiøst tilsyn fra sitt eget tros- og livssynssamfunn.

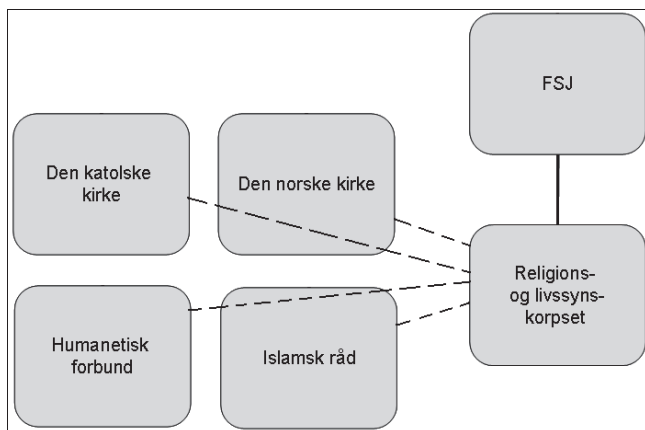
I denne modellen inngår opprettelsen av ”Rådet for religiøs betjening i Forsvaret.” Dette rådet vil fungere som et bindeledd mellom Forsvaret og kompetente sivile organer, ikke minst de største religions- og livssynssamfunnene. Rådets status, mandat, sammensetning, møtefrekvens, sekretariatsfunksjoner osv. vil måtte nedfelles i egne statutter. I dette rådet vil både overordnede retningslinjer, virksomhetsplaner og konkrete utfordringer av prinsipiell karakter knyttet til den religiøse betjeningen av Forsvarets personell bli behandlet.

FPK vil i en slik modell bestå omtrent som i dag, sett bort fra at ansvaret for personell fra andre tros- og livssynssamfunn er overtatt av de respektive organisasjonselementene. Disse vil da få et utøvende ansvar for ivaretagelsen av den religiøse betjeningen av personell som tilhører andre samfunn enn Den norske kirke. Det må samtidig understrekes at det fortsatt vil finnes personellgrupper som på grunn sin størrelse ikke vil kunne betjenes direkte av eget geistlig personell tilsatt i Forsvaret. I forhold til disse vil retten til religionsutøvelse ivaretas gjennom tilretteleggelse. Det betyr at det koordinerende stabelementet vil måtte tilføres kompetanse innenfor praktisk rettet religionskunnskap.

Modell A vektlegger slik den enkeltes religionsfrihet og innebærer sterke bånd til det sivile samfunn. Religionens rituelle og kollektive betydning blir i denne modellen tillagt liten vekt. Modellen innebærer en større grad av byråkratisering enn de andre modellene.

1.3.2 Modell B:

Modell B innebærer en enklere organisering av den geistlige betjeningen av Forsvarets personell. I praksis betyr modellen at FPKs mandat utvides til å utgjøre Forsvarets religions- og livssynskorps. I denne modellen slås de underliggende organene fra Modell A sammen til ett korps med ansvar for både tilrettelegging og utøvelse av religiøs betjening for alt personell i forhold til egen religiøs og livssynsmessig tilhørighet.

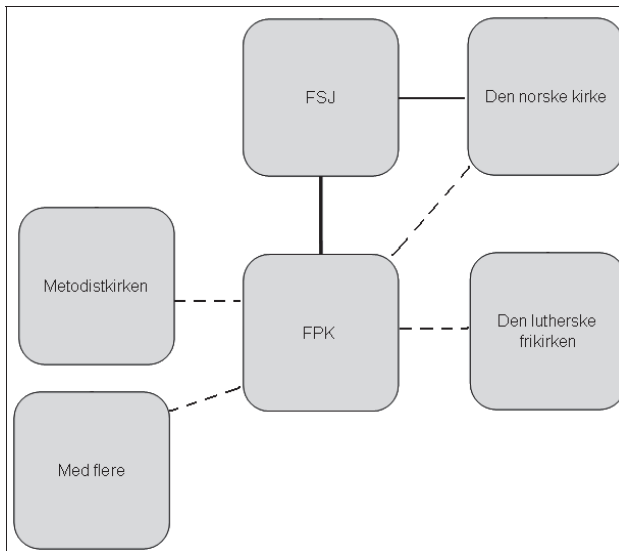
Hvis denne modellen følges vil nåværende FPK operere under et utvidet mandat. Dette mandatet vil så legge føringer for virksomhetsstyring, organisasjon og utformingen av stillingsporteføljen, for eksempel ved oppretting av stillinger som feltimam og feltpater. De institusjonelle båndene til Den norske kirke vil måtte endres og erstattes av tilsynslinjer mellom den enkelte prest (tilsv.) og det samfunn presten tilhører.

Mens modell A kan sies å vektlegge båndene til det sivile samfunn, er vekten her flyttet til Forsvaret. Innenfor de grenser som den enkeltes tilsynslinje medfører, vil Forsvarets verdier og behov her være styrende for virksomheten. Det betyr blant annet at innenfor en slik modell vil man kunne utvikle og legge til rette for fellesritualer der personell fra forskjellige religioner og livssyn vil kunne kjenne seg igjen og delta. Et viktig spørsmål i denne sammenhengen blir om disse fellesritene skal ha et rent sekulært preg, eller om de skal være fellesreligiøse (*civil religion*). Modell B er en enklere og mer kosteffektiv organisasjon enn modell A.

1.3.3 Modell C:

Denne modellen består i at *status quo* opprettholdes. FPK forblir et prosti i Den norske kirke og legger til rette for andre livssyn, konfesjoner og religioner. FPK vil da fortsatt ha det utøvende ansvar for religiøs betjening av medlemmer av Den norske

kirke og økumeniske avtalepartnere, samt ansvaret for tilrettelegging for alle andre. Innenfor en slik modell vil man allikevel over tid kunne se for seg en utvidet adgang til å tilsette prester/ pastorer fra andre kirkesamfunn, men dette vil måtte skje i kombinasjon med en fortsatt institusjonell tilknytning til Den norske kirke. Tilsetting av geistlig personell fra andre religioner, samt fra kirkesamfunn som befinner seg langt fra Den norske kirke i kirkelandskapet vil være vanskelig. Man vil allikevel kunne se for seg en utvidet adgang for at sivile religiøse ledere vil kunne utøve religiøs betjening for personell som tilhører disse trossamfunnene, og at Forsvaret vil kunne kompensere utgifter knyttet til en slik betjening.

1.4 Sammenfatning og studiens oppbygging

De tre ovenstående modellene fungerer som mulige idealtyper. De er ment som en hjelp til å systematisere tankens arbeid i forhold til hva som står på spill. De vil jevnlig refereres til i den følgende analysen, men ikke utgjøre gjennomgående referanser. De vil dukke opp igjen i drøftingen og i de konkluderende forslagene til tiltak. I den følgende analysen er følgende momenter vektlagt:

- Historiske forhold (kap 2)
- Prinsipielle forhold (kap 3)
- Religiøs tilknytning blant Forsvarets personell (kap 4)
- Etikkfagets forankring og begrunnelse i dagens forsvar (kap 5)
- Religionsutøvelse i Forsvaret (kap 6)
- Drøfting av religionssosilogiske aspekter ved ulike modeller for feltpresttjenesten (kap 7)

- Konsekvenser sett fra praksisfeltet (kap 8)

Mot denne bakgrunn foretas en sammenfattende drøfting av problemstillingene opp mot de tre skisserte modellene (kap 9), og dette fører til de konkluderende forslagene til tiltak, både i forhold til etikkundervisning og når det gjelder FPKs framtidige organisering for å ivareta religiøs betjening i et pluralistisk forsvar (kap 10).

2 Historiske forhold²

2.1 Religion og militærmakt som integrerte størrelser

Religion og militærmakt har tradisjonelt sett vært nært knyttet til hverandre. Dette er et historisk trekk som kan påvises i de fleste kulturer og sivilisasjoner. Triaden herskermakt, religion og militærmakt er grunnleggende historisk-sosiologisk trekk i alle tradisjonelle samfunnsdannelser. Den integrerte sammenheng mellom herskermakt, religion og militærmakt kan historisk påvises også i norsk sammenheng. Relasjonene mellom religion og militærmakt er i Norge eldre enn den institusjonelle differensieringen mellom kirkeinstitusjon og militærinstitusjon. Det er altså på mange måter en generisk og primær relasjon. Dette grunnforholdet har konsekvenser for forståelsen av både de ideologiske og strukturelle relasjonene mellom religion og forsvar, historisk så vel som aktuelt.

I en viss forstand framstod religion og militærmakt som integrerte størrelser. Det militære var et av midlene i kristningen og religionen var en del av legitimeringsgrunnlaget for kongens makt. Religiøs enhet ble forstått som en forutsetning for militær enhet og lojalitet til kongen. Det ble forankret i en kristen herskerideologi på germansk grunn og i middelalderens ridderideologi, en tenkning vi blant annet finner nedfelt i *Kongespeilet*.³ I tillegg til denne meningsbærende og ideologiske sammenkobling mellom det religiøse og det militære, var det også en strukturell sammenkobling. Den militære infrastruktur som ble bygget ut i middelalderen var i stor grad knyttet til den kirkelige infrastruktur. Dette gjaldt i særlig grad kirkene som lokale militære sentra for Leidangen og kapellgeistligheten som et viktig element i sentralforvaltningen.

2.2 Det konfesjonelle forsvar

Den tradisjonelle koblingen mellom herskermakt, religion og militære maktmidler videreføres og videreutvikles også etter reformasjonen og etter at Norge kom under dansk styre. Koblingen kommer bl. a. til uttrykk i prinsippet *cujus regio, eius religio*: fyrstens tro er folkets tro, fastsatt ved fredsslutningen i Augsburg i 1555, senere videreført ved fredsslutningen i Westfalen i 1648.⁴ Her finner vi en sammenkobling av territoriell og konfesjonell enhet og militære styrker som uttrykk for denne enhet.

Den lokale kirkestruktur ble et bærende element i den nasjonale hærordning som ble opprettet i Norge som en følge av Krigsordinansen av 1628. Øvelsene skulle skje på kirkebakken, før eller etter gudstjenesten. Kirken var mobiliseringssted og fungerte også mange steder som lager for militært utstyr. Prestene hadde også funksjoner i forbindelse med utskrivning og sesjon.

² Dette kapittelet bygger i hovedsak på Lunde 2003.

³ Steinsland 2000.

⁴ Oftestad 1998:38f.

I Christian V Norske Lov av 1687 var det fastsatt at den eneste tillatte religion var den evangelisk-lutherske.⁵ De militære styrker ble et redskap for kongemakten, herunder også for kongemaktens lutherske religionspolitikk. I Krigsartikkelbrevet fra 1683 var en luthersk konfesjonell tilhørighet en forutsetning for tjenestegjøring, selv om det fantes et visst unntak for utenlandske leiesoldater. Det ble institusjonalisert en feltprestordning og hvor feltprestene fikk et ansvar for opprettholdelsen av de militære styrkers religiøse og moralske standard. Gudstjenestegang var en obligatorisk tjenesteplikt, og så vel avvikende tro som fravær fra gudstjenester ble straffet hardt. Samtidig var det også i rammen av militærvesenet at en begynnende religiøs liberalisering og privatisering først ble institusjonalisert. Allerede fra slutten av 1600-tallet fikk de militære fritak for kirketukt ved leiermål.⁶

2.3 Religionsfrihet i rammen av det konfesjonelle forsvar

I Grunnloven av 1814 ble Norge fortsatt definert som en konfesjonell luthersk stat. Avvikende trosretninger ble ikke tålt. Dette var tilfellet også i Forsvaret. Konfesjon og nasjon ble forstått som sammenfallende størrelser. Dette ble gradvis svekket i løpet av 1800-tallet som følge av liberale strømninger. Vi kan altså tale om en økende idémessig differensiering mellom det religiøse og det militære. Annerledes troende utfordret den konfesjonelle enhet både i samfunn og i militærvesenet. Allerede i 1818 ble det fremmet et forslag om at kvekerne, som var pasifister av overbevisning, skulle unntas fra verneplikten. Dette forslaget fikk imidlertid ikke gjennomslag. Det finnes da også eksempler på at f eks kvekere valgte å utvandre til USA for å slippe unna verneplikten.⁷

Ved Dissenterloven av 1845 ble det gitt tillatelse til kristne trossamfunn utenfor statskirken. Gjennom dette var ikke lenger konfesjonell tilhørighet og nasjonal tilhørighet prinsipielt sammenfallende størrelser lengre. Dette fikk også konsekvenser for tjenestegjøring i Forsvaret. I § 18 i Dissenterloven ble det eksplisitt slått fast at ”ingen Troesbekjendelse kan fritage for Værnepligt”.⁸ Med andre ord: kirkemedlemskap ble heretter ingen forutsetning for å gjøre militærtjeneste. Men fortsatt var kirkemedlemskap en forutsetning for å være offiser. I 1878 bortfalt imidlertid grunnlovsbestemte konfesjonsplikten for offiserer. Nå trengte de ikke lenger være medlemmer av Statskirken. Men de måtte tilhøre den kristne eller jødiske religion. I 1894 bortfalt også denne innskrenkingen av religionsfriheten.⁹ I 1892 ble det gitt individuelt fritak for deltagelse på gudstjenester for dem som ikke tilhørte statskirken. Ved kgl. res i 1897 ble de vanlige gudstjenestene på ekserserplassene gjort frivillige for alle, uansett kirkesamfunnstilhørighet. Gjennom dette ble det altså gitt større grad av religionsfrihet innad i Forsvaret.

⁵ Oftestad 1998:64ff.

⁶ Oftestad 1998:75. Leiermål = utenomekteskapelig samkvem.

⁷ NOU 1979:51, 5.1.8; Oftestad 1998:121.

⁸ Rygnestad 1955:16.

⁹ Oftestad 1998:159.

Disse utviklingstrekkene var en konsekvens av den generelle religiøse liberaliseringen i samfunnet, men de må også sees i lys av den økende strukturelle differensieringen mellom det kirkelige og militære. Kirken som lokalt militært sentrum, knyttet til kirkeeksersis, kirkeparade som militært depot ble stadig mer marginalisert. Den første svekkelsen skjedde allerede fra 1700-tallet av da de lokale kirkene mer og mer mistet sin betydning som militært depot gjennom etableringen av egne militære depoter. Fra 1800-tallet av ble i stadig større grad anlagt egne militære øvelsesplasser uavhengig av kirken. Kirkeeksersisen falt dermed bort, og kirkeparaden ble løsrevet fra selve den militære øvelse. Forsatt skulle de militære styrker delta i obligatorisk kirkegang, men den geografiske avstanden førte med nødvendighet til at den organiske sammenheng mellom militær øvelse og gudstjeneste ikke lenger var tilstede. Etter hvert førte dette til at de militære styrkene bare opptrådte som samlet avdeling i kirkene ved høytidene i form av kirkeparader. Kirken var nå bare et militært sted ved spesielle parademessige anledninger, ikke knyttet til det ordinære og ”egentlige” militære rasjonale. Den militære arena var dermed etablert utenfor den kirkelige arena.¹⁰

Den ”sekulariseringsprosessen” skulle imidlertid ikke innebære at det kirkelige element forsvant, men det ble svekket og endret funksjon. Før hadde kirke og geistlighet hatt en sentral og selvsagt posisjon, nå ble denne posisjonen i stor grad marginalisert. Det ble opprettet ordninger for gudstjenester på de militære øvelsesplasser (1876) og en mobiliseringsordning for feltprester under krig (1905). Opprettelsen av kristelige soldathjem (1902) må også nevnes i denne forbindelse. Tiltakene var imidlertid relativt begrensede.

Selv om de strukturelle relasjonene mellom det religiøse og det militære framstod som svekket på begynnelsen av 1900-tallet, må det allikevel sies at det fortsatt var en sterk ideologisk relasjon mellom disse størrelsene. Denne relasjonen ble konkret forsterket på slutten av 1800-tallet i de sterke nasjonale strømninger som ledet fram til unionsoppløsningen i 1905. Her framstod kirke, folk og forsvar som legitimerende nasjonale institusjoner.

I kjølvannet av første verdenskrig oppstod det imidlertid en bred pasifistisk strømning i samfunnet som utfordret Forsvarets grunnleggende og grunnfestede posisjon i det norske samfunnet. Disse strømningene var også svært utbredte i kirkelige kretser i denne perioden. Det var ikke bare prinsipielt mulig å avtjene verneplikten uten å være kirkemedlem, det var mulig å være kirkemedlem uten å avtjene verneplikten. Spørsmålet om militærnektning på religiøst grunnlag ble aktualisert etter utvidelsen av verneplikten på begynnelsen av 1900-tallet. I 1902 ble det fastsatt at religiøst begrunnet nektning skulle avgjøres ved påtaleunntatelse.¹¹ Spesielt innenfor geistligheten var de pasifistiske og forsvarsskeptiske strømningene

¹⁰ Kierland 1955.

¹¹ NOU 1979:31, 5.1.12.

svært utbredt. Fordi geistlige var unntatt fra allmenn verneplikt ble militærnekterspørsmålet ikke aktualisert i relasjon til denne gruppen. Imidlertid hadde geistlige plikt til medvirkning ved mobilisering. Denne plikten utviklet seg til en relativt omfattende strid på 1920-tallet. Konsekvensen av dette ble at plikten ble opphevet i 1929.

2.4 Opprettelsen av en stående feltpresttjeneste i etterkrigstiden

Krigstidens erfaringer førte imidlertid til en revitalisering av begrepene nasjon, forsvar og kirke. Det religiøse, nasjonale og militære ble viktige faktorer i motstanden mot okkupasjonsmakten og i byggingen av en nasjonal konsensus. Både Forsvarets og kirkens betydning som konstruktive samfunnsinstitusjoner ble synliggjort. Konkret viste krigserfaringene at det var behov for en struktur for feltpresttjeneste også i fred. Et viktig uttrykk for dette var følgende formulering i Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946: ”Den siste krigen ga erfaring for at kulturell og religiøs virksomhet også må gå inn i den almene omsorg for personellet”.¹² Dette var i sin tur en viktig forutsetning for etableringen av en stående feltpresttjeneste i fremtid, konkretisert i opprettelsen av Feltprestkorpset i 1953.

Kirkens plass i Forsvaret var imidlertid ikke uproblematisk. Innad i kirken og i presteskaper var det fortsatt pasifister som fastholdt sin motstand. I møte med den politiske virkelighet var det også ulike syn på hvilken plass religion og kirke skulle ha i Forsvaret. Denne uenighet kom til uttrykk i spørsmålet om nasjonalisering av de kristelige soldathjemmene, i spørsmålet om utdeling av preventiver til soldater i Tysklandsbrigaden og i spørsmålet om feltpresttjenesten skulle organiseres i form av et selvstendig fagkorp eller som del av den militære velferdstjeneste.

Et spørsmål det imidlertid var liten debatt om var den konfesjonelle profilen på organisert religionsutøvelse i Forsvaret. Feltprestnemnda av 1946 la til grunn at ”Vårt forsvar skal være et forsvar i en kristen stat”, og med dette mente man en statskirkelig forankring. Feltprestkorpset skulle betraktes som en integrert del av statskirken. Det var kun statskirkens prester som skulle gjøre tjeneste som feltprester. Prester og forstandere fra dissenterensamfunn ”kan jo ikke utskrives til feltprestkorpset”. Isteden måtte man overveie å sette disse ”til annen høvelig tjeneste” utenfor korpset. Det ble også understreket at feltpresttjenesten skulle ha Oslo biskop som øverste geistlige tilsynsmann og at virksomheten skulle skje innenfor ”Den norske kirkes bestemmelser med hensyn til gudstjenester og kirkelige handlinger med de foranledninger som godkjennes”.¹³

En sentral forutsetning for opprettelsen av Feltprestkorpset var den nye vernepliktsloven av 1953 der prestene ble unntatt fra allmenn verneplikt, men tilsvarende pålagt tjenesteplikt som feltprester i Forsvaret (Vernepliktsloven § 3, siste

¹² Forsvarskommisjonen 1946:451.

¹³ Innstilling fra nemnd for feltpresttjenesten 1946:12, 20f, 23.

ledd). Det er imidlertid verd å merke seg at i lovteksten var denne plikten ikke begrenset til prester i Den norske kirke, men omfattet også ”prester og forstandere i ordnede dissentermenigheter”, det vil si kristne trossamfunn utenfor statskirken. I loven var det altså i prinsippet lagt til rette for en tverrkonfesjonell religiøs betjening i Forsvaret. I kgl. res av 22. oktober 1954 ble imidlertid FPKs basis og arbeid definert i relasjon til Den norske Kirke. Feltpresttjenesten skulle skje ”etter Den norske kirkes orden” og under ”geistlig overtilsyn av Oslo biskop”. Selv om det altså ikke der var sagt noe om feltprester og feltpresttjeneste utenfor Den norske Kirke, forutsettes allikevel den prinsipielle muligheten for dette i Uniformsbestemmelser for Feltprestkorpsets personell, gjengitt i Håndbok for feltprester (1959). Etter bestemmelsen om at feltprestene bærer geistlig embetsdrakt i overensstemmelse med Den norske kirkes orden, heter det at prester fra ”andre godkjente kirkesamfunn som er felt/marineprester, kan bruke sitt kirkesamfunns prestedrakt når de utfører kirkelig tjeneste for sine egne trosfeller”.¹⁴

Den feltpresttjeneste som ble bygget opp i etterkrigstiden kan i en viss grad sies å hvile på en nasjonal-kristelig integrasjonsideologi. Her la man til grunn en harmoniserende forståelse av det kirkelige og det militære. Koblingen mellom det nasjonale, militære og kirkelige ble imidlertid utfordret av den politiske radikaliserings på slutten av 1960-tallet. Feltprestkorpsets tradisjonelle selvforståelse som en legitimerende åndelig og ideologisk faktor i Forsvaret ble dermed i høyest grad utfordret. Denne kritikken kom primært fra kirkelig hold, spesielt fra de teologiske studentene. Fordi disse skulle avtjene sin verneplikt i Forsvaret som feltprestassistenter, kom Feltprestkorpset i en helt direkte kontakt med denne kritikken. Dette kom til uttrykk i at det ble svært mange teologiske studenter som fikk fundamentale problemer med å avtjene sin verneplikt generelt og feltpresttjeneste spesielt.

Blant de teologiske studenter som valgte å gjøre sin militærtjeneste som feltprester var det en generell kritisk holdning til Feltprestkorpsets tradisjonelle ideologi og arbeidsformer. Det prinsipielle utgangspunkt måtte være en feltpresttjeneste helt og fullt på kirkens premisser – et kirkelig tilbud til den enkelte soldat. Feltpresttjenesten måtte framstå som kirken i Forsvaret, ikke Forsvarets kirke. Feltpresttjenesten skulle være en kirkelig kategorialbetjening av den militære kategori, med vekt på den vernepliktige. De tok derfor til orde for en helt eller delvis ”sivilisering” av feltpresttjenesten.

¹⁴ Håndbok 1959:37.

2.5 Studier, utvalg og utredninger

2.5.1 Austad-komiteen

I 1972 nedsatte Kirkerådet en komité som skulle utrede problematikken, Austad-komiteen. Komiteen definerte FPK som en ”kirkelig fellesinstitusjon med så prester (forstandere) og teologer fra Den norske kirke som fra andre registrerte trossamfunn”¹⁵ samtidig som denne tjeneste skal utføres ”etter Den norske kirkes orden”¹⁶ Komiteen understrekte at formuleringen om at tjenesten skulle skje etter Den norske kirkes orden ikke måtte forstås slik at den utelukket tjeneste fra feltprester fra andre kirkesamfunn.¹⁷ Komiteen konkluderte med at Feltprestkorpset burde bestå, men at det var nødvendig med en ideologisk ”frontforkortning”. Feltprestkorpset skulle betraktes som en kirkelig kategorialtjeneste og ikke som en integrasjonsideologisk militærinstitusjon. Dette utvalget foreslo ikke strukturelle endringer.

2.5.2 Sivertsen-utvalget 1975

Feltpresttjenesten kom også i fokus i Stat/kirkeutvalgets innstilling fra 1975, Sivertsen-utvalget. Utvalgets utgangspunkt var at feltpresttjenesten kunne vurderes uavhengig av statskirkesystemet som helhet. Grunnen var at man framholdt at feltpresttjenesten ikke var begrunnet i statskirkesystemet, men i ”hensynet til det militære personell” I denne sammenhengen pekes det videre på at også land som ikke har en statskirke har feltpresttjeneste. Utvalget foreslo å legge ned Feltprestkorpset og la den geistlige betjening av militære avdelinger i fred bli ivarettatt av sivile menighetsprester på stedet.¹⁸ Dette var et radikalt forslag som ville ha medført en tilbakevending til situasjonen før krigen. Da saken kom opp i Stortinget ble forslaget imidlertid avvist. Feltprestkorpset skulle bestå.

Selv om konklusjonen ble at korpset skulle bestå, medførte denne prosessen at behovet for en endringsprosess av Feltprestkorpsets selvforståelse ble nødvendig. Integrasjonsideologien fra den første etterkrigstiden kunne ikke lenger fungere som grunnlag. På den ene side ble det kirkelige mandat for feltpresttjenesten, symbolisert i mottoet ”kritisk solidaritet” løftet fram. På den andre side ble det understreket at FPK var en økumenisk institusjon som omfattet ikke bare prester fra statskirken men også fra andre registrerte trossamfunn. Selv om korpset som sådan stod under tilsyn av Oslo biskop ble det presisert at prester fra andre kirkesamfunn stod under tilsyn av sine kirkelige ledere.

¹⁵ Innstilling 1975:23.

¹⁶ Innstilling 1975:22.

¹⁷ Innstilling 1975:24.

¹⁸ NOU 1975:30.

2.5.3 Tilpasninger til en livssynspluralistisk kontekst

Den økende livssynspluralismen i det norske samfunnet var en viktig samfunnsendring som også Forsvaret måtte forholde seg til. Det ble stadig flere av dem som avtjente sin verneplikt, men etter hvert også offiserer, som hadde en annen religiøs bakgrunn enn den norske statskirkelige. I lys av det økende innslaget av minoriteter i Forsvaret ble spørsmålet om retningslinjer for de nye kulturelle og religiøse utfordringer dette medførte aktualisert på begynnelsen av 1990-tallet. I forbindelse med arbeidet til "velferdsutvalget" hadde Forsvarsdepartementet 21. april 1993 gitt et tilleggsmandat som også omhandlet denne problematikken. Her het det at utvalget skulle "vurdere aktuelle problemer forbundet med ledighet ved dimisjon og ulik kulturell bakgrunn blant soldatene".¹⁹ Forsvaret hadde allerede året før, i 1992, utgitt "Direktiv vedrørende utarbeidelse og iverksettelse av nye bestemmelser for etniske minoriteter i Forsvaret" som en prøveordning i 5 år, med rettelser og tillegg i 1993.

Som en konkretisering av dette direktivet utgav Feltprestkorpset en ressursperm, den såkalte "minoritetspermen" i 1993, som en hjelp til feltpresten som faglig rådgiver i spørsmål som falt inn under direktivet. Feltprestkorpset kom altså helt fra starten av aktivt inn i dette arbeidet. Den sentrale rollen til FPK understrekes også som viktig i innstillingen fra Velferdsutvalget fra 1994. I tillegg slo utvalget fast et viktig prinsipp for Forsvarets behandling av etniske og religiøse minoriteter, nemlig at det var viktig at religionsfriheten måtte gjenspeiles i Forsvarets regelverk, herunder tilpasninger om antrekk, kosthold og fri på helligdager. Minoritetene måtte behandles "likt med de øvrige vernepliktige på alle områder, også når det gjelder behov knyttet til religiøs tro. Samtidig må disse mannskapene, på linje med flertallet, tilpasse seg de tjenstlige krav som Forsvaret må stille for å kunne løse sine oppgaver".²⁰

Denne balansegangen mellom det kollektive og det individuelle kommer klart til uttrykk i Forsvarets verdigrunnlag fra 1998. Her heter det under mottoet "tradisjon i pakt med tiden" at "Forsvaret forankrer sin etikk i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier slik de framstår i vårt samfunns kristne og humanistiske tradisjon" og at dette fundamentet ble definert som bærende for all ledelse og samarbeid i Forsvaret. Men samtidig heter det under mottoet "berikelse gjennom mangfold" at "I vår tid preges det norske samfunnet av et stadig rikere mangfold av kulturer og livssyn. Forsvaret ønsker å gjenspeile denne virkeligheten. I vårt daglige virke vil dette mangfoldet berike oss og bevisstgjøre innholdet i likeverdet. En særlig oppmerksomhet må rettes mot minoritetsgrupper".²¹ Samme år ble det også utgitt en "Handlingsplan for økt rekruttering av personer med innvandrerbakgrunn til Forsvaret".

¹⁹ NOU 1994:18: 8.

²⁰ NOU 1994:18:15.

²¹ Forsvarets verdigrunnlag 1998:9;11.

2.5.4 Direktiv vedrørende tilretteleggelse for religionsutøvelse i Forsvaret

Formuleringene i Forsvarets verdigrunnlag og Handlingsplanen danner grunnlaget for et nytt direktiv fra 2001: ”Direktiv vedrørende tilrettelegging for religionsutøvelse i Forsvaret”. I direktivet analyseres de utviklingstrekkene som har gjort et nytt direktiv nødvendig. Likeverds- og mangfoldsprinsippet fra Forsvarets verdigrunnlag framstår som sentrale forutsetninger, sammen med økt fokus på internasjonale operasjoner i ulike kulturelle og religiøse kontekster og ikke minst utviklingen innenfor Forsvaret som en del av en bredere samfunnsmessig utvikling. Denne utviklingen betegnes som økt mangfold, vekt på individet, religionens synkende betydning og globalisering. Disse utviklingstrekkene beskrives som en differensieringsprosess som dels består i en frigjøring fra tradisjonelle religiøse bånd, men dels også som det motsatte, at mange velger å knytte sin identitet mer grunnleggende til den samme kultur og religion som flertallet er på vei bort fra.

Resultatet blir en mer differensiert og pluralisert religiøs kontekst. Mens man tidligere kunne operere med en kristen majoritetskultur og en eller flere minoritetskulturer, framstår bildet nå som at ”den rådende kulturen i økende grad er sekulær og livssynsuvhengig, mens de menneskene som definerer sin identitet i forhold til religiøs tilhørighet, utgjør et mindretall, om enn betydelig”.

Videre blir det påpekt i direktivet at Forsvarets virksomhet fortsatt er lagt opp slik at den i stor grad tar hensyn til kristne helligdager og høytider. Med utgangspunkt i likebehandlingsprinsippet betyr dette ”at det må tas særskilte hensyn til mennesker med en annen trostilhørighet enn den kristne”. Men også differensieringen innenfor en kristen livssynskontekst skal det tas hensyn til: det skal også legges til rette for religionsutøvelse ”også for kristne som i sitt fromhetsliv stiller krav til for eksempel regelmessig messefeiring, personlig andaktsliv, spesielt kosthold i fastetiden eller en streng forståelse av helligdagsfreden”. I direktivet gis det videre en rekke konkrete bestemmelser om ulike tilpasninger. Retten til fri religionsutøvelse nedfelt i menneskerettighetskonvensjonen og Genèvekonvensjonene, sammen med likeverds- og likebehandlingsprinsippet utgjør de grunnleggende prinsippene som skal legges til grunn for vurderingen av den enkeltes behov for tilpasninger.²²

Gjennom dette direktivet ble religionsutøvelse i Forsvaret forankret i fundamentale prinsipper som religionsfrihet og likeverd. Problematikken rundt religionsutøvelse blir dermed løftet ut av en ”minoritetstilnærming”. Konteksten er den livssynsmessige pluralismen i samfunnet, og dermed også i Forsvaret. Samtidig kommer også balansen mellom det pluralistiske og det tradisjonelt militære institusjonelle og kollektive til syne i dette direktivet. Fortsatt skal Forsvaret ta utgangspunkt i de tradisjonelle kirkelige høytider og helligdager i utformingen av tjenestemønsteret. Det viktigste i denne sammenhengen er imidlertid den rollen man

²² Forsvarets overkommando: Direktiv vedrørende tilrettelegging for religionsutøvelse i Forsvaret, 3. juli 2001, ref. 2001/13830-1/FO/P IV-2//0.

tillegger feltpresttjenesten. Feltpresten er ”normalt faglig rådgiver på avdelingsnivå og utsteder militær dokumentasjon”. Videre utgjør Feltprostsen kontaktpunktet mellom Forsvaret og de ulike trossamfunn, har ansvar for vedlikehold av helligdagsoversikt og ressursperm til bruk i personellbehandlingen når det gjelder direktivets saksområde, samt har ansvaret for revisjon og oppdatering av direktivet om religionsutøvelse i Forsvaret. FPK defineres altså som den overordnede faglig myndighet for all religionsutøvelse i Forsvaret, og med den lokale feltprest som faglig rådgiver i konkrete religiøse spørsmål.

2.5.5 Holt-studien 1997

Selv om FPK fra 1990-tallet av fikk en eksplisitt rolle i Forsvarets tilretteleggelse av religionsutøvelse uavhengig av kirkesamfunn og korpset allerede fra starten av prinsipielt sett var åpen for geistlige fra andre kirkesamfunn enn Den norske kirke, var yrkestilsetting i fredsorganisasjonen i praksis innskrenket til Den norske Kirke. Unntaket var allikevel Den evangelisk-lutherske frikirke. Det som allikevel bekrefter den statskirkelige tilknytning var at da feltpresten Helge Utaker med tilhørighet i frikirken ble feltprost i 1990 måtte han melde overgang til Den norske Kirke. Dette var knyttet til feltprostens funksjon som prost i Den norske Kirke.

Spørsmålet om tilsetting i FPK ble drøftet i Feltprostens studie ”Yrkestilsetting av feltprester fra andre kirkesamfunn enn Den norske kirke”, datert 30. september 1997. Studien var utarbeidet av daværende assisterende stabsprest/teologisk rådgiver i Feltprostens stab, Torbjørn Holt. Studiens anbefalinger hadde på forhånd fått tilslutning fra Oslo biskop før den ble sendt på høring til militære, teologiske, kirkelige institusjoner så vel som til trossamfunn og fellesorganer for trossamfunn utenfor statskirken.²³

Studiens utgangspunkt var at korpsets eksistens var en konsekvens av at ”Forsvarets personell skal gis en fullverdig kirkelig betjening i krig og fred”. Så lenge 90 % av befolkningen var medlemmer av statskirken skapte dette også ”noen teologiske realiteter” som feltpresttjenesten måtte ta utgangspunkt i. Dette betydde i følge studien at feltprestene måtte kunne fungere som fullverdige feltprester for denne store majoriteten av ”menigheten”. Av den grunn ble det vanskelig å yrkestilsette feltprester fra kirkesamfunn som ikke anerkjente Statskirkens embete eller sakramentsforvaltning. Man framholdt videre at FPK fortsatt måtte defineres som en ”integreert del av Den norske kirke” og være underlagt kirkelig overtilsyn fra Oslo biskop.

Deretter gikk studien inn i en konkret drøftelse av mulighet for yrkestilsetting av prester fra andre kirkesamfunn. Man så ingen teologiske hindringer for at prester fra Frikirken, lutherske frikirker i utlandet, den anglikanske kirke og metodistkirken

²³ FO/FPK: Yrkestilsetting av feltprester fra andre kirkesamfunn enn Den norske kirke – Oversendelse av høringsdokument, 13. november 1997, ref. 1705/97/FO/FPK/odh/540.

kunne yrkestilsettes i FPK. Annerledes stilte det seg med muligheten for yrkestilsetting av feltprester fra andre kirkesamfunn. Verken fra personer tilhørende Det norske Misjonsforbund, Den katolske kirke, ortodokse kirker, Det norske Baptistsamfunn, Pinsebevegelsen eller Frelsesarmeen kunne yrkestilsetting anbefales.

Dokumentet ble sendt ut på høring og Norges frikirkeråd og Norges kristne råd utarbeidet en felles høringsuttalelse. I denne uttalelsen ble selve utgangspunktet for Feltprostens høringsdokument problematisert. Dette dreide seg om at Feltprestkorpset ble definert som Den norske kirke i Forsvaret og at Den norske kirke dermed hadde "rett til å definere tjenesten ut fra sitt læremessige ståsted og sitter med nøkkelen til hvem som skal få lov til å tjenestegjøre i FPK". Et bedre og mer økumenisk inkluderende utgangspunkt var etter rådernes mening å heller definere FPK som "Kirken i Forsvaret": "FPK skal betjene alle vernepliktige og ansatte i Forsvaret uavhengig av kirkelig ståsted og tilhørighet. Ingen kirke kan alene "ta monopol" på å betjene Forsvaret, dette må i utgangspunktet være en økumenisk tjeneste" i henhold til vernepliktsloven. Man framholdt videre at omorganiseringen i FPK i praksis hadde ført til en innsnevring av feltpresttjenesten til å gjelde Den norske kirke med få unntak. Med utgangspunktet i den økumeniske tolkningen av FPK som "Kirken i Forsvaret" mente man det var mulig å utlede andre konsekvenser enn det som forelå i dokumentet.

Rådene framholdt imidlertid at det faktum at det var en statskirkeordning, og at denne også var den overlegent største kirke i Norge, gav føringer for utformingen av feltpresttjenesten. Dette innebar en aksept av at Feltprosten skulle være medlem av Den norske kirke, eller eventuelt skulle underskrive en særskilt lojalitetserklæring til Den norske kirke. I en framtidig situasjon med opphevelse av statskirkeordningen tenkte man seg at Feltprosten skulle være øverste tilsynsmyndighet med et råd bestående av lederne fra de ulike kirkesamfunn som til enhver tid tjenestegjorde i FPK. Denne strukturen ville ivareta at feltpresttjenesten også etter et eventuelt skille mellom stat og kirke fortsatt skulle defineres som "kirken i Forsvaret" og ikke som "Forsvarets kirke".

Høringen synliggjorde altså at det ikke på noen måte var oppslutning om den tilnærming og profil som ble lagt til grunn i studien.

2.5.6 Tros- og livssynsdialog

I regi av Verdikommisjonen ble det i 2000 tatt initiativ til en nasjonal tros- og livssynsdialog med representative lederne i tros- og livssynssamfunnene. Et av de konkrete forslagene fra denne dialogen var at det burde "legges til rette for likestilling og mangfold når det gjelder religiøs og livssynsmessig betjening på sykehus, i fengsler og i det militære".²⁴ Samme år la Administrativt-juridisk utvalg i Norges

²⁴ www.verdikommisjonen.no Verdikommisjonens sluttrapport, Valgt fellesskap, prosjektrapporter og forslag, kap. 6: Det flerkulturelle Norge. Religions- og livssynsfrilhet i Norge, anbefalinger fra prosjektet.

kristne råd fram en rapport som drøftet institusjonspresttjenesten i lys av hensynet til likebehandling av de ulike trossamfunn. Utvalget tok til orde for et det ble mulighet for dispensasjon fra kravet om medlemskap i Den norske kirke ved tilsetning i institusjonspresttjenesten.²⁵ Engasjementet fra Norges kristne råd i denne problematikken førte også til flere samtaler med Feltprosten om betjening av personell som ikke tilhørte Den norske kirke. Tilsvarende hadde også Feltprosten samtaler med lederen av Islamsk råd i Norge i 2000.²⁶

2.5.7 Bakkevig-utvalget

I det kirkelig nedsatte Bakkevig-utvalget om ny tilknytning for Den norske Kirke ble spørsmålet om feltpresttjenesten berørt. I delrapporten ”Religionsfrihet og Religionspolitikk” anføres det at prinsippet om likebehandling av religioner hadde relevans for forståelsen av institusjonspresttjenesten. Dette måtte imidlertid vurderes i lys av at prinsippet om at forskjellsbehandling kunne finne sted der det var rimelige eller objektive grunner til det. Et av kriteriene i denne sammenheng dreide seg om hvor mange medlemmer som tilhørte ulike trossamfunn. Innenfor ”institusjoner der man ikke har adgang til religionsutøvelse med mindre staten setter i verk eller åpner for særskilte ordninger (som for eksempel mulighet til å møte religiøse ledere mens man er innsatt i fengsel eller avtjener verneplikt i det militære), vil trolig prinsippet om likebehandling måtte tillegges betydelig vekt”.²⁷

I sluttinnstillingen ”Samme kirke – ny ordning” fra våren 2002 var det et eget kapittel om forholdet mellom religionspolitikk og institusjonspresttjeneste: ”Religionspolitikk og kyrkjeleg teneste i offentlege institusjonar”. Her framheves det at det kirkelige tilbudet i offentlige institusjoner som helsevesenet, fengselsvesenet, Forsvaret og ved universitetene og høyskolene utgjør en stadig viktigere side ved religionens plass i det sivile samfunn. Arbeidet retter seg mot mennesker som er i en spesiell, ofte midlertidig livssituasjon, og som er knyttet til eller må være innenfor disse offentlige institusjonene for en avgrenset tid. Noen er isolerte, dels under tvang, og kan derfor ikke få del i kirkens tjeneste uten en slik kategorialtjeneste. Utvalget understreker at det er viktig å opprettholde et forsvarlig kirkelig tilsyn med tilsetning og tjeneste selv om personellet er tilsatt av institusjonen selv. Det er tale om en kirkelig tjeneste innen en institusjon. Denne tjenesten er rettet mot alle brukere innenfor institusjonen, hvilket tilsier at det skal tilrettelegges for at den enkelte får tilbud om geistlig betjening i samsvar med sin religion. De fleste institusjonsprester tilhører Den norske kirke, både på grunn av størsteparten av personellet tilhører denne, men også dels på grunn av statskirkeordningen. Utvalget understreker imidlertid at ordningene ikke er avhengig av statskirkeordningen. Tjenestene er rettet mot brukerne og deres behov. Men framholdt at det var viktig at

²⁵ Religionsfrihet og Religionspolitikk. Delrapport fra Kirke/stat-utvalget april 2001:26.

²⁶ Årsmelding for Feltprestkorpsset 2000 pkt. 3: Særlige satsingsområder i 2000.

²⁷ Religionsfrihet og Religionspolitikk. Delrapport fra Kirke/stat-utvalget april 2001:21.

likebehandlingsprinsippet ble ivaretatt i størst mulig grad. På grunn av at den store majoriteten av ”brukere” tilhørte et kristent trossamfunn, av disse de fleste Den norske kirke, ville det normalt være tale om tilsetting av personell hjemmehørende i denne. Samtidig ble det understreket at det måtte legges til rette for tilsetting av personer også fra andre kristne trossamfunn eller fra andre religioner eller livssyn. For øvrig måtte det etableres et utbygd kontaktnett som gjorde at alle kunne få relevante religiøse tjenester uansett institusjon eller situasjon. Spesielt viktig ble dette i institusjoner som fengsel og Forsvaret.²⁸

2.5.8 Likebehandling og variasjon: FPK som økumenisk tjeneste i Forsvaret 2003

Som nevnt tidligere hadde Holt-studien ikke fått en generell oppslutning i høringen. Spørsmålet om Feltprestkorpsets økumeniske profil kunne derfor ikke sies å ha fått en avklaring. Også stat/kirke-spørsmålet og tros- og livssynsdialogen i årene etter studien aktualiserte et behov for en ny studie. Studien ”Likebehandling og variasjon: Feltprestkorpsset som økumenisk tjeneste i Forsvaret” ble utarbeidet av stabsprest/forsker Bård Mæland (FPK) og konsulent Knut Refsdal (Norges kristne råd, Nkr) etter mandat fra ”Referansegruppe for sikring av lik kirkelig betjening i Forsvaret”, et kontaktforum mellom FPK og primært Norges kristne råd, der også enkeltkonfesjoner og Norges Frikirkeråd deltok. Studien kunne betraktes som en oppfølging av Holt-studien fra 1997. Målsettingen med studien var ”å foreslå tiltak for å sikre og styrke lik kirkelig behandling av kristent personell i Forsvaret”. Det ble foreslått en rekke konkrete tiltak knyttet til rekruttering, informasjon og økumenisk bruk av Forsvarets kapell/kirker, samt registrering av trostilhørighet i Forsvaret. Videre ble det også foreslått mer langsiktige og vidtgående endringer og utvidelser av FPK knyttet til ansettelsesgrunnlag, tilknytning til Den norske kirke og eventuell også inkludering av ikke-kristne trossamfunn. På sikt så man for seg at alle stillinger i FPK kunne åpnes for alle kristne trossamfunn og at en mulig tverr-religiøs basis også måtte drøftes.²⁹

2.5.9 Stat/kirke-utvalget 2006

I Stat/kirke-utvalgets innstilling: *Staten og Den norske kirke* (NOU 2006:2) ble det foreslått en nyordning av stat/kirke. Feltpresttjenesten omtales spesifikk under ”Særskilt organisert virksomhet i kirken” i avsnittene 4.4.6 og 5.6.4. Det tilgrunnliggende synspunktet var altså feltpresttjenesten forstått som en kirkelig kategorialbetjening. Det pekes her på Feltprestkorpsset som et ”ikke-geografisk prosti” og at korpset står under tilsyn av Oslo biskop i kirkelige anliggender. Samtidig kommer det også tydelig til uttrykk at Feltprestkorpsset organisatorisk er tilknyttet forsvarssjefen, at korpset forvalter personell også utenfor Den norske kirke

²⁸ Kirke/stat-utvalget ”Samme kirke – ny ordning”, våren 2002, kap. 6.7 ”Religionspolitikk og kyrkjeleg teneste i offentlege institusjonar”.

²⁹ ”Likebehandling og variasjon: Feltprestkorpsset som økumenisk tjeneste i Forsvaret”, Bård Mæland og Knut Refsdal, 29. mai 2003.

og at korpset utfører funksjoner som neppe kan avledes av en kirkelig kategorialbetjening, som tilretteleggelse av fri religionsutøvelse uavhengig av tros- og livssynsmessig ståsted.

Når det gjaldt framtidig organisering etter en nyordning av stat/kirke ble det skissert to muligheter, uten at man i innstillingen gikk inn for det ene eller andre alternativ: enten at tjenesten videreføres, men tilpasset en ny struktur eller at tjenesten opphører som selvstendig organisert tjeneste og i stedet inngår i Den norske kirkes ordinære aktiviteter. Man understrekte videre at offentlige tilskudd til institusjonsprestetjeneste måtte tas med i beregningsgrunnlaget, slik at andre trossamfunn enn Den norske kirke fikk mulighet til å gi tilsvarende tjenester i henhold til sin størrelse, og at dette måtte utredes særskilt med tanke på feltpresttjenesten.

Mens innstillingen kan sies å videreføre en tradisjonell kategorialkirkelig tilnærming til feltpresttjenesten, framstår Kirkemøtets vedtak knyttet til feltpresttjenesten i forbindelse med behandlingen av innstillingen som prinsipielt sett viktig. Her heter det: ”Feltpresttjenesten har sitt grunnlag i Genèvekonvensjonene og berøres ikke av statskirkeordningen”.³⁰ Man argumenterte altså nå ikke ut fra kategorialkirkelige eller folkekirkelige prinsipper, men ut fra folkerettslige prinsipper.

2.5.10 Landskonferansen for vernepliktige 2008

Landskonferansen for vernepliktige 2008 gjorde flere vedtak som berørte spørsmålet om religionsutøvelse og feltpresttjeneste. Det prinsipielt sett viktigste og mest omdiskuterte var vedtaket om at Forsvaret burde være religionsnøytralt (C40). Konkret ble dette på den ene side utmyntet i et vedtak om at ”ingen under noen omstendighet skal tvinges til å delta på religiøse seremonier i Forsvaret” (C24), på den annen side i vedtak om at ”alle vernepliktige må ha tilgang til en åndelig veileder innenfor sin religion” (C22). Man framholdt også at ”Presttjenesten får tilgang til å undervise samtlige soldater i henhold til fagplan i etikk” (C23).³¹

Vedtaket om religionsnøytralt forsvar var derfor ikke et vedtak om religiøsfritt forsvar eller nedleggelse eller innskrenking av feltpresttjenesten, men om tilretteleggelse for størst mulig grad av religionsfrihet i Forsvaret.

2.6 Oppsummering

Religion og militærmakt har historisk sett vært tett sammenknyttede størrelser, dette kommer også til uttrykk i det norske Forsvaret. I tråd med overordnede

³⁰ Kirkemøtets høringsuttalelse til NOU 2006:2 Staten og Den norske kirke, vedtatt 18. november 2006, pkt 3.2.7, 1. avsnitt, 2. setning.

³¹ Landskonferansen 2008, Fagkomite C – VUPIKT, www.mil.no/multimedia/archive/00108FAGKOMIT_C_108668a.pdf, nedlastet 2008-11-17.

samfunnsmessige utviklingstrekk har relasjonene endret seg. Kravet om religiøs enhet i de militære styrker ble i løpet av en lang prosess svekket mer og mer. Det ble i stadig større grad gitt mulighet for religionsfrihet i Forsvaret. Samtidig førte opprettelsen av en fast feltpresttjeneste til en integrerende institusjonalisering av religionsutøvelse i Forsvaret i samsvar med Den norske kirkes orden. Historisk sett kan denne sees på som en videreføring av de konfesjonelle trekk i Forsvaret.

Utviklingstrekk som sekularisering og livssynspluralisme har ikke medført at prinsippet om rett til religionsutøvelse og en struktur for religiøs- og livssynsmessig betjening av personell i Forsvaret framstår som kontroversiell. Et slikt prinsipp og en slik struktur framstår med stor grad av konsensus. Det som i særlig grad framstår som et uavklart spørsmål er dens konfesjonelle profil og sammensetning.

3 Prinsipielle perspektiver

3.1 Retten til fri religionsutøvelse og verneplikt

Grunnlovens § 2, 1. ledd garanterer alle borgere retten til fri religionsutøvelse. Dette er i samsvar med Europeiske Menneskerettighetskonvensjon (EMK) art 9, som er ratifisert og også inkorporert som gjeldende norsk lov (LOV-1999-05-21-30). I følge EMK art 9 omfatter den frie religionsutøvelse retten til å uttrykke sin religion både i ord og handlinger, individuelt eller i fellesskap, privat eller offentlig. Den frie religionsutøvelse kan bare innskrenkes ved spesifikk lovhjemmel, og denne må begrunnes i offentlig sikkerhet, offentlig orden og offentlig helse. Den frie religionsutøvelse garanteres eksplisitt for de væpnende styrker som har falt i fiendens hender (krigsfanger). Landkriksreglementet (IV Haagkonvensjon av 1907) art 18: "Krigsfanger skal ha helt fri religionsutøvelse, derunder indbefattet adgang til at overvære gudstjenester, under den eneste betingelse, at de retter sig efter de ordens- og politibestemmelser som er git av den militære myndighet".

Samtidig som staten garanterer alle sine borgere retten til fri religionsutøvelse, pålegger den prinsipielt alle sine borgere militær verneplikt. Grl. § 109. Allmenn verneplikt kan defineres som en samfunnsplikt som staten pålegger sine borgere, uavhengig av religiøs tilhørighet. Verneplikten er dermed ikke konfesjonelt betinget. Dette blir sentralt i vurderingen av religionens plass i Forsvaret.

Religionsfrihet og verneplikt trenger ikke nødvendigvis å være rettslige prinsipper som står i motstrid til hverandre, jfr. EMK art 4, 2 og 3 ledd. Den *trenger* ikke være det, men den *kan* være det. Plikten til å gjøre militærtjeneste kan i seg selv være en plikt som står i motstrid til den religiøse overbevisning (religiøst begrunnet pasifisme). I norsk lovverk er denne mulige motstrid løst gjennom fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. En slik overordnet prinsipiell motstrid skal ikke drøftes nærmere i denne sammenheng. Isteden skal konsentrasjonen være på en mer praktisk og funksjonell motstrid: Verneplikt kan i praksis stå i motstrid til religionsfrihet.

Dette henger sammen med Forsvarets særskilte karakter og innretning. Militærtjenesten innebærer at en persons personlige frihet begrenses kraftig, spesielt i krig, men også i fred. Dette innebærer også at den frie religionsutøvelse begrenses kraftig spesielt for medlemmer av livssynsminoriteter, som tilhører menigheter som ikke finnes nær tjenestested, og/eller som har en religionsutøvelse som avviker fra majoriteten.

3.2 Feltpresttjeneste som en operasjonalisering av fri religionsutøvelse i Forsvaret³²

Det framgår av Art 9,2 i EMK at begrensninger i den frie religionsutøvelse skal være hjemlet og nødvendige. Av dette følger at enhver innskrenking må gjøres på en måte som minimaliserer den faktiske innskrenkningen av religionsfriheten. I henhold til art 15,1 i EMK vil innskrenking av fri religionsutøvelse være hjemlet. Denne må imidlertid være begrenset til det strengt nødvendige, og ikke komme i konflikt med statens folkerettslige forpliktelser. Innskrenkningen kan altså ikke stå i strid med rettighetene til fri religionsutøvelse i blant annet. Genèvekonvensjonene. Nå kan ikke disse bestemmelser direkte anføres som hjemmel for retten til fri religionsutøvelse i det norske Forsvaret, da dette formelt sett er en forpliktelse som Staten har påtatt seg overfor andre stater, ikke overfor egne borgere. Allikevel blir bestemmelsene relevante fordi det i nasjonalt regelverk er fastsatt at den religiøse betjening i Forsvaret skal være i samsvar med Genèvekonvensjonene.³³

Av dette følger at militært personell har rett til fri religionsutøvelse både generelt gjennom EMK og spesielt gjennom krigens folkerett. Retten til fri religionsutøvelse gjelder i krig og også under krigsfangeskap. Denne retten kan ikke innskrenkes annet enn dersom den kommer i konflikt med den offentlige orden eller den militære sikkerhet.³⁴

Som en konsekvens av militærtjenestens karakter og disse innskrenkninger vil de regulære sivile strukturer for fri religionsutøvelse (kirker, menigheter og møtevirksomhet) i realiteten ikke være tilstrekkelig for å sikre en fri religionsutøvelse i Forsvaret – spesielt ikke i under feltforhold og i krigstid. Dette innebærer at staten har en særskilt plikt til å etablere og støtte tilfredsstillende strukturer for en slik religionsutøvelse. Disse strukturene må for det første være utformet slik at de faktisk tilrettelegger for fri religionsutøvelse, og for det andre være utformet slik at de kan fungere også i krig, uten at de blir irrelevante enten pga geografi eller fordi strukturene reelt sett kommer i konflikt med den militære sikkerhet i krig. Vi kan altså si at dette innebærer at staten må ha en større *positiv plikt* til å tilrettelegge for den frie religionsutøvelse enn det som kan gjøres gjeldende for det sivile samfunn. De konkrete tiltak for den frie religionsutøvelse må være utformet annerledes enn det som er tilfelle i en sivil fredssituasjon. Man kan her tenke seg ulike løsninger.

For det første kan Forsvaret minimalisere innskrenkningene ved bruk av permisjoner for personell til å delta i sitt trossamfunns religionsutøvelse. Dette prinsippet er også fastsatt i Forsvarets regelverk. Utfordringen her er imidlertid at bruk av dette instituttet på den ene side vil kunne oppleves som for punktuelt for personell som ønsker en jevnlig religionsutøvelse. På den annen side vil for utstrakte

³² Dette punkt bygger i hovedsak på Lunde 2006.

³³ FR 2 – 1 – 1 Personelltjeneste i felt.

³⁴ IV Haag-konvensjon, Landkriksreglementet, artikkel 18, 3. Genevekonvensjon artikkel 34.

religiøse permisjoner lett innbære negative konsekvenser for personellet's militære trening. Det største problemet med en permisjonsstruktur er imidlertid stridssituasjoner, herunder deltagelse i internasjonale operasjoner. Under forhold da behovet for religionsutøvelse for mange vil kunne oppleves mest sentralt vil muligheten til slike permisjoner framstå som særdeles innskrenket, ja kanskje helt fraværende.

For det andre kan Forsvaret minimalisere innskrenkningene ved å ta utgangspunkt i en individuell og personalbasert religionsutøvelse. Dette er på mange måter den motsatte ytterlighet av den permisjonsbaserte religionsutøvelsen. Her er det soldaten selv som gis ansvaret og myndigheten til religionsutøvelsen. Utfordringene vil imidlertid være at den kollektive siden ved religionsutøvelse, en side som også er beskyttet i EMK, ikke vil kunne realiseres.

En tredje måte å minimalisere innskrenkningene i fri religionsutøvelse i Forsvaret på er å tilrettelegge for sivil religionsbetjening i de militære styrker. Sivile trossamfunn vil da måtte få anledning til å utøve sin virksomhet i de militære styrker. En slik modell hadde man i Norge fra 1876 og fram til 1940, men da bare avgrenset til Statskirken. Erfaringene fra denne modellen var at tjenesten ble relativt innskrenket både funksjonsmessig og stedsmessig. Modellen ville dessuten bli svært komplisert å administrere med hele rekken av tros- og livssynssamfunn representert.

Ingen av de refererte strukturene for å minimalisere innskrenkningene til fri religionsutøvelse: den permisjonsbaserte, den personalbaserte eller den sivilbaserte, kan sies å framstå som tilstrekkelig tilfredsstillende. Det er imidlertid en fjerde struktur som gjenstår og det er den integrerte strukturen i form av feltpresttjeneste. En slik modell finner vi både i Norge og i svært mange land med militære styrker. Dette er på mange måter normalmodellen. Også i bestemmelsene i krigens folkerett framstår dette som normalmodellen. Konkret dreier dette seg om en struktur bestående av uniformerte feltprester tilknyttet de væpnede styrkene.

Spørsmålet om feltpresttjenesten som en operasjonalisering av retten til fri religionsutøvelse i de væpnede styrkene har i særskilt grad stått sentralt i den amerikanske debatten. Grunnen til dette er at den amerikanske konstitusjon garanterer den frie religionsutøvelse og setter et absolutt skille mellom stat og kirke, herunder forbud mot offentlig finansiering av religionsutøvelse. Spørsmålet var om den amerikanske feltpresttjenesten, som var finansiert av det offentlige, dermed var grunnlovsstridig. Konklusjonen ble at militærtjenesten innebærer en konflikt mellom den frie rett til religionsutøvelse og forbudet mot offentlig finansiering av religionsutøvelse. Dersom det offentlige ikke skulle finansiere feltpresttjenesten, ville dette i realiteten innebære en krenkelse av den frie religionsutøvelse i militæret. Nettopp fordi militærtjenesten i utgangspunktet innebar en innskrenking av

religionsfriheten hadde det offentlige en særskilt plikt til å etablere og finansiere strukturer i militæret som i det sivile samfunn ville vært grunnlovsstridig.³⁵

Selv om den norske konteksten er annerledes enn den amerikanske, synliggjør dette et grunnleggende prinsipp knyttet til statens særskilte plikt til ivaretagelse av religionsfriheten i institusjoner som Forsvaret. Feltpresttjenesten kan på bakgrunn av dette forstås som en *konkretisering av retten til fri religionsutøvelse i Forsvaret*. Den spesielle konteksten, spesielt knyttet til krigssituasjonen, innebærer at feltprester, knyttet til de væpnede styrkene, må sies å framstå som den mest hensiktsmessige strukturen for tilretteleggelse for fri religionsutøvelse.

3.3 Feltpresttjenestens særskilte rettslige status³⁶

Feltpresttjenesten har gjennom nasjonalrettslig og folkerettslig regelverk en særskilt rettslig status som innebærer at personellet er underlagt rammer og reguleringer som på den ene side atskiller dem fra annet militært personell, på den andre side atskiller dem fra sivilt geistlig personell. Disse rammene og reguleringene har også betydning for den positive definisjonen av feltpresttjenestens funksjoner.

Geistlige er, som den eneste yrkesgruppe, unntatt fra alminnelig verneplikt. De er imidlertid, med visse unntak, pålagt en tilsvarende plikt til å tjenestegjøre som feltprester i Forsvaret.³⁷ Gjennom en slik bestemmelse gis geistlige en særskilt funksjon i Forsvaret, konstitusjonelt forankret i Grunnlovens § 109 om verneplikt. Bestemmelsen regulerer ikke bare personell som avtjener førstegangstjeneste men også yrkestilsatte.³⁸ Loven legger altså til grunn at det skal være en feltpresttjeneste i Forsvaret og fastsetter hvilken personellgruppe som skal tjenestegjøre i denne. Det er geistlige, i form av prester i Den norske kirke og prester og forstandere i registrerte trossamfunn. En logisk konsekvens av denne bestemmelsen er at i den grad geistlige skal tjenestegjøre i militære stillinger i Forsvaret er det som feltprester. De vil ikke kunne inneha andre militære tjenestestillinger.

Det framgår av videre av bestemmelsen at plikten til å tjenestegjøre som feltprest i Forsvaret ikke er avgrenset til ett bestemt trossamfunn, men omfatter prinsipielt sett geistlige fra alle registrerte trossamfunn. I den opprinnelige formuleringen i Vernepliktsloven fra 1953 het det ”ordnede dissenterstamfunn”. Denne formuleringen var i tråd med da gjeldende dissenterlov som omfattet kristne trossamfunn utenfor statskirken. I samsvar med ny lov om trossamfunn som ble vedtatt i 1969 er formuleringen blitt endret til ”registrerte trossamfunn”. Dette innebærer at det rettslig

³⁵ For en grundig gjennomgang av den amerikanske debatten se Drazin & Currey 1995.

³⁶ Punktet bygger i hovedsak på upublisert utredning fra Nils Terje Lunde til Feltprostens teologiske fagråd: ”Verneplikt, kommando og nonkombattant status for prester i Forsvaret. Fortolkning av gjeldende rettsgrunnlag”, 2003-09-04.

³⁷ Vernepliktsloven § 3, siste ledd.

³⁸ Vernepliktsloven § 8.

sett har skjedd en utvidelse av hvilket personell som kan pålegges å tjenestegjøre som feltprester. Det omfatter alle registrerte trossamfunn, også ikke-kristne.

Feltprester har i likhet med sanitetspersonell et absolutt forbud mot å utøve militær kommando utenfor egen bransje eller over personell som ikke særskilt er underlagt dem. Dette forbudet gjelder også i krisesituasjoner.³⁹ En feltprest har altså ingen hjemmel for å utøve kommando (dvs. fungere som befal) utenfor sine geistlige oppgaver. Dette innebærer manglende hjemmel for kommando i alle forhold, utenom geistlige oppgaver. At feltprester og sanitetspersonell står i en særstilling hva angår reguleringen av kommandomyndigheten henger nøye sammen med den særstilling disse to bransjene har i de folkerettslige konvensjonene. De står i en beskyttet særstilling i forhold til de væpnede styrker for øvrig, jf Landkriksreglementet (LKR) art 3, G I art 24. Men forutsetningen for denne beskyttelsen er at de ikke utøver noen form for militær kommando utenfor sin bransje. Dersom de utøver slik militær kommando mister de sin beskyttelse og feltpresttjenestens og sanitetstjenestens immunitet kan falle bort.

Rasjonalet bak forbud mot militær kommando utenfor bransje for feltpresttjeneste og sanitetstjeneste er at militær kommando utenfor bransje per definisjon innebærer at disse bransjer dermed må regnes som regulære stridende enheter, og dermed ikke kan gjøre krav på en særskilt immunitet. Deres immunitet er altså knyttet til at de utelukkende utfører oppgaver som feltprester, jf T I art 8d. Denne immunitet gjelder også dersom de faller i fiendens hender. De skal ikke settes til ”noe arbeid utenfor rammen av dets [...] geistlige oppdrag”, jf G I art 28 c. De garanteres retten til ”fritt å virke i sitt kall blant sine trosfeller i samsvar med sin religiøse overbevisning”, jf G 3, art 35.

Det er ikke anledning til å dispensere fra de rettigheter og kår som de folkerettslige konvensjonene gir feltprester i krig, jf G I art 6, 1 ledd, 2 setning. Heller ikke kan en feltprest i noe tilfelle gi helt eller delvis avkall på sine rettigheter i henhold til konvensjonene, jf G I art 7. Militær straffelov fastsetter derfor også straff for den som overtrer eller medvirker til å overtre de folkerettslige beskyttelsesbestemmelsene for feltprester, jf Mil Strl § 108. Disse bestemmelser trer i kraft i krig. I fredstid reguleres feltprestenes kommandomyndighet av intern rett. Intern rett er med hensyn til feltprestenes kommandomyndighet helt i samsvar med de folkerettslige bestemmelser for krigstilfelle. Prester skal altså verken i fred eller i krig ta militær kommando utenfor sin bransje, og dette medfører dermed at de har ikke under noen omstendighet har anledning til å fungere i vanlige militære befalingsstillinger.

Som anført over er en forutsetning for feltpresters folkerettslige immunitet at de ikke utøver militær kommando utenfor sin bransje. Nært forbundet med dette er den

³⁹ Kgl. res. av 18. oktober 1957 nr 9092: Forskrift om ansiennitet og kommandomyndighet for befal i Forsvaret § 9.

andre forutsetningen for folkerettslig immunitet: forbudet mot å være stridende. Feltprester skal i henhold til konvensjonene være nonkombattante, jf LKR art 3; T I art 43, pkt 2. Forbudet mot militær kommando utenfor bransje innebærer at de ikke kan lede soldater i strid. Forbudet mot kombattant virksomhet innebærer at de ikke selv kan være stridende. Det er derfor en klar indre sammenheng mellom disse to forbudene eller forutsetningene for immunitet.

For å oppsummere:

Prester er unntatt fra den allmenne verneplikt, men er med visse unntak pålagt geistlig verneplikt som feltprester i Forsvaret. Dette innebærer at prester bare kan tjenestegjøre i militære stillinger som feltprester. Beordring av ordinerte prester til andre militære tjenestestillinger enn feltprest vil følgelig være i strid med gjeldende regelverk.

Prester har i henhold til nasjonale og folkerettslige regler forbud mot å utøve militær kommando utenfor bransjen. Dette betyr igjen at de ikke har anledning til å fungere i vanlige militære befalingsstillinger.

Prester har i henhold til folkeretten forbud mot enhver form for kombattant virksomhet. Deres immunitet er knyttet til at de utøver funksjon som feltprest. I henhold til gjeldende intern rett har de bare rett til å bruke våpen til selvforsvar.

Disse bestemmelsene kan fra en side sett defineres som klare *begrensninger* på feltprester sett i forhold til de bestemmelser som gjelder for militære tilsatte i befalingsstilling for øvrig. Men disse begrensningene har en klar og prinsipiell viktig intensjon: de er også en *beskyttelse* av feltprestene, av feltpresttjenestens autonomi, integritet og immunitet. Men først og fremst er begrensningene en beskyttelse av religionsutøvelsen og den grunnleggende rett til fri religionsutøvelse for Forsvarets personell, i krig så vel som i fred.

3.4 Feltprestkorpsset

Feltprestkorpsset ble opprettet gjennom Stortingsbeslutning av 6. juni 1953.⁴⁰ Historisk, prinsipielt og funksjonelt må opprettelsen av FPK sees i nær sammenheng med Vernepliktsloven fra samme år, hvor det gamle vernepliktsfritaket for geistlige ble erstattet av en særskilt geistlig verneplikt som feltprest i Forsvaret, jfr. punktet over.

FPKs formål og struktur ble fastsatt i kongelig resolusjon av 22. oktober 1954. FPKs organisasjonsmessige tilknytning i rammen av den militære organisasjon og den indre organisasjonsstruktur er blitt endret flere ganger. I 1996 ble den geografiske struktur endret til en forsvarsgrensvis struktur og i 2003 ble FPK en Driftsenhet i Forsvaret (DIF) hvor alle feltpreststillinger ble lagt organisasjonsplanmessig inn i

⁴⁰ St. prp. nr. 2 (1953); Inst. S. nr. 221 (1953).

korpsset. Samtidig ble det opprettet samhandlingsavtaler med forsvarsgrenene/tilsvarende om grensesnittet mellom korpssets ansvar og lokal avdelings ansvar i forvaltning av feltprestene. Gjennom en slik struktur framstår FPK på den ene side som et korps med faglig autonomi, på den andre side som funksjonelt integrert i den militære struktur på alle nivå.

I henhold til vernepliktslovens § 3 omfatter plikten til å tjenestegjøre som feltprester geistlige fra alle registrerte trossamfunn. Kgl. res. av 22. oktober 1954 del I § 6 fastsetter videre at tilsetting av geistlige i FPK skal skje ”etter vanlige regler for tilsetting av embets- og tjenestemenn i Forsvaret”. I lys av konfeksjonskravet bortfalt fullstendig for embets- og tjenestemenn i Forsvaret fra 1894 synes det rimelig å foreta den slutning at alle stillinger i FPK i prinsippet er åpne for geistlige fra alle registrerte trossamfunn.

Dette betyr imidlertid ikke at FPK iht. någjeldende rettslige bestemmelser er konfeksjonsnøytralt. Korpssets formål er fastsatt til å ”lede og utføre feltpresttjeneste i Forsvaret i samsvar med Den norske kirkes orden”.⁴¹ Videre står korpsset ”i kirkelige anliggender under overtilsyn av Oslo biskop”.⁴² Oslo biskop har endelig rett til å uttale seg ved tilsetninger og engasjement i korpsset.⁴³ Det kan altså sies å være en rituell og episkopal forankring i Den norske kirke. Denne forankring forsterkes av praksis hvor feltprosten er blitt forstått som prost i Den norske kirke, FPK som et ikke-territorielt prosti og at yrkestilsetting i fredsorganisasjonen er blitt innskrenket til ordinerte prester i Den norske kirke eller kirkesamfunn hvor Den norske kirke har avtale med (Metodistkirken) eller som har samme læregrunnlag (Frikirken).

Det foreligger en spenning i gjeldende regelverk mellom det religionsnøytrale og det konfeksjonelle aspekt ved Feltprestkorpsset. Feltprestkorpsset kan prinsipielt sett begrunnes med utgangspunkt i retten til fri religionsutøvelse og det faktum at geistlige fra alle registrerte trossamfunn i henhold til vernepliktsloven kan gjøre tjeneste som feltprester i Forsvaret. Samtidig er Feltprestkorpssets virksomhet konfeksjonsbundet i den forstand at tjenesten skal utføres i samsvar med Den norske kirkes orden.

3.5 Feltpresttjenestens forankring i trossamfunn

En nærliggende måte å løse spenningen mellom religionsfrihet og konfeksjonsforankring på vil være å gjøre feltpresttjenesten konfeksjonsfri. Det vil innebære at den militære struktur for geistlig betjening forstås som en ren militær struktur uten strukturelle eller innholdsmessige bindinger til noe trossamfunn. En slik struktur har imidlertid noen problematiske sider. Spenningsforholdet mellom

⁴¹ Kgl. res. 22. oktober 1954 del I § 8.

⁴² Kgl. res. 22. oktober 1954 del I § 1.

⁴³ Kgl. res. 22. oktober 1954 del I § 6.

religionsfrihet og konfesjonsforankring lar seg ikke nødvendigvis løse på en motsetningsfri måte.

Grunnen til dette er at selve religionsutøvelsen i sin karakter ikke er religionsnøytral. All religionsutøvelse har med nødvendighet en konfesjonell side. Det gjelder det militære personellet som deltar i religionsutøvelsen. De tilhører ulike konfesjoner og trossamfunn. Det gjelder de geistlige som leder religionsutøvelsen. De er geistlige i sitt trossamfunn og har sin autorisasjon til å forestå religionsutøvelse innenfor rammen av sitt trossamfunn. Det gjelder også selve de religiøse ritualer og handlinger. Disse vil være knyttet til og forankres i trossamfunnenes ritualer og handlinger.

Prinsippet om religionsfrihet innebærer positivt at Forsvaret plikter å legge til rette for at enhver skal kunne få utøve sin religion individuelt og i fellesskap i samsvar med personellets trosmessige tilhørighet. I dette ligger det altså en forpliktelse til konfesjonell rettet betjening. Prinsippet om religionsfrihet innebærer negativt at Forsvarets legitime rett til å regulere religionsutøvelsen vil være begrenset til det strengt nødvendige. Det vil først og fremst dreie seg om ordningsmessige og strukturmessige forhold. Forsvarets rett til innholdsmessig regulering av religiøse riter og seremonier vil i utgangspunktet måtte vurderes som en illegitim innskrenkning av fri religionsutøvelse. Tilsvarende vil gjelde i den innholdsmessige reguleringen av den geistlige tjeneste. Feltpresttjenestens legitimitet er basert på at den geistlige tjeneste er innenfor rammene av det aktuelle trossamfunns regler og retningslinjer. Av dette følger også at trossamfunnenes mulighet til kontroll av den religionsutøvelse som skjer i Forsvaret ved trossamfunnets geistlige framstår som legitim. Dette vil være en nødvendig forutsetning for at feltpresttjenesten skal ha trosmessig legitimitet.

Dette betyr at nettopp fordi feltpresttjenesten skal være en konkretisering av fri religionsutøvelse i Forsvaret, kan den *innholdsmessig* ikke være konfesjonsfri. I denne forstand kan någjeldende bestemmelser om konfesjonsmessig forankring i Den norske kirkes orden sies å være bærer av et grunnleggende viktig prinsipp. Det gir feltpresttjenesten den nødvendige trossamfunnmessige forankring. Denne forankring er også forankret i prinsippet om fri religionsutøvelse. Problemet med någjeldende forankring er imidlertid at det bare ivaretar ett trossamfunn.

Vi kan altså si at det følger av prinsippet om fri religionsutøvelse at feltpresttjenesten må ha en trossamfunnmessig forankring. Gitt at feltpresttjenesten skal ivareta fri religionsutøvelse for alt Forsvarets personell og at Forsvarets personell tilhører ulike trossamfunn følger det av dette at den trossamfunnmessige forankring må utformes på en måte som er i samsvar med dette.

3.6 Oppsummering

Alt militært personell har rett til fri religionsutøvelse. Denne retten er hjemlet både konstitusjonelt og folkerettslig. Retten til fri religionsutøvelse er ikke begrenset til å gjelde i en fredssituasjon, men gjelder også i en krigssituasjon, herunder også dersom norske militære styrker tas som krigsfanger.

På grunn av Forsvarets særskilte rasjonale og den kontekst tjenesten foregår i, vil institusjonelle reguleringer av den frie religionsutøvelse være hjemlet. Denne regulering har på den ene side det formål å sikre at den frie religionsutøvelse ikke kommer i konflikt med den militære orden og sikkerhet. På den andre side har den som formål å sikre at den militære orden og sikkerhet i minst mulig grad innskrenker den frie religionsutøvelse.

I likhet med en rekke andre land har man i Norge etablert en feltpresttjeneste som et konkret uttrykk for den institusjonelle regulering av den frie religionsutøvelse. En slik struktur framstår i dag som veletablert og forankret i en bred konsensus. Selv om Feltprestkorpset skal operasjonalisere den frie religionsutøvelse i Forsvaret har korpset samtidig en konfesjonell forankring ved at virksomheten skal være innenfor rammene av Den norske kirkes orden og stå under overtilsyn av Oslo biskop. Spørsmålet vil være om det er mulig å ivareta både hensynet til fri religionsutøvelse og hensynet til en konfesjonell forankring av feltpresttjenesten innenfor en enhetlig struktur.

Det svaret man gir på dette spørsmålet vil ha direkte konsekvenser for hvilken modell man velger.

- Modell A tar utgangspunkt i at spenningen mellom fri religionsutøvelse og en konfesjonsmessig forankring av feltpresttjenesten er for stor til at det er mulig å opprettholde et felles fagkorps. Begge de to perspektivene framstår imidlertid som legitime innenfor rammen av Forsvarets struktur. Dette leder så til at den konfesjonelle forankringen av feltpresttjenesten må ivaretas gjennom å etablere ulike fagkorps. For å sikre likebehandling og samordning må det over disse ulike fagkorps opprettes en konfesjonsnøytral styringsstruktur.
- Modell B tar også utgangspunkt i at spenningen mellom fri religionsutøvelse og en konfesjonell forankring av feltpresttjenesten vanskelig kan løses i en felles struktur. Men isteden for å løse denne spenningen gjennom oppsplitting i flere konfesjonelle fagkorps som i modell A velger man her å vektlegge behovet for enhetlig militær struktur. Den konfesjonelle forankring av feltpresttjenesten må her løftes ut av Forsvarets organisasjon og bli en sak for de ulike tros- og livssynssamfunn. Fagkorpset blir i denne modellen prinsipielt sett religions- og livssynsnøytralt.

- Modell C tar til forskjell fra de to andre modellene utgangspunkt i at spenningen mellom fri religionsutøvelse og konfesjonell forankring av feltpresttjenesten fortsatt lar seg løse innenfor nåværende struktur og målsetting for Feltprestkorpset, forutsatt at det gjøres mindre justeringer i målsetting og struktur.

4 Religiøs tilknytning blant Forsvarets personell

4.1 Innledning

Arbeidet med å sikre en reell likebehandling for Forsvarets personell når det gjelder religionsutøvelse må ta utgangspunkt i personellet's religiøse tilhørighet. Det er derfor ønskelig å tallfeste denne tilhørigheten. Uansett hvilke prinsipper man legger til grunn, så vil de reelle tallene ha betydning for den løsningsmodellen man velger.

Forsvaret har tre store personellgrupper: De som gjennomfører førstegangstjenesten, yrkesbefal og sivilt ansatte. De vernepliktige vil her vies en særskilt interesse av tre grunner:

- For det første er de vernepliktige ikke i Forsvaret basert på frivillighet, men som følge av en plikt samfunnet har pålagt dem. De stiller derfor i en annen kategori enn det som gjelder yrkesbefal og sivilt ansatte.
- For det andre vil både sivilt ansatte og yrkesbefal i større grad være etablert og tilknyttet et lokalsamfunn der de vil ha tilgang til det allmenne, offentlig tilgjengelige tilbudet om religionsutøvelse. Bostedsadresse vil derfor for de fleste avgjøre det primære tilbudet om religionsutøvelse for dette personellet og deres familier. Dette er annerledes for de vernepliktige. Disse vil gjennom førstegangstjenesten i større grad være avskåret fra et slikt tilbud, og vil måtte ha et primært tilbud knyttet til tjenestestedet. Yrkesbefal vil også måtte ha tilgang på et slikt primært tilbud ved særskilte beordringer, ved utenlandstjeneste og under øvelser.
- På grunn av økende religiøs mangfold og en antatt sekularisering vil tall som angir religiøs tilhørighet for 18-19 åringer også være en indikator for en utvikling som over tid vil gjelde sammensetningen av yrkespersonellet's religionstilhørighet fram i tid.

Det finnes per i dag ikke noen statistikk eller annet tilgjengelig tallmateriale som angir den religiøse tilhørigheten for Forsvarets personell. En faglig forsvarlig kvantitativ undersøkelse omkring dette ligger derfor utenfor mulighetsbetingelsene for denne studien. Det finnes allikevel en mulighet for å se tall og statistikker fra forskjellige kilder i sammenheng. Dette vil gi et tilstrekkelig godt bilde av religionstilhørigheten i Forsvaret.

4.2 Overordnet bilde når det gjelder religionstilhørighet⁴⁴

Norges befolkning er på ca 4,8 millioner innbyggere. Av disse er ca 3,9 millioner tilhørende Den norske kirke. Det utgjør ca 81,2 % av befolkningen. 8,3 % prosent av

⁴⁴ Kildene for de følgende tallene er www.ssb.no og Årbok for Den norske kirke 2008.

befolkningen (litt over 400 000 mennesker) er medlemmer i annen tros- eller livssynsorganisasjon enn Den norske kirke. Av den resterende befolkningen, ca 500 000 eller 10,5 %, har over halvparten (5,6 % eller ca 270 000 mennesker)⁴⁵ utenlandsk statsborgerskap. Blant denne gruppen kan en anta at mange tilhører ulike trossamfunn i andre land enn Norge. Denne gruppen er heller ikke omfattet av verneplikten.

Følgende oversikt kan da synliggjøre religionstilhørigheten i den norske befolkningen:

<i>Den norske kirke</i>	81,2 %
<i>Andre tros- og livssynssamfunn</i>	8,3 % (400 000)
<i>Kristne</i>	4,7 % (225 000)
<i>Baha'i</i>	0,02 %
<i>Buddhister</i>	0,2 %
<i>Hinduer</i>	0,1 %
<i>Islam</i>	1,7 % (80 000)
<i>Jøder</i>	0,02 %
<i>Sikher</i>	0,05 %
<i>Humanetikere</i>	1,7 % (80 000) ⁴⁶
<i>Andre</i>	0,03 %
<i>Norske ikke-medlemmer</i>	ca 4,9 %
<i>Utenlandske statsborgere</i>	ca 5,6 %

Blant de kristne trossamfunnene finner vi pentekostale (pinsevenner og trosbevegelse) og andre protestantiske menigheter (ca 60 000), katolikker (51 000) og lutheranere utenfor statskirken (ca 45 000) som de største grupperingene.

Vi ser allerede her at et bilde som er oversiktlig på makronivå blir mer og mer uoversiktlig jo mer vi nærmer oss mikronivået. I tillegg til at det på dette nivået er nødvendig å differensiere mellom forskjellige religioner og livssyn, samt å differensiere innenfor den kristne kirkefamilien, så vil det, jo nærmere vi kommer praksisfeltet, være nødvendig å skille mellom forskjellige retninger innenfor islam. Islam består som kjent av to hovedretninger (sjia og sunni), men er også inndelt i nasjonale og kulturelle trosretninger der man i varierende grad anerkjenner hverandres religiøse betjening. Man kan se for seg at det finnes lignende splittelser og grupperinger også innenfor de andre og mindre religiøse grupperingene.

⁴⁵ Se, www.ssb.no/emner/02/01/10/folkemengde/.

⁴⁶ I det følgende rubriseres alle medlemmer i livssynssamfunn under det dominerende samfunnet, nemlig Human-Etisk Forbund (HEF), som representerer ca 90 % av alle medlemmer i norske livssynssamfunn.

Det overordnede bildet er allikevel rimelig klart: Den norske kirke har en dominerende stilling i det religiøse bildet. Tar man bort de grupperingene som ikke vil kreve religions- eller livssynsmessig betjening i Forsvaret (ikke-medlemmer og utenlandske statsborgere), så vil ca 90 % tilhøre den norske kirke, 5,5 % tilhøre andre kristne kirkesamfunn, 2 % tilhøre islamske trossamfunn, 2 % tilhøre Human-Etisk Forbund og 0,5 % tilhøre andre religioner.

Overført direkte på et antall på 7 500 som gjennomfører avtjeningen av verneplikten, vil dette bety 6 750 Den norske kirke, 412 andre kristne, 150 muslimer, 150 humanetikere og 38 fra andre religioner.

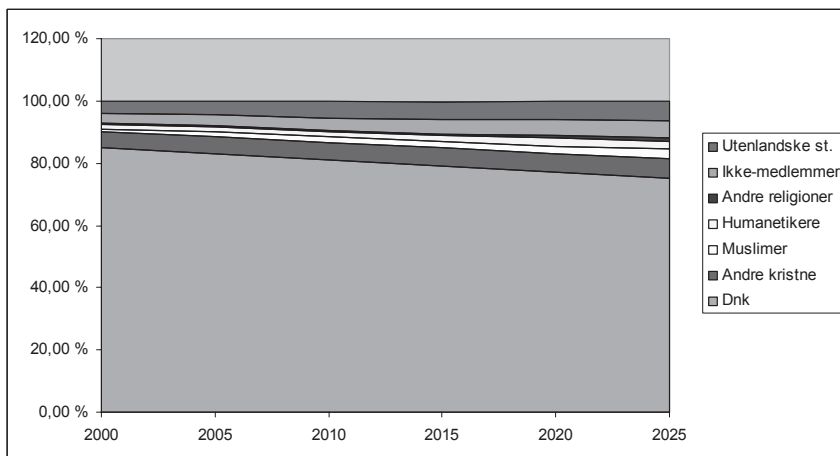
4.3 Religionstilhørighet i forhold til befolkningstrender og geografiske forskjeller

4.3.1 Befolkningstrender

Religiøs og livssynsmessig differensiering er en langsiktig samfunnstrend i Norge. Vi vil derfor naturlig finne forskjeller i religions- og livssynstilhørigheten mellom de forskjellige aldersgruppene. På grunn av forholdsvis få utmeldinger og innmeldinger i Den norske kirke, vil dåpstallene for de forskjellige aldersgruppene angi ganske nøyaktig medlemstall i Den norske kirke. Fra å ligge på godt over 90 % i etterkrigstiden, falt denne prosenten gjennom 70- og 80-tallet. Fra 1990 og fram til 2002 la dåpsprosenten i forhold til fødte stabilt på ca 80 %. Etter det har den sunket til ca 74 % i dag.⁴⁷ Det betyr at for årskullene som blir innkalt til verneplikt, så vil ca 80 % være medlem av Den norske kirke med en framtidshorisont på 10-12 år. Dette er lavere enn i den allmenne befolkningen, og det betyr at 20 % av kullene vil ha en annen tilhørighet. Framskriver vi trendene fram til i dag og supplerer med andre tendenser (arbeidsinnvandring fra nye EU-land, fødselsrater i forskjellige deler av befolkningen, en generell sekularisering med mer), kan vi anta at de gruppene som vil vokse er ikke-medlemmer, muslimer, katolikker, humanetikere og kanskje også gruppen pinsevenner, trosbevegelse og evangelikale kristne. Justert for ikke-medlemmer og utenlandske statsborgere, og forenklet, kan vi anta at i forhold til religiøs betjening vil utviklingen i et 10-12 års perspektiv gå mot at ca 85 % av Forsvarets personell vil tilhøre den norske kirke, 3 % tilhøre den katolske kirke, 2 % tilhøre gruppen pinsevenner, trosbevegelse og evangeliske, 2 % tilhøre andre kristne kirker (størsteparten lutheranere), 4 % tilhøre islamske trossamfunn, 3 % tilhøre Human-Etisk Forbund og 1 % tilhøre andre religioner.

⁴⁷ En annen markør for den langsiktige utvikling med hensyn til religionstilhørighet er andelen ungdom som velger å konfirmere seg i Den norske kirke. Denne prosenten har de siste årene ligget stabilt på 67 %, altså 4/6 av ungdomskullene. Tilsvarende har antall ungdommer som velger å konfirmere seg i Human-Etisk Forbund (HEF) holdt seg stabilt på ca 16,7 % (1/6) de siste årene (se, www.human.no/templates/page_6442.aspx). Den resterende 1/6 gjennomgår enten tilhørende livsriter i sine egne religionssamfunn eller velger ikke å konfirmere seg. Denne fordelingen gjenspeiler seg allikevel ikke i tilsvarende utmeldinger av Dnk, og dermed ikke når det gjelder religionstilhørighet for de som avtjener førstegangstjenesten.

Utviklingen kan synliggjøres gjennom følgende figur:

Ser vi bort fra utenlandske statsborgere og ikke-medlemmer og overfører disse tallene direkte på et tilsvarende antall av 7 500 som gjennomfører førstegangstjeneste, vil dette i år 2020 slå ut med ca 6 375 medlemmer i Den norske kirke, 525 andre kristne, 300 muslimer, 225 humanetikere og 75 fra andre religioner.

Sett i forhold til dåpstallene fra Den norske kirke, så vil trenden mot økt religiøs mangfold gradvis forsterkes fra ca 2020. Økt innvandring, spesielt fra EU-land, høyere fødselstall i familier med ikke-europeisk bakgrunn, samt en pågående sekularisering vil kunne gjøre at denne forsterkningen tiltar noe før. På sikt går utviklingen mot et reelt mangfold, der betydelige befolkningsgrupper enten ikke vil ha noe medlemskap eller vil tilhøre andre tros- og livssynssamfunn enn Den norske kirke. Den generelle konklusjonen er allikevel at befolkningstrender har en lang utviklingskurve. På kort og mellomlang sikt vil vi derfor måtte ta hensyn til en situasjon der vi vil se en gradvis forsterkning av det religiøse og livssynsmessige mangfoldet, men der Den norske kirke fortsatt vil ha en dominerende posisjon.

4.3.2 Geografiske forskjeller

Det finnes forskjeller i forhold til religiøs tilhørighet også i forhold til hvor i landet man kommer fra. Følgende tabell⁴⁸ kan tydeliggjøre dette:

⁴⁸ Tallene er i hovedsak hentet fra Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/trosamf/tab-2008-01-07-02.html>, utenom befolkningstallene som er hentet fra Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/folkendrkv/2008k2/kvart00.html>. Befolkningstallene er fra 1.4.2008. For medlemsprosenten i Dnk, se note i tabellen.

Medlemmer i tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke. Religion/livssyn. Fylke. 2007.

Fylke (ca medlemsprosent i Dnk ⁴⁹)	Befolkningstall	Medlemmer					Annen religion	Livssyn
		Andre tros- og livssynssamf.	Buddhisme	Islam	Kristendom			
Hele landet	4 753 373	403 909	10 753	79 068	225 507	8 859	79 722	
Østfold (ca 84 %)	266 151	28 233	1 079	5 473	17 914	245	3 522	
Akershus (ca 80 %)	520 786	45 752	1 546	7 938	22 959	1 327	11 982	
Oslo (ca 68 %)	565 653	95 618	2 643	36 964	35 290	3 709	17 012	
Hedmark (ca 90 %)	189 447	9 362	320	1 067	5 204	82	2 689	
Oppland (ca 90 %)	183 723	7 809	241	1 097	4 098	87	2 286	
Buskerud (ca 80 %)	251 960	23 757	703	6 232	11 729	1 179	3 914	
Vestfold (ca 85 %)	227 026	19 910	458	2 384	12 546	255	4 267	
Telemark (ca 85 %)	166 866	18 590	349	2 072	13 517	69	2 583	
Aust-Agder (ca 80 %)	106 364	11 660	221	546	9 543	28	1 322	
Vest-Agder (ca 80 %)	166 311	22 505	465	1 739	18 289	66	1 946	
Rogaland (86 %)	414 774	32 402	597	5 440	20 711	288	5 366	
Hordaland (85 %)	464 206	31 578	821	2 878	21 068	553	6 258	
Sogn og Fjordane (93 %)	106 297	3 049	32	302	1 839	46	830	
Møre og Romsdal (92 %)	247 313	10 799	133	920	7 072	294	2 380	
Sør-Trøndelag (90 %)	284 215	16 226	735	2 240	7 107	472	5 672	
Nord-Trøndelag (90 %)	129 970	4 766	64	391	2 494	53	1 764	
Nordland (91 %)	234 880	10 919	117	620	7 287	46	2 849	
Troms (90 %)	154 958	7 444	155	600	4 381	45	2 263	
Finnmark (90 %)	72 473	3 530	74	165	2 459	15	817	

Vi ser en overrepresentasjon i forhold til landsgjennomsnittet av medlemmer i andre tros- og livssynssamfunn i Oslo og på det sentrale Østlandet. Nesten halvparten (193 300) av alle medlemmer i tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke bor i Oslo/ Akershus, samt på det sentrale Østland (antakeligvis med en stor overrepresentasjon i Østfold-byene og i Drammen⁵⁰). Andelen av den totale befolkning som bor i denne regionen er ca 25 %. Oslo stikker seg særskilt ut når det gjelder antallet medlemmer i andre tros- og livssynssamfunn enn Den norske kirke:

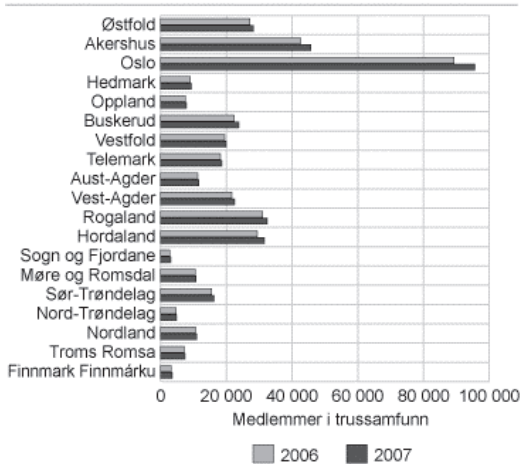
Norge:	8,3 % av den totale befolkningen
Østlandsregionen:	12 % av regionens totale befolkning
Oslo:	17 % av Oslos befolkning

⁴⁹ Medlemsprosent hentet fra Årbok for Den norske kirke 2008 (side 92). Årboken gjengir medlemsmasse bispedømmevis. Tallene i tabellen er justert for fylke og anpasset medlemstall i andre tros- og livssynssamfunn.

⁵⁰ For dette, se, tabellen: "Innvandrerbefolkningen fra land utenfor EU i prosent av folkekemengden," nedenfor.

Følgende tabell fra Statistisk sentralbyrå⁵¹ kan synliggjøre det generelle bildet:

**Medlemmer i trus- og livssynssamfunn utanfor
Den norske kyrkja, etter fylke. Per 1.1.2006 og 2007**

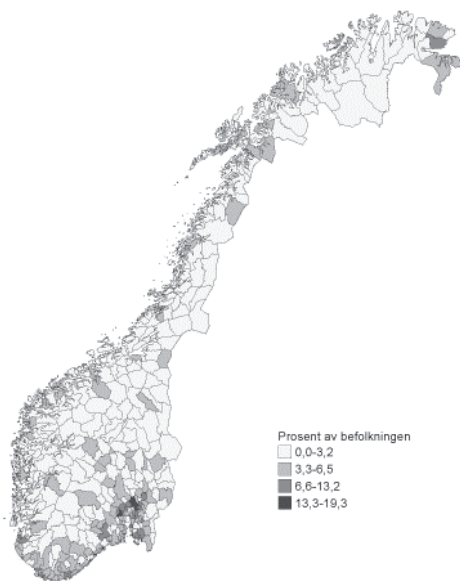
Går vi lenger ned i tallmaterialet, kan bildet av religiøs mangfold beskrives gjennom følgende to punkter:

- Det religiøse mangfoldet er betydelig større i Oslo og Østlandsregionen enn i resten av landet
- Mangfoldet i resten av landet er hovedsakelig et kristent mangfold (1,8 – 11 % medlemmer av andre kristne trossamfunn), med et varierende innslag av humanetikk (0,8 – 2 %) og islam (0,3 – 1,3 %). Antall medlemmer fra andre religioner er svært lavt utenfor den sentrale Østlandsregionen.

Bakgrunnen for et større religiøs mangfold i Oslo-regionen har mange årsaker. En av årsakene er med stor sannsynlighet at innvandrere, spesielt fra land utenfor EU, i stor grad har valgt å bosette seg i denne regionen. En stor del av denne befolkningsgruppen har en ikke-kristen religiøs tilhørighet. Følgende bilde tydeliggjør den geografiske fordelingen av denne befolkningsgruppen:⁵²

⁵¹ Hentet fra Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/trosamf/fig-2008-01-07-01.html>

⁵² Hentet fra Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/emner/02/01/10/innvbef/fig-2008-04-29-02.gif>

¹ Med ikke-EU-land regnes alle land utenom EU-land, Norden og Sveits.
Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Nærmere 70 % av norske muslimer bor i Oslo/ Akershus, samt på det sentrale Østland. Det er samtidig verdt å legge merke til at også innenfor denne regionen er det flere som tilhører andre kristne trossamfunn enn muslimer (ca 88 000 andre kristne enn Den norske kirke i Oslo, Akershus, Østfold og Buskerud og 56 500 medlemmer i islamske trossamfunn i samme område). Dette er også det området der Human-Etisk Forbund (og andre livssynssamfunn) er sterkest representert med 36 500 medlemmer, eller litt under halvparten av medlemsmassen, som representerer 2,3 % av befolkningen og 18,9 % av medlemmene i andre tros- og livssynssamfunn i regionen. Human-Etisk Forbund er det samfunnet blant tros- og livssynssamfunnene som, utenom Den norske kirke, synes å ha den jevneste geografiske spredningen, med et nasjonalt fylkesvis spenn fra 0,8 – 3 %.

Det er samtidig viktig å merke seg at situasjonen ikke er ensartet utenfor det sentrale Østlandet. I Vest-Agder er for eksempel 13,6 % av befolkningen medlemmer av andre tros- og livssynssamfunn enn Den norske kirke. Av disse er 81 % medlemmer av andre kristne trossamfunn. Dette bildet gjelder i store trekk også for Aust-Agder. I Rogaland og Hordaland ligger antallet medlemmer i andre tros- og livssynssamfunn enn Den norske kirke opp mot gjennomsnittet i befolkningen, men innslaget av andre kristne trossamfunn er betydelig høyere enn i Oslo og det sentrale Østlandet. I de resterende fylkene har Den norske kirke en gjennomgående mer dominerende stilling enn landsgjennomsnittet.

Sammenfattende kan det slik sies at på det sentrale Østlandet finnes det et religiøs og livssynsmessig mangfold, der Den norske kirke har en klar majoritetsposisjon (68-84 %). På Sør- og Sør-Vestlandet eksisterer det et mangfold innenfor kristne trossamfunn, men der medlemmer av Den norske kirke utgjør en overveiende majoritet (80-85 %). I resten av landet innehar Den norske kirke fortsatt en dominerende stilling, der over 90 % av befolkningen er medlemmer av Den norske kirke.

4.4 Verneplikt – trender og geografiske forskjeller

Den viktigste trenden i forhold til verneplikten er at stadig færre gjennomfører den. Utdanningsmagasinets redaksjon sier: ”I løpet av de siste ti årene er antall vernepliktige nesten halvvert, og i 2005 var det omtrent 8 300 som måtte tjenestegjøre.”⁵³ Dette er en del av en langsiktig trend fra en situasjon der de fleste av den mannlige andelen av årskullene gjennomførte verneplikten i etterkrigstiden til en situasjon der ca 25 % av den mannlige andelen av årskullene og ca 12,5 % av de totale aktuelle årskullene gjennomfører verneplikten. Forsvarssjef Sverre Diesen sier:

Forsvarets behov for vernepliktige de nærmeste årene vil antagelig ligge på ca 7-8 000, og antall vernepliktige som det maksimalt vil være mulig å utruste, trene og gi reelle oppgaver, vil uansett struktur i hvert fall ikke overstige 9 000 av et samlet ungdomskull på over 60 000.⁵⁴

På tross av økt anledning til å rekruttere direkte, dvs. utenfor verneplikten, til Forsvarets utdanninger, så rekrutterer Forsvaret fortsatt i all hovedsak sitt personell gjennom verneplikten. Vi har allerede sett at det finnes signifikante geografiske forskjeller når det gjelder graden og karakteren av religiøs og livssynsmessig mangfold. Ut fra dette blir det et viktig spørsmål hvor i landet de menneskene som gjennomfører verneplikten kommer fra. Sammenhengen mellom religiøs tilhørighet og rekruttering til verneplikten framkommer gjennom følgende tabell:

⁵³ http://www.utdanningsmagasinet.no/um/Venstremeny/Friar/Militartjeneste/Verneplikt.b7C_wlvG0z.ips.
Publisert 30. juni 2007.

⁵⁴ Forsvarsnett: <http://www.mil.no/fst/forsvarssjefen/start/article.jhtml?articleID=145701>. Publisert 10. september 2007.

Medlemskap i tros- og livssynssamfunn, inkl. Den norske kirke, sesjonsvarsel og gjennomføring av verneplikten, etter fylke.

Fylke (ca medlemsprosent i Dnk ⁵⁵)	Befolkningstall	Medlemmer utenfor Dnk	Sesjonsvarsel 1990-kullet ⁵⁶	Fullført verneplikt 2006 ⁵⁷	Islam	Andre kristne	Livssyn
Hele landet	(100 %) 4 753 373	(100 %) 403 909	(100 %) 61178	(100 %) 7721	79 068	225 507	79 722
Østfold (ca 84 %)	(5,6 %) 266 151	(7 %) 28 233	(5,5 %) 3415	(4,6 %) 351	5 473	17 914	3 522
Akershus (ca 80 %)	(11,1 %) 520 786	(11,4 %) 45 752	(11,5 %) 7065	(11 %) 850	7 938	22 959	11 982
Oslo (ca 68 %)	(11,9 %) 565 653	(23,7 %) 95 618	(8,1 %) 4971	(8,9 %) 688	36 964	35 290	17 012
Hedmark (ca 90 %)	(4 %) 189 447	(2,3 %) 9 362	(4 %) 2446	(4 %) 306	1 067	5 204	2 689
Oppland (ca 90 %)	(3,9 %) 183 723	(1,9 %) 7 809	(3,9 %) 2392	(3,6 %) 276	1 097	4 098	2 286
Buskerud (ca 80 %)	(5,3 %) 251 960	(5,9 %) 23 757	(5,2 %) 3161	(4,4 %) 342	6 232	11 729	3 914
Vestfold (ca 85 %)	(4,8 %) 227 026	(4,9 %) 19 910	(4,9 %) 3006	(4,4 %) 341	2 384	12 546	4 267
Telemark (ca 85 %)	(3,5 %) 166 866	(4,6 %) 18 590	(3,6 %) 2190	(2,6 %) 199	2 072	13 517	2 583
Aust-Agder (ca 80 %)	(2,2 %) 106 364	(2,9 %) 11 660	(2,3 %) 1427	(2,3 %) 177	546	9 543	1 322
Vest-Agder (ca 80 %)	(3,5 %) 166 311	(5,6 %) 22 505	(3,9 %) 2358	(3,1 %) 239	1 739	18 289	1 946
Rogaland (86 %)	(8,7 %) 414 774	(8 %) 32 402	(9,4 %) 5759	(9,8 %) 752	5 440	20 711	5 366
Hordaland (85 %)	(9,8 %) 464 206	(7,8 %) 31 578	(10,2 %) 6224	(11,5 %) 889	2 878	21 068	6 258
Sogn og Fjordane (93 %)	(2,2 %) 106 297	(0,8 %) 3 049	(2,5 %) 1507	(2,3 %) 180	302	1 839	830
Møre og Romsdal (92 %)	(5,2 %) 247 313	(2,7 %) 10 799	(5,6 %) 3411	(4,7 %) 365	920	7 072	2 380
Sør-Trøndelag (90 %)	(6 %) 284 215	(4 %) 16 226	(5,9 %) 3607	(7 %) 544	2 240	7 107	5 672
Nord-Trøndelag (90 %)	(2,7 %) 129 970	(1,2 %) 4 766	(3,1 %) 1878	(3,5 %) 273	391	2 494	1 764
Nordland (91 %)	(4,9 %) 234 880	(2,7 %) 10 919	(5,4 %) 3281	(6,5 %) 504	620	7 287	2 849
Troms (90 %)	(3,3 %) 154 958	(1,8 %) 7 444	(3,4 %) 2076	(3,9 %) 303	600	4 381	2 263
Finnmark (90 %)	(1,5 %) 72 473	(0,9 %) 3 530	(1,6 %) 1000	(1,2 %) 90	165	2 459	817

Det mest signifikante man kan lese ut av denne tabellen er at det er forholdsvis færre som gjennomfører verneplikten fra det sentrale Østlandet enn andelen av den totale befolkningen skulle tilsi. Mens 33,8 % av den totale befolkningen er bosatt i Buskerud, Østfold, Akershus og Oslo, så er andelen av de som gjennomfører verneplikten fra samme region 28,9 %. I innlandsfylkene og langs kysten fra Vestfold til og med Aust-Agder er forholdet mellom befolkningsandel og gjennomføring av verneplikt tilnærmet lik, mens det fra Rogaland og nordover, med noen få unntak, er

⁵⁵ Medlemsprosent hentet fra Årbok for Den norske kirke 2008 (side 92). Årboken gjengir medlemsmasse bispedommevis. Tallene i tabellen er anpasset medlemstall i andre tros- og livssynssamfunn.

⁵⁶ Tall fra Vernepliktsverket, hentet fra

http://www.mil.no/multimedia/archive/00100/varsel_om_sesjon_19_100487a.xls

⁵⁷ Tall tilsendt fra Vernepliktsverket, oktober 2008.

flere enn befolkningsandelen skulle tilsi som gjennomfører verneplikt. Mens 43,7 % av befolkningen er bosatt i dette området, så er andelen av de som gjennomfører verneplikten fra samme område 50,5 %.⁵⁸

Dette betyr at tallene viser en tendens som tilsier at de områdene som står sterkest i forhold til rekruttering til og gjennomføring av verneplikten i stor grad er sammenfallende med de områdene der Den norske kirke står sterkt. Dermed er ingen årsaksforklaring til dette fenomenet etablert. Noe av årsaken vil være at andelen utenlandske statsborgere er høyere i Østlandsregionen, spesielt i Oslo. Man kan samtidig tenke seg at siden både forsvar og kirke er tradisjonelle institusjoner, så vil disse naturlig stå sterkt i de regionene med en mer homogen situasjon i forhold til religiøs og kulturell tilhørighet. Uansett vil man kunne fastslå med en stor grad av sannsynlighet at dette mønsteret når det gjelder rekrutteringen til og gjennomføring av verneplikten virker forsinkende i forhold til i hvilken grad sammensetningen av Forsvarets personell gjenspeiler det religiøse mangfoldet i befolkningen.

4.5 Oppsummering

Basert på tallmaterialet ovenfor kan vi løfte fram følgende funn som gjelder den religiøse sammensetningen av Forsvarets personell:

- Fra en situasjon med en forholdsvis homogenitet i forhold til religiøs og livssynsmessig tilhørighet har Norge i de siste tiårene opplevd en utvikling mot et samfunn preget av religiøs mangfold.
- Denne befolkningstrenden kan antas samtidig å være både sterk og langsom
- Den klart største gruppen av personer med en annen religiøs tilhørighet enn Den norske kirke er andre kristne
- De to andre grupperingene som skiller seg ut er muslimer og medlemmer i HEF
- Andre religiøse grupperinger må sies å være marginale i det norske samfunnet
- Det religiøse mangfoldet er klart størst i Østlandsregionen, spesielt i Oslo
- Det religiøse mangfoldet på Sør- og Sør-Vestlandet er i hovedsak et kristent mangfold
- I andre deler av landet er medlemskapet i Den norske kirke signifikant høyere enn landsgjennomsnittet

⁵⁸ En sammenligning mellom fylkene Oslo og Nordland tydeliggjør en generell trend: Av en befolkning i Oslo på 570 000 gjennomførte 688 verneplikten, mens fra Nordland, med en befolkning på 235 000, gjennomførte 504 personer verneplikten.

- Andelen av årskullene som gjennomfører verneplikten er forholdsvis høyere i de deler av landet der Den norske kirke står sterkt enn i landsdeler med større religiøs mangfold

I sum betyr dette at utviklingen mot et større religiøs mangfold er en sterk og langsiktig befolkningstrend som også vil gjenspeile seg blant Forsvarets personell. Den geografiske skjevfordelingen i forhold til gjennomføring av verneplikt er med på å forsinke denne trenden i Forsvaret. Dette gjør ikke trenden mindre reell. Det gjør allikevel at Forsvaret på kort og mellomlangt sikt i forhold til religiøs betjening med stor sannsynlighet vil måtte forholde seg til medlemmer av Den norske kirke som en stor majoritet. Legger vi til medlemmer i andre kristne kirkesamfunn, så vil andelen som tilhører kristne kirkesamfunn ikke ligge under 90 % i et 10-15-årsperspektiv. De to andre grupperingene som vil kreve særskilt oppmerksomhet vil være muslimer og humanetikere. På lang sikt vil mangfoldet med stor sannsynlighet bli større, og i et slikt perspektiv vil også antallet ikke-medlemmer sannsynligvis bli såpass signifikant at det må tas hensyn til.

5 Etikkfagets forankring og begrunnelse i dagens forsvar

5.1 Bakgrunn og innledning

Etikkfaget i Forsvaret har de siste årene gjennomgått store forandringer. Det som opprinnelig ble kalt ”Prestens time”, og som har vært et fast innslag i Forsvarets virke siden andre verdenskrig, har i stor grad endret både mål, metode og innhold. Fra å være et bidrag til den mer generelle fostringen av de vernepliktige, det som kaltes ”folkefostringen”, er dagens etikkundervisning langt mer å forstå som en profesjonsetikk. Den gamle prestens time ble i første omgang erstattet av *Tros- og verdiprogrammet* (TVP). I neste omgang ble dette programmet ytterligere modifisert gjennom perspektiver og materiale fra Forsvarets verdigrunnlag (1998) og Hærens (senere Forsvarets) kjerneverdier: *respekt, ansvar, mot* (RAM). Det nye programmet fikk da også navnet RAM (2005) etter Forsvarets kjerneverdier. Dette programmet dannet så grunnstammen i det nye studiepoenggivende emnet ”Etikk og militærmakt” som ble implementert i Forsvaret fra 1. januar 2008.⁵⁹

Årsakene til denne utviklingen er flere. En av de viktigste er det forhold at dagens Forsvaret i langt større grad enn tidligere er blitt engasjert i skarpe internasjonal operasjoner, der kravet om en robust moral er skjerpet. Den enkelte soldats ansvar i operasjonsområdet er blitt langt mer krevende, noe som har økt fokuset på den enkeltes moralske karakter og integritet. Den moralske styrken hos den enkelte, så vel som i den militære organisasjonen som helhet, har vist seg å være utslagsgivende for utfallet av misjonen. Begrepet den ”strategiske korporal” har på nytt fått et nytt og reelt innhold. Det som skjer på det taktiske nivået, de vurderinger og beslutninger som treffes i operasjonsområdet, vil kunne få store strategiske konsekvenser på det storpolitiske området. Dette øker kravene til den etiske opplæringen som Forsvaret gir sitt personell både før, under og i etterkant av operasjonene. Dette perspektivet understrekes også fra politisk hold: ”Moralske kvaliteter hos mannskaper og befal [vil i stor grad] avgjøre utfallet av Forsvarets ulike oppdrag i årene som kommer”.⁶⁰ I tillegg til dette synes det også å være et faktum at den moralske integriteten spiller en avgjørende rolle når det gjelder evne til samhandling og problemløsning. Gode holdninger forsterker relasjoner og øker tilliten mellom mannskapet. Dette bidrar også til økt samhold og dermed også til en økt overlevelsessevne i skarpe konflikter.

Et annet viktig moment som også forsterker behovet for en mer spesifikk profesjonsetikk for militær personell, er veteranproblematikken. Studier blant krigsveteraner i USA,⁶¹ sannsynliggjør at den etiske og moralske kvaliteten hos den enkelte soldat før deployering vil være bestemmende både for hvordan en vil mestre krigens krav, men også for mulighetene for reintegrering i samfunnet ved

⁵⁹ For en mer utførlig historisk oversikt over utviklingen, se Nils Terje Lunde kapittel Fra ”Prestens time” til ”Etikk og militærmakt” i boken *Etikk og militærmakt. Lærebok GSU Emne*, 2008.

⁶⁰ Inst. S. nr. 234 (2003-2004) 6.8.3.

⁶¹ Shay 1994, 2003.

hjemkomsten etter krigen. En robust moral, der en klarer å ivareta sin egen menneskelighet i møte med krigens redsler, er et av flere elementer som kan bidra til å gjøre livet som veteran lettere. Gode moralske holdninger har en beskyttende funksjon, ikke bare når det gjelder handlingsnivået, men også når det gjelder det mentale livet. Dette forsterker naturlig nok Forsvarets ansvar når det gjelder å utruste sitt personell, ikke bare med best mulig teknisk utstyr, men også moralsk og mentalt.

I tillegg til de oppdrag Forsvaret har utenfor landets grenser, og som krever økt morals bevissthet, har fokuset de senere årene også økt når det gjelder de forvaltningsmessige sidene ved driften av Forsvaret. Her er det flere saker, ikke minst av økonomisk art, som har bidratt til å svekke tilliten til Forsvaret. Dette er knyttet til enkeltmenneskers disposisjoner og forvaltning av fellesverdier, og viser et behov for en oppjustering av de forvaltningsetiske sidene ved Forsvarets hjemmelige aktiviteter.

Som en ekstra utfordring er etikkopplæring blant rekrutter blitt et nytt satsingsområde. Her har det gjort et viktig og nødvendig arbeid for å sikre seg at soldater inne til førstegangstjeneste blir bevisstgjort på de moralske utfordringene i tjenesten. Grunnlaget som legges her vil en kunne trekke veksler på i det videre arbeidet med etikk og ledelse hos de som velger Forsvaret som sin karrierevei. Denne helhetlige forståelsen av etikkens plass og rolle i Forsvaret, understrekes tydelig i Forsvarsdepartementets *Handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse*: ”Etikk skal være et grunnleggende og sentralt perspektiv i all militær utdanning og dette skal komme tydelig til uttrykk på alle utdanningsnivåer”.⁶²

Denne korte gjennomgangen av etikkfaget utvikling og nye utfordringer, viser at etikken i Forsvaret har endret seg fra å være et mer sivilt og kirkelig anliggende, til å bli en tydelig profesjonsetisk tematikk. Dette reiser naturlig nok flere nye spørsmål, ikke bare til Forsvaret generelt, men også til Feltprestkorpsset spesielt, siden det er FPK som tradisjonelt har stått for denne undervisningen.

Spørsmål som reiser seg er naturlig nok hvem som mer konkret skal ha ansvaret for å møte de skjærpede krav til etikkopplæring i Forsvaret? Hva skal innholdet være og hvor skal dette normativt og innholdsmessig være forankret? Og videre, hvordan skal denne opplæringen begrunnes, utvikles og ikke minst, implementeres? Dette reiser altså spørsmål av både normativ, innholdsmessig og pedagogisk art.

5.2 Hvem skal ha ansvaret for etikkopplæringen i Forsvaret?

Hvem skal så ha ansvaret for etikken i Forsvaret? Før en svarer på dette, må en si noe om hvilke krav som må stilles til den som skal ha denne oppgaven. Skal tikkundervisningen være relevant og aktuell, må den som har ansvaret ha et nært

⁶² Handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse 2006:6.

forhold til de utfordringene som ikke minst soldater og offiserer møter i fredsbevarende operasjoner. Etikken må forholde seg til de krav som operasjonsområdet stiller den enkelte overfor. Krigens krav er militæretikkens fremste utfordring. Ser vi på etikkundervisningen slik den fungerer i dag, er det FPK som har hovedansvaret. Dette synes ut fra kravet om nærhet til operasjonsområdet å være en rimelig god ordning. Prestene deployerer sammen med mannskapet og får kjenne på kroppen de utfordringene som møter den enkelte. Dette er en genuin erfaring som rommer både nærhet til mannskapet, men også til de følelser, tanker og reaksjonsmønstre som oppstår i møte med de krevende situasjonene som den enkelte blir utsatt for. Det å kunne kombinere den mer teoretiske etikkundervisningen med operasjonserfaring, er det knapt noen som kan gjøre på samme måten som prestene gjør det i dag.

En kunne likevel tenke seg at offiserer skolerte seg i etikk, og på den måten kunne gjøre noe av det samme som prestene i dag gjør. Relevante offiserer kunne da tenkes å være de som forestod RAM-undervisningen. Dette ville styrke både aktualitet og relevans, og samtidig gi en ny troverdighet og autoritet til den etiske refleksjonen. Med en slik tenkning ville da presten med sin faglige bakgrunn heller framstå som en ressursperson, veileder og samtalepartner for den enkelte offiser. Så langt er det ikke noen bevisst plan for en slik overføring av ansvar, men det burde absolutt være en tanke som ble vurdert videre.

Det som likevel har vært prøvd er at akademikere med etikkfaglig bakgrunn har gått inn for å overta noe av prestens oppgaver mht etikkundervisningen. Problemet knyttet til en slik ansvarsforskyvning er at sivilt personell helt mangler den militærfaglige bakgrunnen som er nødvendig. Kravet om nærhet til operasjonsområdet kan vanskelig kompenseres med mer spesifikk eller høyere utdannelse innenfor etikkfaget.

Det som likevel vil måtte vurderes videre når det gjelder en revidert forståelse av ansvarsforholdet mht etikkundervisningen, og da særlig i lys av den pluralistiske situasjonen som er beskrevet tidligere i denne utredningen, er å integrere representanter for andre religioner og livssyn. Med økt livssynsmangfold vil det å kunne utvikle en felles militæretikk være en forutsetning for samhandling på tvers av livssynsgrensene. Pluralismen tvinger fram en nytenkning på dette området. Dersom ikke Forsvaret skal destabiliseres som følge av det økte livssynsmangfoldet, må en på etikkens område skape en felles plattform. I dette arbeidet må også andre tradisjoner aktivt ta del. Dette er mulig, men per nå er det ingen representanter fra noen av de aktuelle gruppene, det være seg feltimamer, felthumanister eller andre, som har den operative erfaringene som FPK har.

Likevel bør det arbeides for at militært eller ikke-militært personell, geistlige eller ikke-geistlige, med godkjent kompetanse, kan engasjeres på deltid eller fulltid, med det for øye at de inngår i et militæretisk forsknings- og utviklingsarbeid (FoU). Til

dette hører det også med at mer generell religions- og kulturkunnskap vil måtte være en integrert del av det militæretiske arbeidet. På den måten vil pluraliteten kunne fungere som en ressurs, selv om det også vil ha innebygde klare konfliktpunkter. Det å kunne løse opp i disse konfliktpunktene på best mulig måte, vil likevel kunne gi etikken et enda mer praktisk aspekt, noe som igjen kan være fruktbart å ta med seg ut i den paktiske pedagogiske arbeidet i avdelingene.

Konklusjonen så langt synes å være at FPK i dag besitter en sentral kompetanse, både når det gjelder etisk skoloring og praktisk nærvær til operasjonsområdet, som ingen andre relevante kandidater ellers har. Det er derfor naturlig at FPK fortsatt framstår som en sentral etikkfaglig ressurs i Forsvaret både i forhold til opplæring av mannskap som skal deployeres, men også i forhold til de som er inne til førstegangstjeneste. I dette ligger det likevel en prinsipiell åpenhet i forhold til å inkludere andre tros- og livssynstradisjoner som ellers tilfredsstillende de formelle kravene som denne undervisningen krever. Hvorvidt et slikt personell skal organiseres i rammen av FPK vil avhenge av hva slags modell som velges. Da etikkundervisning og FoU i det militæretiske felt i sin karakter ikke kan begrenses til geistlige, følger det av dette at man vil se det som positivt om andre personellgrupper inngår på det militæretiske felt i Forsvaret. Eksempler kan her være befal med fagkompetanse i feltet, filosofer mv. Slike bør kunne tilsettes uten hensyn til trossmessig tilhørighet.

5.3 Militæretikkens forankring

5.3.1 Normativ forankring

Utviklingen har gått fra en kristent forankret undervisning til en mer allmenn begrunnet forankring av etikken i Forsvaret. Mangfold i meninger og holdninger er et kjennetegn på et åpent og demokratisk samfunn, og slike verdier skal Forsvaret være basert på. Samtidig må

Forsvaret også kunne stille strengere krav til holdninger hos sine soldater enn det som det sivile samfunn kan kreve i forhold til sine borgere. Grunnen til det er at soldatene er betrodd samfunnets ytterste maktmidler.⁶³ Disse maktmidler må brukes på en akseptabel og ansvarlig måte, og da blir spørsmål om holdninger av sentral betydning. Denne mer allmenne forankringen har da, på tross av sin åpenhet, likevel et relativt klart feste og innhold. Etikken vil måtte være forankret i det verdigrunnlaget som Forsvaret ellers er tuftet på, og som også er sikret gjennom vedtak i Stortinget. Dette finner vi uttrykt i Forsvarets verdigrunnlag. Her står det følgende: *Forsvaret forankrer sin etikk i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier slik de fremstår i vårt samfunns kristne og humanistiske tradisjon.*⁶⁴

⁶³ Lunde 2008.

⁶⁴ Forsvarets verdigrunnlag 1998:9.

Den kristne og humanistiske tradisjonen utgjør således viktige normative elementer i militæretikken.

Med en slik forankring kreves det naturlig nok godt kjenneskap til denne historiske arven. FPK sine prester, som altså har denne tradisjonen inne som en del av sin grunnutdannelse, er da i utgangspunktet kjent med denne tradisjonen. Målet er å fornye og revitalisere denne tradisjonen i en ny tid, og da særlig i rammene av krigens krav og de utfordringene som de fredsbevarende operasjonene til en hver tid står overfor. Etikken i Forsvaret er derfor ikke verdinøytral. Den er forankret i vår historie og er selv en del av den allmenne kulturens verdier. I så måte er etikken tradisjonshistorisk forankret i kristendommen og humanismen.

At denne forankringen er relevant og gir mening også i en pluralistisk kultur som vår, er også knyttet til det faktum at storparten av mannskapet er døpt og tilhørende Den norske kirke.⁶⁵ Selv om vi altså vil kunne argumentere for å åpne for et større livssynsmangfold i Forsvaret, også når det gjelder undervisningen i etikk, vil dette likevel ikke kunne gjøres uavhengig av den forankringen av verdier som Forsvaret har bestemt skal være gjeldende. Den pluralistiske kulturkonteksten til tross, etikken har en forankring som alle i Forsvaret er forpliktet på. Dette innebærer ikke en avkorting av forskningsfriheten, men er et uttrykk for hvilke verdipreferanser som har forkjørsrett i konfliktsituasjoner.

5.3.2 Akademisk forankring

I en tid der etikken i Forsvaret er knyttet opp mot det sivile utdanningsapparatet, fører dette også til et krav om en akademisk forankring av det etiske undervisningsarbeidet. Arbeide med å utvikle en relevant militæretikk, må holde en akademisk standard. Dette må forstås i forlengelsen av implementeringen av det nye studiepoenggivende emnet ”Etikk og militærmakt” som ble gjort gjeldende i Forsvaret fra 1. januar 2008.

5.3.3 Hvordan undervise i militæretikk

Militæretikken vil naturlig nok inneholde en stor komponent litterære tekster og eksempler som formidles og aktualiseres i undervisningen. Dette handler om å gi militært personell innsikt i den etiske tradisjon og tenkning. Dette er likevel ikke en undervisningsform som er tilstrekkelig for å endre holdninger og atferd. Kunnskapen må gjøres gjeldende i det praktiske arbeidet. For å implementere etikken i profesjonsutøvelsen krever det øvelse, trening og drill. En må trene på det en har lært i undervisningen, ellers blir det hele lett abstrakte og teoretiske prinsipper uten særlig relevans for hverdagen. I tillegg til trening, kreves det også refleksjon over denne trening, denne praksisen. Hva skjedde, hvorfor skjedde det som skjedde, hvorfor valgte en slik og slik? Dette er et nødvendig element i prosessen fram mot en mer

⁶⁵ Se tallmaterialet som er presentert i kapittel 4.

bevisst utøvelse av ens yrke. Etikkundervisningen vil i så måte forholde seg til den mer allmenne metodikken som finnes i Forsvarets pedagogiske grunnsyn om forholdet mellom teori, praksis og refleksjon.⁶⁶

Målet med etikkundervisningen må være å forme den reflekterte praktiker, som både kan begrunne og stå for de valg og beslutninger som blir gjort. I dette arbeidet blir samtale og veiledning viktig i møte med alt militært personell. Med en solid veilederutdanning kan etikkinstruktøren fange opp erfaringer og opplevelser i hverdagen, enten det nå er under øvelse her hjemme eller under en skarp operasjon i utlandet. I begge tilfeller gjelder det å gi hjelp til å fortolke hendelsene i lys av overordnede verdier, slik at en både kan bearbeide erfaringene og lære av dem for framtiden.

Vi kan på bakgrunn av en slik refleksjon, antyde en læringsmodell bestående av tre sentrale områder: undervisning, øvelse og veiledning. Det er trolig først når denne triaden er aktualisert på en integrert måte i det militære personellens hverdag, at det er håp om vedvarende endring av atferds, holdninger og reaksjonsmåter.

5.4 Etikkfagets forankring og begrunnelse i dagens forsvar

På bakgrunn av denne korte gjennomgangen av ulike sider ved etikkfaget i dagens Forsvar, synes det naturlig å sammenfatte det hele på følgende måte. Militæretikken er en meget viktig side ved den militære profesjonsutøvelsen. Den har en avgjørende betydning for både atferd i operasjonsområdet, men også for å ivareta de menneskelige sidene hos militært personell i møte med krigens grusomheter. I dette ligger det også at en robust moral vil ha betydning for hvordan livet etter de militære operasjonene vil arte seg. Veteranproblematikken setter etikken på dagsordenen på en ny måte i vår tid. Det å gi veteranene hjelp begynner alt lenge før de reiser ut. Hjemkomsten bestemmes blant annet av det arbeidet som blir gjort i forberedelsesfasen, ikke minst på det etiske området. Så lang har FPK vært den instansen som naturlig har forstått undervisningen. Dette er mer praktisk enn prinsipielt begrunnet. Prestene har godkjent kompetanse og nærhet til operasjonsområdet. På sikt er det ønskelig at andre tros- og livssynsretninger også blir med i det viktige FoU arbeidet innenfor det militæretiske området. Kompetente personer uavhengig av trossmessig forankring, sivile eller militære, vil da også kunne inngå i undervisningen der dette er naturlig.

Selv om etikken ikke lenger er forankret i et kirkelig læregrunnlag, er den likevel ikke uten en bestemt forankring. Våre folkevalgte myndigheter har gjort det klart at vårt samfunns kristne og humanistiske tradisjon fortsatt skal gjelde som normerende for de verdier som skal styre Forsvaret, både når det gjelder organisasjonen som helhet og den enkelte medarbeiders holdninger og verdivalg. I arbeidet med å innholdsbestemme militæretikken, må det også drives forskning og utviklingsarbeid

⁶⁶ Forsvarets pedagogiske grunnsyn 2006:22f.

knyttet til de mer pedagogiske utfordringene vi står overfor. Formidlingsform og metodikk må være et framtidig satsingsområde. Følgende punkter vil da kunne følge den videre tenkningen omkring etikkens rolle og funksjon i dagens forsvar:

- Den faglige styring og ledelse av etikkopplæring skjer i rammen av Forsvarets utdanningsstruktur gjennom Forsvarets høyskole (FHS).
- Innad i FPK avgis det ressurser til FHS inn mot FoU-arbeidet i forhold til en spesifikk militæretikk
- Oppløsningen av den kristne enhetskulturen er tatt på alvor, i dette ligger en prinsipiell åpenhet i forhold til at andre tros- og livssynsorganisasjoner naturlig kan bidra til å videreutvikle militæretikken
- Den prinsipielle åpenheten fra FPK sin side i retning av en større ansvarsfordeling på det militæretiske området, utfordrer Forsvaret til å legge til rette for at andre relevante grupper både kan skaffe seg formell kompetanse innenfor etikkfaget, at det bygges opp en større grad av operativ militær erfaring for disse gruppene, samt at det legges til rette for opprettelse av stillinger innenfor etikkopplæring som ikke er knyttet til geistlig status eller trosmessig tilhørighet.

6 Religionsutøvelse i Forsvaret

6.1 Noen innledende betraktninger

Vi har i det foregående valgt å plassere behandlingen av spørsmålet om etikkfagets forankring og begrunnelse umiddelbart etter de mer overordnede historiske, prinsipielle og statistiske kapitlene. Dette er på mange måter naturlig, siden vurderinger av etikkfagets begrunnelse må ses i lys av mer allmenne forhold, og har lite å hente fra de mer konkrete vurderinger rundt religiøs betjening i Forsvaret som følger i dette og de to neste kapitlene. Ulempen med en slik plassering er at etikk-kapitlet utgjør et brudd i framdriften når det gjelder denne utredningens hovedtema, nemlig spørsmålet om hvilke konsekvenser det økte religiøse mangfold bør få for organiseringen av den geistlige betjeningen i Forsvaret? Vi vil i det følgende vende tilbake til dette hovedtemaet ved en tredelt tilnærming. Vi vil i dette kapitlet se på hvilken funksjon religionen kan og/ eller bør spille i en militær kontekst. Vi har her valgt å legge vekt på å se dette spørsmålet også fra en militær synsvinkel ved å peke på religionens *konstruktive* rolle i en militær kontekst. Fra et teologisk og religiøst, men også fra et folkerettslig ståsted, er et slikt perspektiv ikke problemfritt. Et åpent spørsmål vil være om geistlig personell, som en ikke-stridende personellgruppe, kan støtte opp under militære målsetninger som kohesjon, stridsmoral og samhold. Vi har valgt å holde de teologiske betraktningene omkring dette dilemmaet utenfor utredningen som sådan. De finnes tilgjengelig i Vedlegg 1.

6.2 Ulike faktorer med betydning for religionsutøvelsen i Forsvaret

Vi vil i dette underpunktet gi en oversikt over framdriften i dette kapitlet. Ulike faktorer er vesentlige når vi nå skal se nærmere på religionsutøvelse i Forsvaret. Utgangspunktet for dette kapitlet er prinsippet om religionsfrihet som ble presentert i kapittel 3. Vi vil først kommentere religionens historiske funksjon i samfunnet og Forsvaret. Religionsfrihet er en *rettighet*. Skal denne rettigheten kunne fungere i praksis, må noen ha en *plikt* til å tilrettelegge for religionsutøvelsen. Ideologier, religiøs praksis og religiøs tro spiller i praksis en viktig rolle i en militær kontekst. Vi vil derfor se nærmere på hvilke betydning riter og myter kan ha i en slik kontekst. Religionsfrihet er en individuell rettighet som må vurderes opp mot det militære behov for fellesskap og samhold. Forholdet mellom det individuelle behov for frihet og det militære behovet for både orden (kommando og kontroll) og samhold (cohesion) vil bli kommentert. På det religiøse området har samfunnet langsomt endret seg fra en nasjonal enhetskultur i retning av en mer pluralistisk kultur der flere religioner og livssyn er representert. Endringen forsterkes av kulturell globalisering preget av religions- og livssynsmangfold. I kapittel 4 viste vi til at vår kultur fremdeles framstår som en enhetskultur, der mer enn 80 % er medlemmer av Den norske kirke. Men bildet er mer komplekst, for også blant kirkens medlemmer gjør livssynsmangfoldet seg gjeldene. Langt fra alle kirkens medlemmer stiller seg bak kirkens tro. Vi har også gitt rom til en kort drøfting av møte med det fremmede, som i

vår sammenheng betyr møte med en islamsk kultur i utenlandsoppdrag. I siste avsnitt vil vi se nærmere på ritualer knyttet opp til døden fordi disse på en særlig måte viser nødvendigheten av å ha et profesjonelt og gjennomreflektert forhold til religionsutøvelsen i forsvaret.

6.3 Religionens samfunnskulturelle funksjon i Forsvaret

Det norske samfunnet har gjennom tusen år vært preget av kristen tro. Kristendommens kulturelle innflytelse i samfunnslivet har vært betydelig. Helt fram til 1800-tallet var den kristne tradisjon så godt som enerådende i det offentlige rom. Samfunnsutviklingen – i form av modernisering, sekularisering og pluralisering – har medført at den kristne tradisjon ikke lenger er enerådende. Kristen tro og tradisjon utgjør allikevel fortsatt en idéhistorisk viktig del av norsk kultur. Denne tradisjonen kommer til uttrykk på mange samfunnsområder, bl.a. i offentlige institusjoner, lovverk, sed og skikk. Dette kommer også til uttrykk i prosessen for endring av § 2 i Grunnloven. I henhold til nåværende formulering er den evangelisk-lutherske religion statsens offisielle religion. Dette danner så grunnlaget for nåværende statskirkeordning. I henhold til avtalen mellom alle partigruppene på Stortinget vil denne paragrafen endres til en formulering om at statsens verdigrunnlag ”forbliver vor kristne og humanistiske Arv”.⁶⁷

Som offentlig samfunnsinstitusjon vil også Forsvaret være preget av den kristne kulturdimensjonen. Denne historiske og kulturelle forankringen for Forsvaret som samfunnsinstitusjon kommer slik vi tidligere har sett eksplisitt til uttrykk i Forsvarets verdigrunnlag fra 1998 der det under kapittelet om etisk forankring heter: "Forsvaret forankrer sin etikk i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier, slik de framstår i den kristne og humanistiske tradisjon". Kristendommen forstås altså som en sentral - men ikke den eneste - forankring for Forsvaret. Perspektivet er bredere og mer inkluderende.

Det norske forsvaret er et vernepliktsforsvar der institusjonen prinsipielt og praktisk skal være et tverrsnitt av den norske befolkning. Dette har relevans også for religionens plass. Den overveiende del av den norske befolkning står fortsatt tilsluttet Den norske kirke. Dette innebærer i utgangspunktet at de fleste som tjenestegjør i Forsvaret, uansett gradskategori er medlemmer i Den norske kirke.

6.4 Religionsfrihet – retten til å tro og praktisere

Religionsfriheten er i praksis en relativt omfattende rettighet. Folkeretten begrenser ikke dette til enkeltindividers rett til å ha sin tro. Religionsfriheten innebærer både en individbasert frihet til å tro og en rettighet til å praktisere sin tro. Samtidig innebærer den en rett til å samle de troende, det vi kaller ”forsamlingsfrihet”. Rettigheten innebærer retten til å praktisere sin tro både alene og

⁶⁷ St.meld. nr. 17 (2007–2008) Staten og Den norske kirke, pkt. 6.2.3.

i fellesskap med andre i det offentlige rom.⁶⁸ I vår sammenheng betyr det i den militære leiren eller operasjonsområdet, i felt eller om bord på marinefartøy. Slik vi oppfatter religionsfriheten er den primært en rettighet den enkelte har, men fordi religion utøves i fellesskap og i det offentlige rom, får det betydning for omgivelsene.

I USA fungerer feltpresttjenesten som en operasjonalisering av religionsfriheten. I det amerikanske samfunnet for øvrig er det enkeltmennesket som har ansvaret for egen religionsutøvelse sammen med andre. Staten har der bare ansvar for å sørge for friheten til enkeltindividene. I det amerikanske forsvaret foreligger en situasjon som nødvendiggjør en annen organisering. I motsetning til samfunnet for øvrig, betaler forsvaret for den religiøse betjening av de troende. Feltprestene representerer ikke sjefen, men ivaretar mannskapet og offiserene. I USA er prestene slik fordelt på ulike religioner og kristne trossamfunn i henhold til det antallet som er representert blant soldatene.

Det amerikanske systemet kan karakteriseres som ”bottom up”. Det er individet som begrunner ordningen. Feltpresttjenesten er i utgangspunktet tenkt som en ordning for å ivareta enkeltmenneskets rettighet. Med basis i medlemstall fordeles prestestillingene. Systemet er med på å sette religionsfriheten i system. Ingen religion eller konfesjon har preferanse foran en annen.

Det som blir viktig når vi overfører dette til vår sammenheng er at i en samfunnsform der skillet mellom religion og stat er et grunnleggende prinsipp, dvs. der religionsfriheten i det allmenne samfunn blir ivarettatt ved at staten forholder seg passiv og ikke blander seg inn, også der legger det offentlige særskilt og aktivt til rette for religionsfrihet som en individuell og kollektiv rettighet. I en militær kontekst, der personellet er flyttet ut av sin normalkontekst, blir det slik særskilt viktig at det legges aktivt til rette for religionsfriheten.

6.5 Plikt og ansvar

Enhver individuell rettighet må ivaretas av et system, eller et fellesskap som er forpliktet til å legge til rette for enkeltindividene. For å kunne forstå rettighetsbegrepet er det derfor vesentlig å se nærmere på begrepet plikt. Et militært system kan ikke fungere uten plikt. Det gjelder både på individnivå og på fellesskapsnivå. Jan O. Jacobsen peker på at det finnes en kontrast mellom begrepet rettighet og plikt.

En rettighet er forankret i enten en naturgitt eller menneskegitt rett. Mens pliktbegrepet handler om våre plikter mot et felles gode, handler rettigheter om dette felles godes plikter overfor oss. Rettigheter er derfor pliktbegrepet snudd på hodet. Rettigheter er der for å begrense pliktens omfang, og sier noe av hva staten skylder oss heller enn omvendt. Mens plikt er et aktivt begrep, som fordrer en handling, er

⁶⁸ Se vårt kapitel 3.

rettighetsbegrepet et passivt begrep (noe som fordrer andres handling overfor oss). Hvis vi har en forpliktelse til å gi omsorg til våre gamle, er det et handlingskrav til oss alle – har den gamle en rettighet til omsorg, så er ikke det et krav til andre enn de som har utstett rettigheten.⁶⁹

I krig vil fokus stå på enkeltindividets plikter, ikke bare på individets rettigheter. Soldaten må oppleve en plikt til å gjøre det som er nødvendig i en krigssituasjon. Plikten kan ikke bare komme som et ytre pålegg fra overordnede, men må også oppleves som en indre forpliktelse. Denne forpliktelsen retter seg mot medsoldater og gir seg direkte utslag i viljen til å gi sitt liv for kameratene. Samtidig må den enkelte soldat forplikte seg på sjefens intensjon og oppdraget avdelingen eller fartøyet er satt til å utføre. Pliktfølelsen er grunnmuren i en nødvendig tillit mellom soldatene. Uten tillitt, bryter samholdet sammen. Det er en kjent sak at hvis kriger skal vinnes, utgjør samholdet (cohesion) en avgjørende positiv faktor.⁷⁰ Plikten kan ikke bare begrense seg til enkeltindividets forpliktelse for fellesskapet, men må også gå andre veien. Systemet og sjefen, på vegne av fellesskapet, har en plikt til å ta vare på sine menn og sørge for at de blir best mulig ivaretatt i skarpe oppdrag. Plikten til å ta vare på sine menn begrenser seg ikke bare til styrkebeskyttelse, men gjelder alle deler av soldatens liv. Ikke minst når soldater dør i tjeneste, eller blir utsatt for store påkjenninger, er det behov for profesjonell oppfølging som også innebærer religiøse riter.

Det er vesentlig å understreke systemets plikt til å tilrettelegge for den enkelte soldats religionsutøvelse. I det militære operasjonsområde må dette ivaretas av profesjonelle. Det viser respekt for menneskets tro og menneskets verdi i møte med ekstreme situasjoner. Samtidig bygger soldatyrket på plikten til å ofre sitt liv for oppdraget og medsoldatene. Slik vi ser det innebærer dette et ansvar for aktivt å vise respekt for medsoldaters tro og livssyn. Det betyr at alle individer i forsvaret har en felles moralsk og sosial plikt til å ivareta religionsfriheten og aktivt å legge til rette for den enkeltes religionsutøvelse. Det kan i gitte situasjoner for eksempel bety å delta i andre religioners ritualer, be med døende eller delta i begravelser. Det må i denne sammenheng presiseres at dette er en moralsk og sosial plikt, ikke en juridisk plikt. Religionsfriheten den enkelte har medfører at vi ikke kan pålegge deltagelse i og ledelse av religiøse riter blant vannlig mannskap. For den militære offiser og sjef, medfører ansvaret for mannskapet også en juridisk plikt til å ivareta religionsfriheten til den enkelte. I teorien kan det bety at offiseren må gjennomføre riter han selv ikke tror på. I praksis vil det nesten alltid kunne delegeres til feltpresten i avdelingen.

⁶⁹ Jacobsen 2005:187.

⁷⁰ Henderson 1979, Henderson 1985.

6.6 Myter og riter

Brita Pollan understreker i sin bok ”Ritualer for menns ærefulle død” (2003) betydningen av kampmytene som motiverende faktor i en militær sammenheng. Mytene representerer ”kraftfortellinger”. Om de i seg selv ikke alltid representerer historiske fakta, er de bærere av tidligere generasjoners livserfaring.⁷¹ Det finnes både religiøse myter og sekulære myter. Troen på den vestlige sivilisasjons overlegenhet og den hvite manns naturgitte rett til å styre verden, er en sekulær myte som hadde helt avgjørende innflytelse i forrige århundres kriger. Nasjonale myter og riter var avgjørende på begge sider i 2. verdenskrig. Mytene har slik vi ser det stor betydning i en militær kontekst. Det er særlig i to sammenhenger mytene får sin anvendelse. For det første fungerer de som viktige elementer i den enkelte soldats livsforståelse og motivasjon. De bidrar til å sette soldatens liv inn i en større sammenheng. Mytene kan anvendes på nye situasjoner, nytolkes og brukes for å motivere soldater til å gi sitt liv. For det andre fungerer mytene i en militær sammenheng som en maktfaktor. Å fortolke myter har vist seg å være meget vesentlig og virkningsfullt for å lede og motivere soldater. Selvmordsflygere og selvmordsbombere kan stå som ekstrene eksempler på hvor virkningsfulle mytene er.

Selv om mytene og deres fortolkning slik misbrukes er dette eksempler på at den mytiske dimensjonen i menneskers livsfortolkning og selvforståelse ikke er et tilbaketog stadium i menneskers kollektive og individuelle bevissthet. Målet om å avmytologisere det moderne menneskets bevissthet fører ikke til at behovet for myter forsvinner. De tradisjonelle mytene erstattes heller av myter fellesskapet ikke har kontroll over og kanskje ikke ønsker. Dagens barne- og ungdomskultur, for eksempel i form av fantasy-litteratur, TV-spill og filmer, burde utgjøre en tilstrekkelig bekreftelse på dette behovet for myter i livstolkningen.

Ritene følger mytene og er med på å gi mytene liv. Ritualene har på samme måte som mytene to ulike funksjoner. De kan anvendes for å ivareta enkeltmennesker i en eksplisitt religiøs sammenheng. I militær sammenheng er dette tradisjonelt sett mest tydelig i forbindelse med død. Ritualene er her viktige for å hjelpe mennesker til å komme gjennom sterke traumatiske opplevelser og å holde virkeligheten sammen. I møte med døden trenger vi ritualer. I en militær kontekst vil samtidig ritene spille en helt annen og avgjørende rolle. Vi forbinder ofte ritene med religion. Ritualene i en militær kontekst er like ofte sekulære som religiøse. I det religionsvitenskapen kaller *civil religion* utgjør konge/president og nasjon samme mytiske realitet som Gud i en religion. Flagget står som et sentralt symbol.⁷² Ritualene er vesentlige for å skape samhold (cohesion).

⁷¹ Pollan 2003:9ff.

⁷² Pollan 2003:105.

Gjennomgangen av begrepene myter og riter viser at vi i en krigssituasjon er avhengige av å ha et reflektert forhold til religiøse og sekulære myter og riter. Dette gjelder ikke bare på det teoretiske plan, men like mye i praksis. Den enkelte soldat trenger riter og myter for komme gjennom kriser og hindre oppløsning. I en moderne og mer pluralistiske kultur fordrer det en bredere kompetanse enn vi har hatt tradisjon for. Denne kompetansen må ikke begrense seg til teori, men må trenes i praksis, gjennom øvelser og veiledning. Riter og myter er meget vesentlig for en effektiv militær ledelse. For det første trenger avdelingen/fartøyet riter og myter for å skape samhold og for å motivere. De må være av en slik karakter at de samler soldatene og ikke skaper unødvendige gnisninger. Sett fra et militært perspektiv vil det kunne argumenteres for at det er nødvendig å arbeide praktisk med riter og myter som kan fungere samlende og gi kohesjon. For det andre er fagkunnskap på dette feltet avgjørende for å kunne forstå de ulike partene i en konflikt, herunder partenes motivasjon, ideologi eller religion.

6.7 Fra en enhetskultur til en mer pluralistisk kultur

Slik vi pekte på det i innledningen til dette kapitlet, så reiser det å se mytenes og ritenes funksjon for livstolkning også fra et militært perspektiv mange problemstillinger. Vi har valgt å adressere dette teologisk i det første vedlegget til denne utredningen. Disse nødvendige problematiseringene underkjenner allikevel ikke mytenes og ritenes allmenne betydning for selvforståelse, livsfortolkning og det å kunne komme seg gjennom kriser. Den militære kontekstens særskilte karakter gjør at et seriøst arbeid med denne dimensjonen i den menneskelige tilværelsen er spesielt viktig i en slik kontekst.

Riter og myter utgjør slik et viktig felt for en militær organisasjon og en militær leder. Det kan ikke begrenses til en drøfting av enkeltindividets rettigheter, men må også innebefatte en felles forpliktelse for den enkelte soldat. Skal vi ha en aktiv bruk av riter og myter i et forsvar som i prinsippet omfatter alle, er det viktig at det fungerer positivt og samlende. Fra gammelt av har vi i Norge hatt en enhetskultur med felles tro og felles ritualer knyttet opp til den lutherske statskirke. Nasjon og religion har bokstavelig talt gått hånd i hånd. Vi har langsomt beveget oss vekk fra denne felles plattformen, noe som blant annet gir seg utslag i at kristen tro, tradisjon og lære er i ferd med å miste sin særstilling i skolen.

Pluralismen på det religiøse område gir seg i første rekke utslag i at mennesker i mindre grad slutter seg til de kirkelige dogmer og den kirkelige etikk. Numerisk er fremdeles den lutherske kirke dominerende og ritualene for dåp og begravelse har fremdeles stor tilsutning. Det er videre grunn til å understreke at også den ”nasjonale ide” er truet av økende globalisering. Tradisjonell norsk kultur er ikke enerådende i Norge og historiske norske verdier utfordres på alle felter av internasjonale trender.

Slik vi ser det er det viktig å være klar over disse tendensene når en framtidig organisering av religionsutøvelsen i Forsvaret skal velges. Samtidig må vi være

villige til å ta tydelige valg. De tette bånd vi i historien har hatt mellom kirke og stat er gjensidige. Det hersker ingen uenighet om at kirken har stått i en særskilt stilling og har hatt en rekke privilegier. Det har kanskje vært mindre påaktet at konge og stat har hatt kirken som en profesjonell rite- og myteskaper ved sin side, noe som har bidratt til å skape ideen om den norske nasjonen. Betydningen av denne gjensidige avhengighet blir fremdeles synlig ved kongelige overgangsriter, både dåp, bryllup og dødsfall.

Situasjonen preget av homogenitet når det gjelder riter og myter er i ferd med å forsvinne. Ikke bare er det slik at samfunn og forsvar i økende grad preges av et mangfold av religioner og livssyn med sine egne riter og myter. Et mylder av myter og riter fra populærkultur, sport, ordener, andre grupperinger osv. gjennomtrenger samtidig grensene mellom religion og livssyn. Den mest mangfoldige gruppen med hensyn til myter og riter i dagens norske samfunn kan sies å være medlemmene i Den norske kirke. For religionens rolle i Forsvaret utgjør dette både en utfordring og muligheter til berikelse. Skal man møte disse utfordringene på en måte som fører til berikelse er det nødvendig å gjøre to ting samtidig. Man må inkludere geistlig personell fra de religionene som er tydelig representert i Forsvaret, slik at man oppnår et reelt møte mellom de angjeldende mytiske og rituelle universene. Samtidig må man fastholde kompetanse og eierskap i forhold til de riter og myter som tradisjonelt har båret fellesskapet. Greier man ikke denne dobbelte øvelsen står man i fare for at de tradisjonelt bærende mytene og ritene erstattes av riter og myter man kanskje ikke ønsker, og som man i alle fall ikke lenger har kontroll over.

6.8 Møte med Den fremmede

Norge har i en årrekke vært engasjert i utenlandsoppdrag der møte med ulike kulturer og religioner har vært en naturlig del av oppdraget. Når vi i dette kapitelet drøfter religionsutøvelse i Forsvaret, innebærer det i praksis i internasjonale oppdrag også møte med fremmede riter og myter. Flere forhold blir i denne sammenheng vesentlig. For det første utfordres vi til å kjenne vår egen kultur, egne verdier og eget forhold til religion. Kunnskap blir dermed avgjørende. For det andre utfordres vår toleranse i møte med kulturer som ikke har hatt samme utvikling som hos oss. Hva betyr for eksempel respekt og toleranse i møte med en kultur, der kvinner ikke får utdanning og blir undertrykket?

I denne sammenheng vil vi understreke betydningen av dialog med ”den fremmede”. Dialog er krevende og har en rekke forutsetninger i seg. I hvilken grad er vi likeverdige parter i en eventuell dialog? Vårt ønske om dialog blir kanskje oppfattet annerledes en vi ønsker fordi vi i utgangspunktet ikke er likeverdige parter.

Erfaringer fra utenlandsoppdrag og møte med den fremmede er i for liten grad belyst faglig i Forsvaret. Det gjelder også med henblikk på religionsutøvelse.

6.9 Overgangsriter - møte med døden

Vi har valgt å se litt spesielt på praksis rundt religionsutøvelse knyttet til dødsfall. I en militær kontekst må en være forberedt på tap av soldater. Soldatene må kjenne til alvoret ved sitt yrke og i forkant av en operasjon er det viktig å arbeide aktivt rundt egne tanker om død. I denne forbindelse synliggjøres en del av de problemstillingene vi har drøftet ovenfor. Soldatene må arbeide med egen tro, tenke igjennom hvilke ritualer de ønsker og hva et eventuelt dødsfall betyr for familien. Forberedelsesarbeidet bør ledes av en profesjonell yrkesutøver med erfaringer fra dødsfall, begravelser og sorgarbeid. Alle bør derfor ha anledning til å snakke med representanter for eget livssyn med relevant erfaring.

Enhver avdeling/ethvert fartøy som skal gjøre tjeneste i utlandet bør være forberedt på dødsfall. I denne forberedelsen bør opp trening og øvelse i å lede ritualer inngå for alle offiserer. Ved å kjenne sin avdeling og den enkeltes ønsker kan en sjef sette seg i stand til å møte et eventuelt dødsfall. Ansvar for den religiøse praksis i avdelingen ligger hos sjefen. I denne forberedelsen utgjør feltpresten sjefens fagperson.

En profesjonell gjennomføring av et ritual knyttet til dødsfall er helt avgjørende i en operasjon. Gjennom det viser avdelingen at den har satt den enkeltes liv høyt og verdsatt den innsats som er gjort. Gjennom et seriøst møte med døden vises respekt for den døde og for de levende. Vi skal ikke i denne sammenheng gå lengre i en praktisk gjennomgang, men understreke at de ritualene som gjennomføres i forbindelse med død er for alle. Avdelingens soldater eller fartøyets besetning har den samme plikt til å vise respekt for sine falne kamerater uansett religiøs tilhørighet. I denne sammenheng kan den enkeltes plikt til å delta i oppdraget ikke settes opp mot enkeltmenneskets rett til religionsfrihet. Det bør drøftes om retten til å frita enkeltmennesker fra religiøse seremonier bør gjelde ved dødsfall. Det er ikke bare sjefen som i denne sammenheng representerer avdelingen, det gjør alle. Det må understrekes at dette også gjelder feltpresten når den avdøde tilhører et annet trossamfunn eller er ateist.

6.10 Oppsummering.

Vi har i dette kapittelet sett nærmere plikten Forsvaret har til å legge til rette for religionsutøvelse. Denne plikten er en nødvendig konsekvens av retten til fri religionsutøvelse. Vi har videre drøftet betydningen av riter og myter i en militær kontekst. Kapitlet kan oppsummeres med følgende punkter:

- Ritualer og myter har betydning for det enkelte mannskap og den enkelte offiser. Dette blir spesielt tydelig i møte med døden og i møte med operasjoner der det er behov for å skape mening.

- Religionsfrihet er en rettighet som også omfatter det enkelte mannskap og den enkelte offiser i avdelingen, i operasjonsområdet både i felt og om bord på marinens fartøyer. Til denne rettigheten svarer Forsvaret og den enkeltes soldats moralske og sosiale plikt til å tilrettelegge for religiøse ev. livssyns ritualer. I praksis må det forventes at offiserer og soldater i gitte situasjoner leder eller deltar i ritualer uavhengig av egen tro eller overbevisning.
- Ritualer og myter har betydning for den militære organisasjon og ledelse for å skape samhold. Kunnskap om riter og myter vil også være avgjørende i møte med fremmede kulturer for å forstå, skape rom for dialog og for å kunne forstå motivasjon og kampvilje hos en ev. fiende. Forsvaret trenger teoretisk og praktisk kompetanse om riter og myter på alle nivåer. Det er behov for en faginstans i forsvaret som ivaretar dette, slik FPK i dag gjør.
- Forsvaret bør legge til rette for religionsfrihet på individnivå. Samtidig er det vår oppfatning at Forsvaret i praksis kan utøve en religionspreferanse når fellesskapsriter skal utormes og gjennomføres, med basis i vår historie og Den norske kirkes numeriske størrelse.

Med basis i den drøfting vi har gjort i dette kapitlet er det grunn til å hevde at modell C ikke vil ivareta den individuelle religionsfrihet i tilstrekkelig grad. Modell A vil ivareta den individuelle religionsfriheten, men denne modellen bygger på segregert betjening av enkeltpersoner og grupper, og gir ingen signaler med henblikk på utforming av fellesskapsriter. Modellen gjør langt på vei, riter og myter til en individuell og personlig uttrykksform. Med basis i prinsippet om religionsfrihet for den enkelte, sett sammen med Forsvarets behov for fellesskapsriter, vil modell B ut fra betraktningene i dette kapitlet være å foretrekke. Denne modellen synes best å ivareta balansen mellom hensynet til individet og hensynet til fellesskapet.

7 Religionens sosiologiske funksjon i Forsvaret

7.1 Innledning

I dette kapitlet, der vi altså ser mer eksplisitt på religionens sosiologiske funksjon i Forsvaret, ønsker vi å utdype noen av de temaene som ble reist i det forrige kapitlet. Et spørsmål som naturlig reiser seg er hvorfor religion har hatt en såpass sterk og framtreddende rolle i Forsvaret, og hvorfor pluraliseringen har gått langsommere her enn i andre samfunnsinstitusjoner. Det er en rekke historiske forhold som ligger til grunn for dette. Vi vil i det følgende se nærmere på noen særskilte forhold rundt religion og militærmakt. Dette er a) hvordan religion kan bidra til å legitimere bruk av makt, b) forholdet mellom militær enhet og konfesjonell enhet og c) bruken av religiøse ritualer i Forsvaret. Til slutt vil vi se på d) hvordan geistlig personells konkrete tilstedeværelse i den militære organisasjonen, både i trening og under skarpe oppdrag, er et viktig tilsvar til militærtjenestens eksistensielle og sosiale karakter.

7.2 Religionens legitimerende funksjon

Utgangspunktet for spørsmålet om religionens legitimerende funksjon knytter seg til forståelsen av Forsvaret som en institusjonalisering av statens voldsmakt. I følge sosiologen Peter Berger har religion tradisjonelt vært et viktig og effektivt legitimeringsverktøy på bruk av militær voldsmakt.⁷³ Grunnen til at religion har spilt en slik viktig rolle i å legitimere den statlige voldsmakten dreier seg om behovet for meningsdannelse og rolleforståelse. Religion gir en form for overordnet autoritet til den statlige militærmakten. Dette er noe av grunnen til at bruk av voldsmakt under legitime myndigheters autoritet alltid har vært ledsaget av ulike religiøse ritualer.

For de fleste vil imidlertid sammenblandingen av religion og militærmakt oppleves som problematisk. Dette har ikke minst med det fokus som har vært de senere årene på bruken av religion til å legitimere vold og terror.⁷⁴ At religion har en framtreddende rolle i Forsvaret gjennom feltpresttjenesten kan oppfattes som at religion indirekte bidrar til å legitimere bruken av militærmakt. Man kan altså argumentere for at en løsrivelse av båndene mellom kirken og Forsvaret vil bidra til å tydeliggjøre Forsvarets politiske grunnlag og legitimitet. Et slikt skille kommer tydeligst til uttrykk gjennom modell A der feltpresttjenesten blir det sivile samfunns betjening av religiøst personell i Forsvaret.

Det må imidlertid påpekes at religion både historisk og kulturelt har spilt en viktig rolle i utviklingen av Forsvaret. Forsvaret er som institusjon, gjennom sine tradisjoner og ritualer, ikke bare påvirket av religion men også selv en sentral bærer av et religiøst forankret etos. Dette har sammenheng med den enhetlige religionstradisjon og historie i det norske samfunn som Forsvaret er en del av. At det religiøse har hatt

⁷³ Berger 1993:28

⁷⁴ Juergensmeyer, 2003.

og fortsatt har en sentral plassering i militær sammenheng, er noe vi blant annet finner igjen i den eksplisitte bruken av religiøse ritualer og seremonier i Forsvaret.

At det kan være hensiktsmessig å markere et klart skille mellom religion og militærmakt trenger ikke nødvendigvis bety at religion må fjernes fra Forsvaret. Det må understrekes av religionen fra et sosiologisk perspektiv ikke bare har en konstruktiv betydning i forhold til å legitimere bruken av militærmakt. Berger understreker at den også har en kritisk funksjon. Dette knytter seg til religionens transcendent karakter. Religionen forankrer sin legitimitet ikke i institusjonen selv eller i en statlig makt, men i en transcendent autoritet.⁷⁵ Helt konkret har dette gjort at feltprester har kunnet stille kritiske spørsmål ved forhold som går på verdimessige prioriteringer i Forsvaret. At feltpresten har en integrert rolle i det militære system kan altså styrke religionens rolle som et viktig kritisk korrektiv til militærmakten.

7.3 Konfesjonell enhet og religiøs pluralisme

Forsvarets kollektive element, i form av militær enhet, har ført til at konfesjonell enhet har hatt større aksept i Forsvaret enn i andre samfunnsinstitusjoner. Dette er en helt vesentlig side ved religionens rolle og funksjon i det norske Forsvaret og som må forstås på bakgrunn av den enhetlig konfesjonelle status som den evangelisk-lutherske tro har hatt i det norske samfunnet. En rekke av de historiske betingelsene for dette ble presentert i kapittel 2. Denne sammenhengen mellom Forsvaret og den enhetlige konfesjonelle tradisjon i Norge har medført at obligatorisk religionsutøvelse har hatt en større plass og en større aksept i Forsvaret enn i andre samfunnsinstitusjoner i samfunnet. Selv om det er åpenbare fordeler med å tenke at disse to forholdene holdes sammen, blant annet med tanke på militær avdelingstilhørighet, er dette en ordening som bryter med prinsippet om religionsfrihet.

I en religiøs pluralistisk kontekst vil det være vanskelig å argumentere for en ordening der en konfesjon gis særlige fordeler i forhold til andre konfesjoner og religioner. I dag har feltprestene ansvaret for all religiøs betjening i Forsvaret, inkludert tilrettelegging for personell med annen religiøs tilhørighet. Å håndtere denne spenningen mellom konfesjonell betjening og religiøs tilrettelegging i en pluralistisk kontekst kan by på en rekke utfordringer for den enkelte feltprest. Det er også et spørsmål om den betjeningen som en konfesjonelt bundet feltprest kan gi personell med annen religiøs tilhørighet vil være av en god nok kvalitet. Behovet for betjening av personell med annen religiøs tilhørighet må imidlertid avstemmes det reelle behovet for slik betjening.

At man løser opp de konfesjonelle bindingene og åpner opp for andre religioner vil være en naturlig utvikling i retning av mer kvalifisert betjening av personell med annen religiøs tilhørighet. Dette trenger imidlertid ikke bety at man fjerner alle bånd

⁷⁵ Berger 1993:88.

til samfunnets og Forsvarets religiøse historie og tradisjon. Man kan åpne opp for religiøs pluralisme gjennom å løse de konfesjonelle båndene mellom Forsvaret og Den norske kirke, og likevel ivareta en tydelig religiøs forankring av Forsvaret. En religiøs pluralisering innebærer ikke nødvendigvis at religion som sådan fjernes fra Forsvaret, men kan like gjerne innebære at den styrkes.

7.4 Religiøse og militære ritualer

Som vi så i forrige kapittel, så har religiøse ritualer alltid spilt en viktig rolle i den militære organisasjonen, og særlig ut i fra et meningsskapende perspektiv. Religiøse ritualer bidrar til struktur og kohesjon og har dermed hatt en naturlig posisjon innenfor det militære. Ritualer som bønn på linja og feltgudstjeneste har vært ritualer med et tydelig religiøst innhold som også har hatt en militær funksjon. Slike ritualer har på mange måter vært selve kjennetegnet på religionens rolle og plass i Forsvaret. Skulle man velge å fortsette med dagens ordning (modell C) vil feltprestene fortsatt sørge for at ritualer og seremonier opprettholdes og gjennomføres med et tydelig religiøst innhold.

I en situasjon der man står overfor en pluralitet av religioner vil det derimot være vanskelig å se for seg at de religiøse ritualene vil kunne opprettholdes i den form de har i dag. Sannsynligvis vil det bli nødvendig å skille mellom allmenne militære ritualer og mer spesifikt religiøse ritualer. Feltprestene vil fortsatt kunne gjennomføre religiøse ritualer for personell som ønsker det, men samtidig kan det være behov for mer allmenne ritualer som ivaretar en mer kollektiv og meningsskapende funksjon. Utviklingen av slike militære ritualer vil særlig være viktig i forhold til utviklingen av en militær profesjonskultur.

Det er i stor grad feltprestene som innehar kompetanse og erfaring på utvikling og gjennomføring av ritualer og seremonier i Forsvaret i dag. Det vil derfor være naturlig å tenke seg at feltprestene fortsatt vil spille en viktig rolle i å utforme og utvikle slike allmenne militære ritualer. Slike allmenne ritualer kan imidlertid utvikles på ulike måter. Man kunne innført rene militære ritualer uten noe religiøst innhold. En annen løsning kunne vært å utvikle *civil religion*-ritualer, dvs. ritualer med et generelt religiøst innhold som ikke er konfesjonsbestemt. På den måten kunne man ivareta og videreført de religiøse ritualene, men i en form som er tilpasset en pluralistisk kontekst. Modell B ville vært den modellen for omorganisering av feltpresttjenesten der det ville vært mest naturlig å se for seg utviklingen av slike religiøse, ikke-konfesjonelle ritualer. Vi vil se nærmere på dette spørsmålet i neste kapittel.

7.5 Religionens eksistensielle og sosiale karakter

En annen viktig dimensjon ved feltpresttjenesten knytter seg til de mer eksistensielle perspektivene på spørsmål som går på liv og død. Som vi så i forrige kapittel, er dette perspektiver som er mer aktualisert i Forsvaret enn på andre

samfunnsområder og som gir geistlig tilstedeværelse i militære styrker en særskilt relevans. Her har feltprestene både gjennom samtaler og undervisning spilt en viktig rolle i forhold til å bevisstgjøre og klargjøre den enkelte på dens rolle og oppgaver som militær.

Feltpresttjenesten har imidlertid ikke bare ivaretatt eksistensielle perspektiver ved militærtjenesten, den har også en sterk sosial karakter. Dette er en side ved feltpresttjenesten som vil bli mer utførlig diskutert i kapittel 8. Det at feltpresten er integrert i den militære organisasjon har gjort at han har kunnet spille en viktig rolle i forhold til å skape trivsel og ivareta den enkelte soldat. Feltpresttjenesten har de senere årene i tillegg også utviklet et sterkt engasjement i forhold til familieoppfølging og hjemmestøtte ved internasjonale operasjoner. Innenfor feltpresttjenesten har man også fått betydelig kompetanse på oppfølging av soldater etter militære operasjoner i utlandet.

Kunnskap om og nærhet til Forsvaret og Forsvarets personell er derfor en grunnleggende forutsetning for feltpresttjenestens eksistensielle og sosiale karakter. En omorganisering etter modell A der feltpresttjenesten blir det sivile samfunnsbetjening av religiøs personell i Forsvaret, kan innebære at man mister denne nærheten til Forsvaret som organisasjon. Dette kan også virke innsnevrende på hvilke oppgaver og roller som naturlig bør tilfalle feltpresten. Samtidig er det ingen grunn til å tro at det å åpne opp for religiøs pluralisme i seg selv vil ha noen negative konsekvenser for feltprestenes tilstedeværelse og mulighet for å betjene Forsvarets personell i særlig grad.

7.6 Oppsummering

Vi har i dette kapittelet sett nærmere på ulike sosiologiske perspektiver ved religionens betydning og plass i Forsvaret. Historisk sett har religion og militærmakt hatt nære bånd til hverandre. Dette gjenspeiles på flere områder i Forsvaret. Det er mye som tyder på at det å åpne opp for et religiøst og konfesjonelt mangfold vil være en naturlig utvikling av feltpresttjenesten for å ivareta behovet for betjening av personell med annen religiøs tilhørighet. Det vil likevel være viktig å ikke omorganisere feltpresttjenesten på en slik måte at man fullstendig fjerner seg fra den religiøse og konfesjonelle historie og tradisjon som Forsvaret er en del av, og til en viss grad også har vært en bærer av.

Selv om en nyorganisering av feltpresttjenesten bør åpne opp for at andre konfesjoner og religioner får tilgang til å betjene Forsvarets personell, blir det likevel viktig å ivareta den kontinuitet og de sosiale oppgaver som i dag ligger til feltpresttjenesten. Nærhet til den militære organisasjon vil også være et viktig prinsipp for å utføre feltpresttjenesten på en god måte, uavhengig av konfesjonell og religiøs tilhørighet.

8 Konsekvenser sett fra praksisfeltet

8.1 Innledning

Hovedfokus i studien har hittil vært på det prinsipielle og overordnede. I dette kapittelet skal vi betrakte spørsmålet fra et annet perspektiv: praksisfeltet. Med praksisfeltet menes både de konkrete funksjoner FPK ivaretar og de aktuelle strukturer, ordninger, riter og seremonier som finnes i rammen av Forsvaret. Vi vil sette praksisfeltet opp mot mer prinsipielle avveininger og undersøke om dette kan ha betydning for valg av framtidig organisasjonsmodell.

Feltprestenes rolle vil være noe ulik alt etter hvilken avdeling en tilhører. Et felles punkt i alle stillingsbeskrivelsene er å utføre prestetjeneste for personell og pårørende ved avdelingen eller berørte avdelinger. Dette innebærer gudstjenester og andakter, kirkelige handlinger, veiledning, sjelesorg, soldatkvelder og oppsøkende virksomhet. Prestene skal gjennomføre etikkundervisning i overensstemmelse med Forsvarets behov innenfor rammen av Forsvarets undervisningsprogram for etikk, herunder delta i faglig utvikling av undervisningen. De skal samvirke med det lokale kirkemiljøet som et bidrag til å styrke integreringen av Forsvarets personell i møte med det sivile lokalmiljø. De skal gi sjefer og personell ved berørte avdelinger faglig støtte og råd og være kjent med, øve og utvikle avdelingens planverk for feltprestetjenesten i fred, krise og krig.

Som vist over er etikkundervisning i dag en av feltprestenes arbeidsoppgaver. Dette er særskilt behandlet i et tidligere kapittel og vil ikke bli vektlagt her. Vi vil likevel påpeke at undervisning i etikk i Forsvaret ikke prinsipielt er noe som forutsetter et spesielt religiøst eller livssynsmessig ståsted. Det forutsetter en fagkunnskap og at en baserer sin undervisning på Forsvarets verdigrunnlag, samt at en kjenner til Forsvaret på en slik måte at undervisningen kan være relevant for utførelsen av yrket.

I dette kapittelet drøftes først den del av praksisfeltet som dreier seg om feltprestenes funksjoner. Konkret gjelder dette spørsmål knyttet til tilrettelegging, planarbeid, religiøs betjening, rådgivning og sjelesorg. Deretter drøftes ritualer og seremonier i Forsvaret. Dette omfatter spørsmål knyttet til kongeønsket, bønn på linje, minnemarkerings, kirkeparade og feltgudstjeneste. I forlengelsen av dette drøftes så forhold som angår religiøs synlighet og symbolbruk i Forsvaret. Dette gjelder konkret spørsmål om registrering av trostilhørighet, bruk av religiøse symboler på uniform, samt spørsmål om kapeller og bønnerom. Til slutt drøftes de organisatoriske konsekvensene av forslagene.

8.2 Feltprestenes funksjoner

8.2.1 Tilrettelegging og planarbeid

FPK og feltprestene har i dag i tillegg til å utføre religiøs betjening også ansvaret for å legge til rette for en religiøs betjening for personell uavhengig av kirkesamfunns- eller religionstilhørighet. Hvordan dette gjøres, vil kunne være forskjellig fra avdeling til avdeling. En avgjørende distinksjon i denne sammenhengen vil uansett være hvem som skal sette opp kriterier for hvordan tilretteleggingen bør være og hvem som tilrettelegger i praksis. Vi vil tenke at det første bør skje i nær dialog med tros- og livssynssamfunnene. Det siste kan gjøres av andre, slik som FPK i dag har ansvaret for å legge til rette. Den praktiske tilretteleggingen i dag vil blant annet være å følge opp at det finnes et sted for bønn og at avdelingen legger til rette for ulike matforskrifter. Prestene vil også være rådgivere i forhold til søknader om fri i forbindelse med spesielle helligdager og andre oppdukkende spørsmål – det gjelder både i forhold til avdelingen og den enkelte soldat.

Det vil være viktig å understreke at ansvaret for religiøs tilrettelegging er et militært ansvar. Dette gjelder både de mer overordnede strukturene og planverk, så vel som den mer konkrete tilretteleggelsen. Dersom man går for modell A vil det være rimelig å legge til grunn at den overordnede planleggingen foretas av stabselementet, mens de ulike korpene får ansvar for den praktiske tilretteleggingen. I modell B vil både overordnet og konkret tilrettelegging kunne foretas innenfor korpset. I modell C vil dagens distinksjon mellom utførelse og tilrettelegging videreføres og utbygges. En nærmere kontakt med de ulike tros- og livssynssamfunnene blir her av avgjørende betydning for at en slik modell skal kunne framstå som relevant.

Det forutsetter både kjennskap til det aktuelle trossamfunn og Forsvarets struktur og tjenestemønster for å kunne bidra konstruktivt til praktiske løsninger for religiøs tilretteleggelse – og ikke bare ha prinsipielle betraktninger til dette. Sentralt ansatte med tilhørighet til ulike trosretninger og livssyn vil kunne bidra til dette. Dette vil da kunne være personell en knytter til Forsvaret uten at det trenger å være begrunnet i en representasjon ut fra et tallmessig forhold i befolkningen eller i Forsvaret. Dette trenger heller ikke være heltidsstillinger, men ulike stillingsbrøker avhengig av behov. Dette vil være oppgaver knyttet til planlegging av tilrettelegging, og kanskje til dels knyttet til praktisk tilrettelegging ved avdelinger. I tillegg kommer at Forsvaret også vil ha et konkret behov for å knytte til seg personell fra ulike konfesjoner og religioner i forbindelse med ulykker og dødsfall. Det som er skissert ovenfor er på mange måter dagens situasjon, med unntak av at Forsvaret ikke har knyttet personell til seg på en slik måte som skissert. Dersom Forsvaret ønsker å legge til rette for personell fra andre tros- og livssynssamfunn i større grad enn i dag, vil dette kunne være en minimumsløsning. Dette vil også gi vernepliktige tilgang til

en åndelig veileder innenfor sin religion som har innsikt i Forsvaret, selv om dette ikke vil kunne skje på jevnlig basis.

8.2.2 Utførelse av religiøs betjening

Når det gjelder selve utførelsen av tjenestene FPK i dag har ansvaret for, kommer flere praktiske og prinsipielle momenter inn. Noe av FPKs styrke i dag ligger i tilhørigheten til avdeling. Den prinsipielle begrunnelsen for dette er at storparten av befolkningen i Norge tilhører Den norske kirke. Stillingsbeskrivelsen beskriver prestens rolle i utføringen av den religiøse betjeningen, og som representant for Den norske kirke. Prestens tilstedeværelse, kombinert med utdanning, kompetanse og et kirkelig helhetssyn på mennesket, har ført til at presterollen er utvidet. Presten er tilgjengelig og blir derfor også brukt av andre enn de som tilhører Den norske kirke, han/hun fyller en rolle som prest og rollen som samtalepartner/ veileder for avdelingens personell.

Utførelse av feltpresttjenesten vil med bakgrunn i en slik rolleforståelse i stor grad fungere uten at den konfesjonelle og religiøse tilknytningen blir avgjørende. Presten vil også kunne stille kritiske spørsmål inn i avdelingen, og være en bidragsyter til diskusjon. Samtidig vil personell i Forsvaret stå i svært eksistensielle situasjoner og dilemmaer, noe som neppe en fullstendig nøytralitet vil avhjelpe. Det vil derfor være helt avgjørende at den konfesjonelle og religiøse egenart blir ivaretatt. Av dette vil også følge at Forsvaret må legge til rette for at personell med en annen tilhørighet, også må gis rom og mulighet for meningsbærende sammenhenger. Dersom vi legger til grunn at prestene i noen grad kan utføre dette, må vi prinsipielt også åpne for at andre i noen grad kan betjene medlemmer av Den norske kirke. Et praktisk problem i denne sammenhengen er det lave antallet, sett i forhold til Den norske kirke, som tilhører andre tros- og livssynssamfunn. Det vil ikke være praktisk mulig å ha samme dekning som prestene i FPK har i dag. Det vil føre til at de vanskelig vil få den samme tilhørigheten som dette medfører, og kanskje dermed heller ikke alle tilsvarende oppgaver.

Vi har tidligere beskrevet at det vil være ønskelig at Forsvaret knytter til seg personell fra andre tros- og livssynssamfunn i forbindelse med tilrettelegging av religiøs og livssynsmessig betjening. Dette vil være forholdsvis uproblematisk å gjennomføre dette i praksis. De praktiske problemene kommer i forhold til å utføre religiøs og livssynsmessig betjening. Tilhørighet vil være noe som vil gjøre de mer relevante for Forsvaret. Det handler i denne sammenhengen ikke om bare om å være ansatt i Forsvaret, men hvordan de faktisk er til stede og utfører arbeidet. En mulig måte å tenke på vil være å ansette personer fra ulike tros- og livssynssamfunn – ut fra et visst forhold til hvor mange i Forsvaret som tilhører disse, eventuelt ut fra et forholdstall i befolkningen (dersom en som i dag ikke ønsker å registrere dette i Forsvaret). For å illustrere dette med de forholdstallene som er lagt til grunn i kapittel 4 ville dette innenfor en ramme av 60 feltprester totalt gitt følgende fordeling: 54 fra

Den norske kirke, 3,5 fra andre kristne trossamfunn, 1,25 fra muslimske trossamfunn og 1,25 fra Human-Etisk Forbund. Med en slik matematisk fordeling vil altså Den norske kirke fortsatt være dominerende.

En annen mulig måte vil være å ha en symbolsk representasjon, som i denne sammenhengen like gjerne kan føre til en overrepresentasjon av en enkelt tro eller livssyn. De kirkesamfunnene som har økumeniske avtaler med Den norske kirke, vil kunne la FPK representere dem – og/eller ha egne feltprester i FPK, tilsvarende som i dag. Et alternativ til å ansette slikt personell i fulle stillinger, vil være deltidsstillinger kombinert med annen jobb, fortrinnsvis i egne menigheter. På denne måten vil en kunne utnytte dette til det beste for Forsvarets personell, ikke minst ved at det vil være mulig med en geografisk spredning av personellet. Det vil kunne føre til større tilhørighet og tilstedeværelse i avdelingen/e og stedet der en tjenestegjør enn om en måtte bruke mye av tiden til lengre reisevirksomhet. Ved å gjøre dette i tilknytning til noen større avdelinger, eller steder med flere avdelinger, vil en kunne gi disse feltprestene reelle utfordringer. Dette kan være i forhold til tilrettelegging av religiøs betjening for et større område, flere av Forsvarets personell å betjene i nærområdet samt undervisning/rådgivning i religiøse eller livssynsmessige spørsmål.

Et tredje alternativ vil være å utlyse geistlige stillinger uavhengig av religiøs tilhørighet. Man vil da ikke stille krav om tilhørighet til et særskilt trossamfunn ut over formalkompetanse og geistlig godkjenning i eget trossamfunn. Dette vil være i samsvar med det generelle prinsippet i arbeidslivet om at religionstilhørighet ikke skal tillegges vekt.

Alle de tre alternativene som er skissert over målbærer viktige perspektiver. Det matematiske baserte alternativet kan sies å målbære perspektivet om at den geistlige tjeneste i Forsvaret skal gjenspeile religiøs tilhørighet til personellet som skal betjenes. Det symbolbaserte alternativet vil vektlegge ønsket om å synliggjøre samfunnets tros- og livssynsmessige mangfold i Forsvaret ved at konkret alternativ religiøs betjening er tilgjengelig. Alternativet som innebærer religionsnøytral utlysning og tilsetning legger vekt på likebehandling av religiøst personell og tros- og livssynssamfunn.

Det finnes en spenning mellom disse prinsippene, særskilt gjelder dette forholdet mellom en matematisk og en religionsnøytral tilnærming. Hvis det matematiske prinsippet ble lagt til grunn ville man fort ende opp i en situasjon der kvalifisert religiøst personell utelukkes fra stillinger de ut fra andre formelle kriterier er kvalifisert for. Dette vil i tillegg skape mindre fleksibilitet i forhold til tilsetninger. En rendyrking av det religionsnøytrale prinsippet kan over tid føre til en skjevfordeling av det religiøse personellet i forhold til den religiøse tilhørigheten hos det personellet som skal betjenes. En måte å balansere disse prinsippene mot hverandre på vil være å legge religionsfrihetsprinsippet til grunn som et bærende element, men at tilsetningsmyndighet gis anledning til å balansere sammensetningen av Forsvarets

geistlige personell både i forhold til prinsippet om symboleffekt og prinsippet om at betjeningen skal gjenspeile personellets tros- og livssynstilhørighet.

8.2.3 Rådgivning og sjelesorg

Feltprestenes funksjon som rådgivere for avdelingene i kirkelige, religiøse, etiske og moralske spørsmål er en funksjon som vil bli sentral i et mer livssynspluralistisk forsvar. Funksjonen vil også framstå som sentral på grunn av Forsvarets nye innretning, der kjennskap til ulike operasjonsområders religiøse og kulturelle forhold blir av stor betydning. En slik rådgivning vil kunne gjøres av feltprester fra ulike trostradisjoner. Feltprestens egen trostradisjon vil gi en spesialkompetanse på dette felt. Et uttrykk for rådgivningsfunksjonen er feltprestenes undervisning i religions- og kulturkunnskap. Dette feltet framstår som et sentralt utviklingsområde i fremtidig feltpresttjeneste uansett hvilken modell som velges.

Feltprestens funksjon som rådgiver i etiske og moralske spørsmål følger som en praktisk tilrettelegging av en slik funksjon ut fra at etikk tilhører feltprestens fagfelt. Det finnes ingen prinsipielle grunner til at denne funksjonen ikke kan ivaretas av andre personellgrupper med relevant kompetanse.

En av de mest omfattende funksjonene til feltpresttjenesten er sjelesorgen. Feltprestene er tilgjengelige og blir derfor også brukt av andre enn de som tilhører Den norske kirke, han/hun fyller en rolle som prest og rollen som samtalepartner/veileder for avdelingens personell. Dette er i utgangspunktet uproblematisk for presten selv. Den kirkelige oppgave vil nettopp være omsorg for hele mennesket. Spørsmålet vi kan stille er om en slik rolle vil være problematisk for personell som ikke deler prestens tro. En pragmatisk holdning til dette kan være at dersom presten toner ned sin konfesjonelle tilhørighet i møte med de som har en annen tro, vil dette fungere godt. Det kan synes som om det stort sett fungerer slik i dag. Spørsmålet er om dette er godt nok.

Landskonferansen for Tillitsmannsordningen i Forsvaret (TMO) 2008 hadde som et av sine vedtak at de vernepliktige skulle få tilgang til åndelige veiledere i samsvar med den enkeltes tro. Dette er en ideell målsetning som det ikke finnes prinsipielle grunner for ikke å slutte seg til. Det må samtidig understrekes at denne målsetningen vil være svært vanskelig å nå i praksis. Det er vanskelig å se for seg at alle soldater på permanent basis har tilgang til åndelige veiledere fra de forskjellige tros- og livssynssamfunn. Utgangspunktet er slik dobbelt problematisk. Det vil kunne være vanskelig for religiøse veiledere å se bort fra egen tro under veiledningen. På samme måte vil det være vanskelig for personellet å bli veiledet med utgangspunkt i et annet religiøst eller livssynsmessig ståsted. Ingen av de foreslåtte modellene vil kunne komme i rette med denne problematikken på en fullt ut tilfredsstillende måte. Den beste, og kanskje eneste gjennomførbare måten å møte dette på, vil være at man på den ene siden gjør de praktiske grep som er mulig for at ståstedet til veileder og den

som mottar veiledning befinner seg så nær hverandre som mulig, samtidig som det utvikles en kultur preget av toleranse, respekt og raushet.

8.3 Ritualer og seremonier i Forsvaret

8.3.1 Kongeønsket

Kongeønsket er en rituell handling i form av dialog mellom sjef/eldste offiser og den militære avdeling. Formen på kongeønsket er: ”Gud bevare kongen og fedrelandet”. I sjøforsvaret gjentas kongeønsket av avdelingen, i de andre forsvarsgrenene ved tilsvaret ”ja”. Kongeønsket brukes i forbindelse med opplesning av Formaningen etter avsluttet rekruttskole, ved andre avdelingsmessige oppstillinger f eks i forbindelse med sjefsskifte, ved feltgudstjeneste og ved kirkeparade. Kongeønsket er en gammel tradisjon. Det brukes også i forbindelse med Stortingets åpning. Det er altså ikke en spesifikk militær seremoni. Sosiologisk sett kan den defineres som et av de mest spesifikke uttrykk for *civil religion*-ritual i norsk sammenheng.

Ritualet kan problematiseres fra flere perspektiv. Det er to størrelser som nevnes i ønsket: ”Gud” og ”kongen”. Både fra et ateistisk og republikansk perspektiv vil en av størrelsene framstå som problematiske. En ateistisk og/eller republikansk sjef vil ikke kunne påberope seg sitt livssyn/ståsted til å unnlate å framsi ønsket. Det samme gjelder personell som skal gi tilsvaret. Det kan også problematiseres å anvende et *civil religion*-ritual i gudstjenestesammenheng.

For å komme i rette med en slik problematikk kan man tenke seg flere ulike alternativer. For det første kan man endre kongeønsket i retning av noe som ikke impliserer noe av livssynsmessig eller statsforfatningsmessig art. Dette kunne eksempelvis vært Forsvarets kjerneverdier: ”Respekt, ansvar og mot”. Dette vil imidlertid både i form og innretning være så radikalt at det vil være et bortfall av kongeønsket og at en ny rite vil være konstruert isteden. For det andre kan man velge å gjøre framsigelse og tilslutning til en helt frivillig sak. Dette vil bety at det i realiteten vil bortfalle på obligatoriske oppstillinger og bare brukes der hvor det er mulighet til å tre av, det vil si på bønn på linje, kirkeparade og feltgudstjeneste. Men nettopp bruken av ønsket i den spesifikke religiøse sammenheng kan problematiseres fra et annet perspektiv. Dette leder til det tredje alternativet som vil være å rendyrke ønsket som et sivilt/militært ønske og at gudstjenestelig bruk faller bort.

Ingen av disse alternativer vil anbefales. Anbefalingen vil være å videreføre kongeønsket som i dag. Begrunnelsen vil være at det er et tradisjonelt ritual som ikke må forstås som en personlig tilslutning til en bestemt religion eller en bestemt statsform. En slik anbefaling vil kunne gjøres gjeldende uansett hvilken modell som man velger.

8.3.2 Bønn på linje

I noen avdelinger brukes bønn ved oppstilling eller ”bønn på linje”. I regelverket er det presisert at de som ikke ønsker å delta kan tre av før bønnen.⁷⁶ Retten til å tre av innebærer at handlingen formelt sett ikke kan sies å stride mot religionsfriheten. Spørsmålet er imidlertid om denne retten i mange tilfelle framstår som illusorisk. Fratreden vil være svært synlig for resten av avdelingen. Dette kan være stigmatiserende for den enkelte. Nå heter det i regelverket at det personellet som ikke ønsker å delta fortrinnsvis skal slippe å stille i det hele tatt ved oppstillingen. Fra religionsfrihetsperspektivet framstår dette som mer hensiktsmessig enn fratreden før bønn. På den annen side svekkes nettopp poenget med avdelingsmessig oppstilling ved å velge en slik praksis.

Et alternativ kan være at bønn på linje avskaffes. Et slikt alternativ vil i denne studien ikke anbefales. Begrunnelsen er at bønn på linje er et av de tradisjonelle ritualene som fortsatt kan ha en funksjon. Selv om bønn på linje generelt er en mindre brukt form nå enn tidligere ser man samtidig at den kan få en fornyet aktualitet i forbindelse med eksempelvis deployeringer. Ritualet er helt og fullt knyttet til en formell militær sammenheng, avdelingsmessig oppstilling. I denne forstand må det sies å ha trekk av *civil religion* knyttet til seg. Selv om det ikke foreligger noen forskningsmessig undersøkelse av praksis framstår det som rimelig å anta at de elementer av sang, bønner og tale som forekommer i bønn på linje allerede i dag har en relativ allmenn karakter.

Da rammen for bønn på linje ikke er en gudstjeneste men en formell/rituell oppstilling av den militære avdeling hvor det kollektive og obligatoriske preg er sterkt framtrædende framstår nettopp denne handlingen som velegnet dersom en ønsker å utvikle militære riter med preg av *civil religion*. I någjeldende ordning for bønn på linje vil følgende elementer kunne være med: bønnesignal, lesning fra Bibelen, salme, andakt, kirkens fredsbønn, fadervår og velsignelse. Innenfor denne ramme kan man tenke seg et spekter fra en spesifikk kristen innretning til en mer *civil religion*-innretning. I en eventuell endret form vil man kunne tenke seg at grunnelementet vil være en andakt i ordets egentlige forstand (andenken = noe å tenke på). Her kan teksttilfanget for andakten teoretisk sett være svært bredt: bibeltekster, tekster fra andre religiøse tradisjoner, dikt, eventyr, sagn osv. Dette kan kompletteres av sanger av både religiøs og sekulær art, samt bønner og/eller poesi. Den som holder bønn på linje vil kunne prege denne med utgangspunkt i egen tradisjon, men hele tiden med den forutsetning at vedkommende taler til personell som er der i en kollektiv og obligatorisk sammenheng og som tilhører ulike tros- og livssynsmessige sammenhenger. Dette betyr også at det ikke nødvendigvis er

⁷⁶ Jfr. TJ 14 – 3, Reglement for den indre tjeneste, Pkt 47. Bønn: (...) Bønn bør være kunngjort for personellet før oppstillingen. Personell som ikke ønsker å delta, får tre av før bønnen (eller slipper fortrinnsvis å stille) uten å måtte begrunne sitt ønske. (...).

feltpresten som må holde bønn på linje. Det kan like gjerne være personell fra avdelingen. På denne måte reaktiveres også det opprinnelige utførelsesansvaret for bønn på linje. Det var opprinnelig ikke feltpresten som hadde dette ansvaret, men personellet.

En slik utvikling av bønn på linje vil kunne gjennomføres uansett hvilken modell som velges. I særlig grad vil den likevel kunne sies å målbære sentrale anliggender fra modell B hvor nettopp det kollektive rituelle element understrekes.

8.3.3 Minnemarkeringer

Behovet for ritualer blir i særlig grad aktualisert i forbindelse med ulykker og dødsfall i avdelingene. Dette kan begrunnes både militærpsykologisk og religionspsykologisk. Feltpresten har en sentral rolle i planlegging og gjennomføring av slike seremonier. Minnemarkeringer vil være et sted der alle møter opp uansett tro eller livssyn, derfor er det viktig at dette blir gjort på en skikkelig måte, samtidig som de tilstedeværende opplever at dette er gjort med respekt for den avdøde – og så langt som mulig i tråd med soldatens tro og livssyn.

Både rammene og innholdet i disse minnemarkeringene har hittil i stor grad hatt et kristent tilsnitt. Dette følger av feltprestenes sentrale rolle og fordi størstedelen av personellet er medlemmer i et kristent trossamfunn. I likhet med hva som er anført under punktet om bønn på linje må det også her drøftes om slike riter skal utvikles i retning av *civil religion*. Begrunnelsen for dette vil være at avdelingen som helhet har behov for samlende kollektive minneritualer. Et mønster for en slik endring kan være de minnemarkeringene som foregår i forbindelse med falne fra annen verdenskrig. Her kan det spesifikke kirkelige og religiøse tilsnitt variere fra integreert tilstedeværelse i form av andakt, skriftlesning, bønn og velsignelse til helt fraværende. Noe lignende kan sees i den nye markeringen av Forsvarets minnedag.

Det kan imidlertid rettes en funksjonalistisk innvending mot svekkelsen av det spesifikke religiøse i minnemarkeringer, spesielt dersom det har vært dødsfall i avdelingen. Møte med eksistensielle spørsmål vil for mange bli akutt i en slik situasjon. Spørsmålet vil være om en gjennomført *civil religion*-seremoni vil ha tilstrekkelig bærekraft. Fra et religiøst perspektiv vil det også kunne sies at det vil være en religiøs forpliktelse å være tilstede med det religiøse budskap på dets egne premisser i en slik situasjon. En mulighet som kan vurderes er å skille tydelig mellom obligatorisk fellesmarkering og frivillig minnegudstjeneste. Da kan både det allmenne og det religiøse ivaretas uten kompromisser.

8.3.4 Kirkeparade

Kirkeparade er i likhet med bønn på linje og minnemarkeringer en kollektiv eller avdelingsmessig rite. Forskjellen er at konteksten for denne riten ikke er militær, men kirkelig. Det er den militære avdeling i egenskap av avdeling som kommer til kirke.

Kirkeparaden er en rite med lange tradisjoner. Den har stor oppslutning og blir i liten grad problematisert. Noe av grunnen til dette kan være at fritaksretten her er lettere å gjennomføre i praksis. De som ikke ønsker å delta vil ikke bli stigmatisert i samme grad som ved bønn på linje.

Selv om det er *civil religion*-seremonier knyttet til kirkeparaden som faneføring, kongeønske og fedrelandssang/salme er selve rammen kirkelig liturgisk. Dette innebærer at en omforming av kirkeparaden i retning av *civil religion* er en mer omfattende problematikk enn det som gjelder bønn på linje og minnemarkeringer. En *civil religion*-seremoni i kirke vil reise store prinsipielle spørsmål. En annen mulighet vil være å erstatte dagens kirkeparade med en *civil religion*-seremoni i en militær kontekst, eventuelt supplert med en frivillig gudstjeneste for dem som måtte ønske det. Det vil da være naturlig at dagens militære seremonier i kirke nedtones eller bortfaller.

Et argument for å beholde dagens ordning med kirkeparade er at det er en sentral militær tradisjon som har røtter tilbake til middelalderen og som i særlig grad er knyttet integrert sammen med opprettelsen av en nasjonal hærordning etter krigsordinansen av 1628. Denne ordningen regnes som opprettelsen av den norske hær. Kirkeparaden er en rite som synliggjør denne historiske sammenheng.

En videreføring av kirkeparaden etter dagens mønster vil være mulig uansett hvilken modell som velges, men vil i særlig grad være knyttet til modell B og C. Velges modell A vil alternativet om å skille mellom obligatorisk ritual og frivillig gudstjeneste framstå som mer nærliggende enn dersom en av de to andre modellene velges. Konklusjonen vil likevel være at det ikke finnes sterke prinsipielle argumenter for å oppheve dagens kirkeparade som ordning. Dette er en rite med sterke tradisjoner og hvor fritaksmuligheten framstår som reell.

8.3.5 Feltgudstjenester

Feltgudstjeneste har i likhet med kirkeparade den kirkelige gudstjeneste som ramme og innhold. Forskjellen er at den konkrete konteksten er militær. Selv om det også på feltgudstjenesten finnes *civil religion*-seremonier kan dette funksjonelt ikke sies å utgjøre noe bærende element. Begrunnelsen for feltgudstjenesten må sies å kunne forankres i religionsfrihetens kollektive dimensjon og at denne også skal komme til uttrykk i feltforhold og under krig. En endring av feltgudstjenesten i retning av *civil religion*-ritual vil derfor være svært problematisk. Dette betyr imidlertid at det blir viktig å understreke betydningen av at retten til fritak framstår som reell. I avdelinger hvor det finnes ulike trosgrupper representert vil det prinsipielt sett kunne gjennomføres parallelle feltgudstjenester/tilsvarende.

Det må samtidig understrekes at en utvikling av både kirkeparade og feltgudstjeneste i en mer felleskirkelig og økumenisk retning vil være både mulig og ønskelig. Gitt at den største grupperingen utenfor Den norske kirke er andre kristne

trossamfunn vil dette kunne ivareta viktige deler av den nødvendige tilpasningen av Forsvarets religiøse betjening til den generelle samfunnsutviklingen.

8.4 Religiøs synlighet og symbolbruk i Forsvaret

8.4.1 Registrering av trostilhørighet

Forsvaret holder i dag ikke oversikt over hvilket tros- eller livssynssamfunn den enkelte tilhører. Det kan anføres både prinsipielle og praktiske begrunnelser for en slik praksis, knyttet blant annet til personvern. Samtidig kan det argumenteres for at registrering av trostilhørighet kan være ønskelig med tanke på å ivareta personellets religionsfrihet og rettigheter. Det kan her vises til bestemmelsene om krigsgravtjenesten der begravelsesritualet skal være i samsvar med vedkommendes tro. Som beskrevet i kapittel 6.8 vil det være viktig at soldatene og avdelingene er forberedt på dødsfall. Den enkelte soldat bør ha gjort seg opp noen tanker hva som skal skje ved egen død, og bør få anledning til å snakke med representanter for eget livssyn med relevant erfaring.

Det anbefales at det iverksettes tiltak som gjør at trosmessig tilhørighet kartlegges med henblikk på både religiøs betjening og krigsgravtjenesten. Slik tiltak må gjennomføres på en måte som ikke er i strid med sentrale anliggender når det gjelder personvern.

8.4.2 Bruk av korset på flagg, uniform og avdelingsmerker

Forsvaret er en institusjon som preges av utstrakt bruk av visuelle symboler. Noen av disse symboler har historisk sett en bakgrunn i religion. Dette gjelder i norsk sammenheng først og fremst korset. Dette symbolet finnes i det norske flagget, i riksvåpenet og i kongemonogrammet. Det heraldiske korset i det norske flagg kommer historisk sett fra det kristne korssymbolet. Militært personell er pliktige til hilse til flagget, de bærer det norske flagget på sin uniform og bærer også korset på toppen av kongekronen på uniformsmerker. Dette er ikke i utgangspunktet en spesifikk militær problemstilling. Det dreier seg om utformingen av det norske flagg og det norske riksvåpen med tilhørende kongekrone. En eventuell endring av disse nasjonale symboler er en mye større problemstilling enn det som kan drøftes i rammen av denne studien. Det som gjør at disse symboler på en særskilt måte problematiseres her, er knyttet til den tvang som både ligger i allmenn verneplikt, den tvungne bæring av disse symboler på klesdrakt og hilsningsplikten. Personell som ikke har kristen tro, kan ikke fjerne flagget på uniformen, unnlate å hilse til flagget eller ta bort korset på kongekronen på luemerket. Dette vil være tilsvarende det som gjelder en republikaner. Vedkommende vil ikke kunne fjerne kongekronen eller kongemonogrammet.

Noe av den samme argumentasjonen som ble aktualisert i forbindelse med kongeønsket, gjelder også bruken av korset på flagg, uniform og avdelingsmerker.

Bæring eller honnør knyttet til disse symbolene må ikke forstås som en personlig tilslutning til en bestemt religion eller en bestemt statsform. En eventuell endring eller modernisering av symbolene i religionsnøytral eller statsformnøytral retning vil måtte gjøres i en bredere samfunnsmessig ramme.

8.4.3 Bruk av særskilte religiøse symboler på uniform

Som vist over er den militære uniform ikke religionsnøytral i ordets egentlige forstand. Dette dreier seg imidlertid ikke om religionsutøvelse, men om at den militære uniform synliggjør og representerer den norske stat. Den religiøse symbolikk kommer som en konsekvens av at det finnes religiøs betinget symbolikk i de heraldiske uttrykk for den norske stat. Et prinsipielt viktig spørsmål i forlengelsen av dette er imidlertid om individets adgang til å bære særskilte religiøse symboler på militær uniform i tillegg til eller isteden for de regulære uniformseffekter. Dette er et spørsmål som i særlig grad er blitt aktualisert i den norske samfunnsdebatten i begynnelsen av 2009. Dette gjaldt konkret spørsmålet om adgang til å bære religiøse plagg som hijab til norsk politiuniform.⁷⁷

Et grunnleggende utgangspunkt ved militær uniform er at den skal synliggjøre bæreren som representant for den norske stat, derfor de statlige heraldiske symbolene som må bæres uavhengig av tro. For det andre skal også den militære uniform, som selve begrepet ”uniform” peker på, symbolisere militær enhet. Dette innebærer at sivile og personlige effekter som hovedregel ikke skal bæres på en synlig måte sammen med militær uniform. Grunnprinsippet er i tråd med dette at religiøse og politiske budskap og preferanser ikke skal formidles gjennom uniform. Med tanke på religiøs tilhørighet er det imidlertid i henhold til regelverket gjort to unntak fra dette. For det første har feltprester anledning til å bære geistlig skjorte til tjenesteuniform, for det andre åpnes det i ”Direktiv for tilretteleggelse av religionsutøvelse i Forsvaret” for bæring av det som kalles *ikkediskutable* religiøse symboler:

Forsvaret gir medlemmer av religiøse trossamfunn rett til å bære religiøse symboler som det enkelte trossamfunn identifiserer som så betydningsfulle (ikkediskutable) i forhold til troen at disse må bæres synlig av vedkommende for å kunne identifiseres som medlem. Slike ikkediskutable symboler spesifiseres av Forsvarets overkommando og tas inn i uniformsreglementet. Særreglene forutsettes ikke å bryte med uniformens hensiktsmessighet for tjenesten. Forsvaret bekoster spesielle uniformsbehov. Særlige forhold tas opp med Forsvarets overkommando.⁷⁸

Hva er så argumentet for en slik åpenhet for ikkediskutable religiøse symboler til militær uniform? Når det gjelder Politiet er det blitt argumentert med at fordi Politiet er uttrykket for statens maktmonopol skal religiøse og politiske preferanser ikke være

⁷⁷ Utredningen er i all hovedsak skrevet i 2008, dvs. før den offentlige debatten om bruk av hijab til politiuniform. Da denne debatten tematiserer spørsmålet om religionens plass i offentligheten generelt og i statlige institusjoner spesielt, ville det vært naturlig å reflektere en slik debatt i denne utredningen, men ønsket om publisering gjør at denne konkrete debatten bare gjenspeiles i dette underpunktet.

⁷⁸ Direktiv for tilretteleggelse av religionsutøvelse i Forsvaret, 2.3: Uniform.

tillatt til uniformen. I så henseende står Forsvaret og Politiet på lik linje. Forsvaret er det andre uttrykket for statens maktmonopol. Det som imidlertid er en forskjell er at mens Politiet består av personell som frivillig har søkt tjenesten, har Forsvaret ett annet utgangspunkt. Det er når det gjelder førstegangstjeneste ikke basert på frivillighet, men på borgernes verneplikt. Det at førstegangstjenesten er en plikt som staten pålegger borgerne uavhengig av religion innebærer at denne plikten må utformes på en måte som i størst mulig grad tilrettelegger for individets frie religionsutøvelse, herunder også retten til religiøs observans og praksis gjennom klesplagg. Bestemmelsen i direktivet som er gjengitt over kan ses på som en konkretisering av en slik praksis.

8.4.4 Kapeller og bønnerom

Forsvaret har i dag en rekke kapeller som brukes til gudstjenester og kirkelige handlinger. Begrunnelsen for lokaler til religionsutøvelse kan på et overordnet plan forankres i retten til fri religionsutøvelse. I følge Den europeiske menneskerettighetskonvensjon omfatter denne retten også det å "sammen med andre (...) offentlig (...) å gi uttrykk for sin religion (...) ved tilbedelse, undervisning, praksis og etterlevelse".⁷⁹ Det kan også vises til 3. Genevekonvensjon som fastsettes at for krigsfangers vedkommende skal det "reserveres passende lokaler til gudstjenester".⁸⁰ Selv om disse bestemmelsene ikke kan brukes som hjemmel for Forsvarets praksis overfor eget personell uttrykker de likevel et viktig perspektiv.

Forsvarets kapeller i dag har kirkerettslig en noe ulik status. De fleste kapeller er vigslet til gudstjenestelig bruk for Den norske kirke. Et kapell (Kristiansten minnekapell) er vigslet til økumenisk (felleskirkelig bruk). Noen kapeller er tatt i bruk som kapeller, men uten formell vigsling. For kapeller i Forsvaret gjelder *Regler for bruk av kirken*, fastsatt av Kirkemøtet med hjemmel i kgl. res. av 25 okt 1991. I disse reglene fremgår det at reglene så langt de passer også får anvendelse på "andre kirker og på lokaler som er innviet til permanent eller midlertidig kirkelig bruk, samt kapeller."⁸¹ Reguleringen betinges altså ikke av formell vigsling, men av faktisk bruk. Kirken skal brukes til gudstjenester og kirkelige handlinger og er underlagt tilsyn fra biskopen.⁸² I tillegg kan kirken også lånes ut til bruk for andre kristne trossamfunn.⁸³ I denne forstand vil altså Forsvarets kapeller kunne brukes av de ulike kristne trossamfunn. Når det gjelder annen bruk finnes det ingen rettslig hjemmel for å bruke kapellene til gudstjenester og kirkelige handlinger for ikke-kristne trossamfunn eller livssynsamfunn.

⁷⁹ Den europeiske menneskerettighetskonvensjon artikkel 9.

⁸⁰ 3. Genevekonvensjon artikkel 34.

⁸¹ Regler for bruk av kirken, fastsatt av Kirkemøtet med hjemmel i kgl. res. av 25. okt 1991, § 2a, 2. avsnitt.

⁸² Regler for bruk av kirken, fastsatt av Kirkemøtet med hjemmel i kgl. res. av 25. okt 1991, § 1.

⁸³ Regler for bruk av kirken, fastsatt av Kirkemøtet med hjemmel i kgl. res. av 25. okt 1991, § 6.

Dette aktualiserer spørsmålet om egnede lokaler for utøvelse av annen tro enn den kristne. Det er eksempler på rom som er blitt stilt til disposisjon som muslimsk bønnerom. Dersom vi legger til grunn at Forsvaret skal reservere passende lokaler til gudstjenester trenger ikke dette nødvendigvis bety at Forsvaret dermed har en plikt til å reservere et lokale til eksklusiv bruk av en bestemt trosretning. Et lokale som er utformet til fleksibel bruk for ulike trosretninger, vil i en viss utstrekning kunne sies å imøtekomme dette. I tråd med likebehandlingsprinsippet bør det arbeides aktivt for lokaler som kan brukes av flere trosgrupperinger. Dette forutsetter imidlertid for det første at slik flerreligiøs bruk ikke medfører at fri religionsutøvelse i realiteten innskrenkes. Med dette menes at en religionsutøvelse i et rom vil kunne medføre at rommet fremstår som kultisk uegnet for en annen religionsutøvelse (eksempelvis forestilinger om kultisk renhet/urenhet i noen religioner). For det andre forutsetter det at rommet fremstår som et fullverdig religiøst rom når religionsutøvelse skjer. Eksempelvis ved gudstjenester for Den norske kirke må rommet ha alter og døpefont osv.

I lys av at Forsvaret allerede har en rekke kapeller blir det et spørsmål om det kunne vurderes å åpne opp og tilpasse Forsvarets kapeller for flerreligiøs bruk. En slik endring har mange prinsipielle og praktiske konsekvenser. Bruken av vigslede kapeller reguleres av et regelverk som legger begrensninger på endringer. Med hensyn til utstyr som skal forefinnes i en vigslet kirke (herunder kapell) reguleres dette av *Retningslinjer om liturgisk inventar og utstyr*, fastsatt ved kgl. res. av 26. okt. 1990. Her fremgår det at det blant annet skal være alter og døpefont. Det fremgår videre at alt nytt utstyr og all endring og fjerning av utstyr skal godkjennes av kirkelig myndighet (dvs biskopen) eventuelt også Riksantikvaren (det siste har betydning for Akershus slottskirke).⁸⁴ Med andre ord er kirkeieiers (dvs Forsvarets) frihet når det gjelder bruk av og omforming av vigslede kapeller til flerreligiøs bruk relativt innskrenkede. Den eneste muligheten vil være ved avvigsling av kapell. Dette kan gjøres ved nedleggelse av avdeling. Dersom det forutsettes at gudstjenester og kirkelige handlinger skal fortsette i kapellet vil betingelsene for kirkelig avvigsling åpenbart ikke være tilstede. Større frihetsgrader har man ved ikke-vigslede rom som brukes midlertidig som kapell og ved planlegging og bygging av nye kapell/rom.

På bakgrunn av dette vil det anbefales en komplementær løsning der man ved siden av Forsvarets eksisterende kapell legges til rette for nye rom. Disse bør være av permanent karakter og bør utformes på en slik måte at de kan brukes av flere trosgrupperinger. Ved bygging av nye kapeller vil det kunne utgjøre et alternativ å tilpasse disse rommene til en flerreligiøs bruk.

⁸⁴ Retningslinjer om liturgisk inventar og utstyr, fastsatt ved kgl. res. av 26. okt 1990.

8.5 Drøfting av organisatoriske konsekvenser

Både av hensyn til religiøs betjening og religiøs tilretteleggelse vil det være behov for å drøfte en bredere tilsettingspolicy for geistlige i Forsvaret enn den som er gjeldende i dag. En fullverdig religiøs betjening forutsetter nærvær i Forsvaret. Det samme gjelder religiøs tilretteleggelse. Vi har ovenfor drøftet prinsipielle og praktiske grunner for å ansette personell fra andre tros- og livssynssamfunn i Forsvaret. Vi har også sett på mulige måter å gjøre dette på, slik at dette personellet kan være et supplement og i noen sammenhenger et alternativ til FPK. Dersom Forsvaret velger å knytte til seg slikt personell, må en i neste omgang se på hvordan det i praksis skal gjøres. Skal FPK fungere som i dag uavhengig av dette eller vil det være ønskelig med en omorganisering av hele den religiøse betjeningen? I praksis blir spørsmålet om det skal opprettes ett felles korps under felles kommando, eller skal hvert trossamfunn som blir representert i Forsvaret danne sin egen organisasjon/korps. Det blir her viktig å skille mellom kommando og tilsyn. Tilsynsmessig vil alle feltprester ligge under sine respektive menigheter/organisasjoner – på samme måte som prester i FPK i dag, som ikke tilhører Den norske kirke, har kirkelig tilsyn av sitt kirkesamfunn/biskop.

Vi vil avslutningsvis se på de praktiske følgene dette vil medføre i lys av modellene som tidligere er presentert. Modell A beskriver en oppdeling av den religiøse betjeningen, der det opprettes et religions- og livssynsråd som et bindeledd mellom Forsvaret og kirkesamfunn/ menigheter, samt et felles stabsmessig ledd. På denne måten kan FPK fortsette omtrent som i dag, men slipper mye av ansvaret for tilretteleggingen for andre, selv om en nok i praksis vil måtte fortsette med en del av dette. Legger vi til grunn den matematiske fordelingen av feltprestressurser ser vi at denne modellen vil kreve store forvaltningsmessige ressurser og bli byråkratisk. Dette kan gå ut over ressurser til utøvende og tilretteleggende tjeneste. FPK vil i kraft av størrelse bli så dominerende at feltpresttjenesten fra andre tros- og livssynssamfunn vil bli marginal. FPK vil i praksis måtte videreføre store deler av nåværende tilretteleggerfunksjon. Det er videre vanskelig å se hva det skisserte råd kan utrette annet enn å være et prinsipielt organ, og et organ der en diskuterer hvordan religiøs og livssynsmessig betjening av Forsvarets personell kan foregå. Et slikt råd kan derfor opprettes uavhengig av hvilken modell en velger. Det kan uansett være hensiktsmessig med et rådgivende organ, som ligger på utsiden av den formelle strukturen – og som kan gi råd både til forsvarsledelsen og til de som utøver betjeningen.

Vi har ovenfor argumentert for at tilknytning og tilstedeværelse er viktige suksessfaktorer for å lykkes. Suksessfaktoren i denne sammenhengen må være om personellet kjenner seg ivaretatt på en god måte, der den eksistensielle konteksten blir tatt på alvor. Dette fordrer også at personellet som forestår denne betjeningen, koordinerer og samarbeider. Dette blir ikke minst viktig om en velger en løsning med flere deltidsansatte i regionale stillinger framfor færre heltidsansatte i mer sentrale

stillinger. Dette kan tale for en modell der en integrerer virksomheten i størst mulig grad (modell B). Det kan tenkes at FPK kan operere med flere underavdelinger, lederen i religions- og livssynsavdelingen kan da ligge på nivå tilsvarende som sjefsprestene i de ulike forsvarsgrenene. RL-avdelingen vil med fordel også kunne ha en liason-prest fra FPK i sin avdeling. Det vil i praksis bli små endringer i organisasjonen, annet enn at FPK får tilført en ny underavdeling. I en slik modell vil alle bli kommandomessig og feltprestfaglig underlagt sjef FPK, og tilsynsmessig stå under sine respektive tros- og livssynssamfunn. Det vil være naturlig, men ikke nødvendig at sjef FPK er prest i Den norske kirke.

Modell C beskriver en modell som tar utgangspunkt i dagens situasjon, men der en ser for seg en utvidet adgang til å tilsette geistlige fra andre kristne kirkesamfunn. En fortsatt institusjonell tilknytning til Den norske kirke vil vanskeliggjøre tilsetting fra andre religioner og livssyn. Selv om denne modellen i praksis vil kunne fungere en tid framover, vil det i økende grad bli problematisk å leve med en situasjon der det eksisterer et sammenfall mellom Den norske kirkes rituelle tilstedeværelse i Forsvaret og Forsvarets egen struktur for religiøs betjening av alt personell. Gitt de prinsippene som er lagt til grunn over, synes det som man uansett vil måtte bevege seg i retning av modell B, dvs. en modell der geistlig personell fra ulike tros- og livssynssamfunn er organisert i en felles struktur. Det aktualiserer igjen forholdet mellom feltprestfaglig/ kommandomessig styring og geistlig tilsyn. I lys av dette kan det framstå som uheldig at sjef FPK samtidig er tilsynsperson for Den norske kirkes prester i Forsvaret.

Dette kapittelet har hatt praksisfeltet som utgangspunkt. Ut fra dette kan det synes som vi vil være mest tjent med en organisasjon som gir rom for stegvise endringer i tråd med behovene i Forsvaret og blant personellet i Forsvaret.

8.6 Oppsummering

- Det bør vurderes å allmenngjøre kollektive og obligatoriske ritualer i Forsvaret i retning *civil religion*. Dette gjelder riter som bønn på linje og minnemarkeringer. Kirkeparade og feltgudstjenester videreføres som i dag, men med understrekning av fritaksretten
- Det bør vurderes å åpne opp for en målrettet kartlegging av trossamfunnstilhørighet på militært personell
- Det er behov for etablering av lokaler for religionsutøvelse ved siden av eksisterende kapeller. Nybygg bør vurderes med henblikk på fleksibel bruk
- Tilsetting av geistlige i Forsvaret kan enten foretas ut fra matematiske, symbolske eller religionsnøytrale kriterier. Ved matematisk fordeling av feltprestressurser på tros- og livssynssamfunn vil dette innebære 54 til Den

norske kirke, 3,5 til andre kristne trossamfunn, 1,25 til muslimske trossamfunn og 1,25 til Human-Etisk Forbund.

- Nærhet til avdelinger og praksisfelt er avgjørende. En ny avdeling ved siden av FPK vil trenge tid og ressurser på å gjøre seg synlig og effektiv.
- Et integrert korps vil gjøre det lettere å samordne
- Den direkte tilsynslinje fra Oslo biskop vil kunne endres til å gjelde opp mot den enkelte prest med tilhørighet i Den norske kirke. Stillingen som feltprost vil dermed ikke nødvendigvis være Sjef FPK.
- Et Religions- og livssynsråd vil kunne opprettes uavhengig av valg av modell
- Sentralt ansatte med tilhørighet til ulike tro og livssyn vil gi gode muligheter for tilrettelegging på et overordnet plan
- Flere regionale deltidsansatte vil gi muligheten for mer praktisk tilrettelegging og utføring, samt en sterkere lokal forankring
- Soldater står i en virkelighet der eksistensielle spørsmål blir mer nærgående enn i andre sammenhenger, det vil derfor være avgjørende at Forsvaret gir dem mulighet for å praktisere sin religion/livssyn. Gudstjenester og kirkelige handlinger i avdelingene vil derfor være viktig. Andre religioner og livssyn bør også ha mulighet for dette ved høytider og der det vil være naturlig.

9 Drøfting i lys av de tre modellene

9.1 Innledning

Vi vil i dette kapitlet foreta en drøfting av de tre modellene som ble introdusert i det første kapitlet i lys av de momentene som er kommet fram så langt i utredningen. Dette vil så følges av en oppsummering av utredningen. Til denne oppsummeringen vil vi knytte noen konklusjoner, før vi i det avsluttende kapitlet anbefaler noen konkrete tiltak.

9.2 Modell A:

Utgangspunktet for modell A er enkeltmenneskers behov for religiøs betjening i Forsvaret. Det er med andre ord den enkeltes soldats religions- og livssynstilhørighet som blir styrende for organiseringen av feltpresttjenesten. Til forskjell fra modell C flyttes ansvaret for den religiøse betjeningen i Forsvaret fra FPK til et annet organ som kommandomessig er underlagt Forsvarssjefen. Dermed blir Forsvaret og ikke Feltprestkorpsset ansvarlig for tilretteleggingen og gjennomføringen av religiøs betjening av Forsvarets personell. Det betyr videre at en framtidig organisering av Den norske kirkes prestetjeneste i Forsvaret kan rendyrkes som et prosti i Den norske kirke. Som følge av en slik organisering vil FPK i større grad framstå som Den norske kirkes betjening av personell i Forsvaret. Fordelen med en slik modell for FPK sitt vedkommende er at det vil være mindre behov for reformer internt i FPK.

Modell A åpner opp for at man kan etablere organisasjonselementer for religiøs betjening ved siden av hverandre med ulike konfesjonell og religiøs tilhørighet. Eksempler her kan være et feltimamkorps eller et felthumanistkorps. En omorganisering av feltpresttjenesten etter modell A vil med andre ord erstatte de konfesjonelle bindingene til ett kirkesamfunn med tilsvarende bindinger mellom de ulike religioner og livssyn til deres angjeldende personell. Det betyr på den ene siden at videreføringen av dagens FPK vil få en sterkere og mer markert tilhørighet til Den norske kirke. På den andre siden vil Feltprestkorpsset være en av flere religiøse aktører som betjener sine medlemmer i Forsvaret. Feltpresttjenesten i stort vil altså bli det sivile samfunns betjening av religiøst personell i Forsvaret. En slik organisering vil gi mindre rom for felles religiøse markeringer i Forsvaret. Det vil ikke finnes noe enhetlig miljø som bygger kompetanse og delte erfaringer i forhold til dette.

En annen mulig konsekvens av modell A der feltpresttjenesten blir det sivile samfunns betjening av religiøst personell i Forsvaret, er at feltpresten gradvis kan miste noe av sin nærhet til Forsvaret som organisasjon. Det kan også innebære en innsnevring av de arbeidsoppgaver og funksjoner feltpresten tradisjonelt har hatt. Fordelen er likevel en mer direkte kontakt med trosmedlemmer, som også, utenfor den ordinære tjenesten, kan tilbys en religiøst fundamentert militæretikk eller dåpsopplæring for voksne.

I modell A blir det opprettet et råd for religions- og livssynsrelaterte spørsmål i Forsvaret. Dette rådet blir rådgivende i forhold til prinsipielle spørsmål og problemstillinger som går på religionsutøvelse i Forsvaret. Konkret vil dette kunne gjelde religionsdialog og samarbeid mellom de ulike religionene og deres organisasjonselementer i Forsvaret. Rådet kan også, sammen med det nødvendige stabelementet, koordinere virksomheten mellom Forsvaret og de enkelte religionskorpserne. Det vil også være naturlig at et slikt råd i samarbeid tar opp mer operative problemstillinger, som hvordan man skal betjene personell i internasjonale militæroperasjoner. I en innledende fase, for eksempel et feltimamkorpset etablert, kan et slikt råd brukes for å koordinere den religiøse betjeningen opp i mot sivile aktører.

Den store fordelene med modell A er at man tydelig søker å ivareta prinsippet om religionsfrihet for organisering av feltpresttjenesten. Målet er en større grad av likebehandling av de ulike religiøse aktørene i et mer pluralistisk Forsvar. Et mulig problem i denne prosessen er at en forutsetter et langt større mangfold av konfesjoner og religioner enn det som reelt sett er tilfellet i Forsvaret i dag. Selv om utviklingen går i retning av større pluralisme i Forsvaret, går denne langsommere enn i samfunnet for øvrig. En utfordring med modell A er at det i forhold til størrelsen på de religiøse og livssynsmessige grupperingene blir et for stort organisasjonsmessig strekk i forhold til virkeligheten. Et valg av modell A må derfor tilpasses en reell utvikling der Forsvaret gradvis blir mer religiøs pluralistisk.

For dagens FPK, det vil si som en videreføring av Den norske kirkes prestetjeneste i Forsvaret, vil modell A ikke kreve de store endringene. Det vil imidlertid på sikt kunne innebære en frontforkortning når det gjelder tilstedeværelse. Dette vil være uheldig både for Forsvaret og for kvaliteten på den religiøse betjeningen. Det geistlige personellet vil sannsynligvis også få mindre direkte innflytelse i Forsvaret enn det som er tilfellet i dag, noe som både kan ha konsekvenser for tjenestens utførelse og for den økonomiske ressurstilgangen. Det kan da også være naturlig å tenke seg at Feltprestkorpset mer og mer vil utviklet seg i retning av et sivil-militært samarbeid etter modell av feltpresttjenesten i Heimevernet.

9.3 Modell B:

Utgangspunktet for Modell B er Forsvarets institusjonelle behov for felles og enhetlig struktur på det religiøse felt. Modellen innebærer at Feltprestkorpset som en ren militær struktur for ivaretagelse av religionsutøvelse i Forsvaret tydeliggjøres. Korpset vil få et totalansvar for både utøvelse og tilretteleggelse av religion i Forsvaret, uavhengig av tros- og livssynsmessig ståsted. Korpset vil basere seg på Forsvarets verdier.

Korpset vil ikke ha noen særskilte institusjonelle bånd til Den norske kirke. Man vil forholde seg til dette kirkesamfunn på samme måte som man forholder seg til

andre tros- og livssynssamfunn som har geistlig personell inne til tjeneste i korpset. Korpset vil bestå av geistlig personell fra ulike tros- og livssynssamfunn. Det trossamfunnsmessige tilsyn av dette personellet vil måtte ivaretas av det respektive tros- og livssynssamfunn. Fagkorpset blir i denne modellen prinsipielt sett religions- og livssynsøytralt. Denne modellen vil ha sterke likhetstrekk med den amerikanske modellen for organisering av feltpresttjenesten.

Utredningen viser flere argumenter som taler i retning av en slik modell:

- Modellen ivaretar en enhetlig og helhetlig forvaltning av Forsvarets ansvar for religionsutøvelse for personellet
- I forhold til modell A vil den være mer kosteffektiv. Det vil ikke være nødvendig å bygge opp en ny struktur for religionstilretteleggelse
- Den vil gi en organisatorisk ramme som gir styrket mulighet for å utarbeide allmenne militære ritualer
- Den legger til rette for likebehandling av ulike tros- og livssynsgrupperinger
- Strukturen vil også være hensiktsmessig for å videreføre og videreutvikle feltprestenes sentrale støtte til Forsvarets holdningsskapende arbeid.

Argumenter mot en slik modell kan imidlertid være følgende:

- Modellen foregriper en mer dyptgående pluralisme enn den som foreligger både på kort og mellomlang sikt
- Ut fra matematiske kriterier vil feltprester fra kristne trossamfunn fortsatt utgjøre den store majoritet av feltprester. En religions- og livssynsøytral struktur vil i sin personellmessige sammensetning ha et klart konfesjonelt tyngdepunkt, men uten at dette kommer til uttrykk i forankringen. Dermed kan det sies å foreligge en dissonans mellom denne organisasjonsmodellens prinsipielle begrunnelse og den faktiske tjenesten som utføres
- Hensynet til minoritetene i en slik organisasjon vil kunne svekke den enkelte konfesjonelle faggruppes mulighet til egen særskilt fagutvikling
- Modellens tydelige forankring i Forsvaret gjør at den tilsvarende forankringen til både det sivile samfunn og de ulike tros- livssynssamfunnene framstår som for svekket.

Veier vi disse argumentene mot hverandre, framstå allikevel modell B som en modell som på mange måter ivaretar viktige anliggender som har framkommet i denne utredningen. Den balanserer på en god måte prinsippet om fri religionsutøvelse og religionens fellesskapsbyggende muligheter. Den konfesjonelle forankringen av den religiøse tjenesten synes allikevel å være for dårlig ivare tatt.

9.4 Modell C:

Modell C betyr en videreføring av den organisering vi har for feltpresttjenesten i det norske forsvar. FPK er et prosti i Den norske kirke, underlagt Forsvarssjefen og med kirkelig overtilsyn av biskopen i Oslo. FPK har i tillegg ansvar for å legge til rette for andre livssyn, konfesjoner og religioner. I hovedsak er alle ansatte prester i den norske kirke, men det er i denne modellen mulig å ansette prester/pastorer fra andre kirkesamfunn.

Utredningen viser at det er flere argumenter som taler for å opprettholde dagens system.

- Religion og militærmakt har historisk sett vært knyttet sterkt sammen. Norge har vært en enhetskultur der Den norske kirke har dominert det religiøse livet i folket og preget det offentlige livet. Den norske kirke har vært med på å prege norsk identitet og norske verdier som fremdeles står sentralt i Forsvaret
- Religion har en viktig kollektiv funksjon som bygger fellesskap og skaper identitet. Forsvaret er en institusjon som trenger en felles meningsdannende og verdibærende religiøs tjeneste. Skal religionens kollektive funksjon ivaretas, kan det tale for å gi preferanse til et kirkesamfunn
- Statistisk kan det argumenteres for modell C fordi utviklingen i retning av større religiøs mangfold er meget langsom. Fremdeles er ca 80 % av befolkningen medlemmer av Den norske kirke. Den nest største grupperingen består av andre kirkesamfunn. Andelen av årskullene som gjennomfører verneplikten er forholdsvis høyere i de delene av landet der Den norske kirke står sterkest
- Forsvaret har behov for teoretisk og praktisk kompetanse om riter og myter. Det gjelder ikke minst i møte med døden, men det gjelder også i økende grad i møte med fremmede kulturer. FPK innehar praktisk og teoretisk kunnskap som det er viktig å videreføre
- Det er også viktig å peke på at dagens modell har ført til, og sannsynligvis også i framtiden vil føre til at det geistlige personellet er sentralt til stede i Forsvaret, ved avdeling, i utdanningssøylen, under øvelser og i militære operasjoner. En slik tilstedeværelse styrker kvaliteten på den religiøse betjeningen.

Fordelene med modell C synes å være at den ivaretar kontinuiteten fra dagens organisasjon, det vil også medføre mindre lovarbeid som følge av en endring. Det er kosteffektiv, også fordi det ikke går med kostnader til omstilling. En tar vare på erfaringer fra noe som har fungert, og det er en enklere og mer homogen organisasjon. Dette er hensyn som bør ivaretaes ved valg av en ny modell. Selv om

det er en rekke argumenter som taler for Modell C, mener vi den i for liten grad kan møte de utfordringer vi ser konturene av i dagens samfunn. Hovedargumentene for å velge en annen modell er følgende.

- Religionens individuelle funksjon er viktig og bygger på prinsippet om religionsfrihet. Prinsippet om religionsfrihet er så viktig at en modell som skal peke framover må ivareta dette på en klar og entydig måte. Modell C er kritisert for å gi et kirkesamfunn monopol som ikke er forenelig med den generelle samfunnsutvikling, der utviklingen går i retning av et større mangfold
- Den historiske utviklingen har vist en tydelig trend i retning av større livssynsmangfold. Trenden er langsom, men kan samtidig beskrives som sterk. Den følges av en sekulariseringstrend som også har vært tydelig blant den norske kirkes medlemmer. Medlemskap er ikke ensbetydende med tro. Det offentlige liv er preget av en politisk vilje til livssynsmangfold og toleranse som det er viktig å vise forståelse for, også på det organisatoriske plan. Vi trenger en modell som tydelig åpner opp for et religiøst og konfesjonelt mangfold
- Modell C vil ivareta majoriteten av de ansatte i Forsvaret. Ulempene kan være at det vil gi dårlige signaler til resten av samfunnet, fordi minoritetene i så liten grad blir tilgodesett. Slik sett vil den også kunne være vanskelig å forsvare prinsipielt.

Vår konklusjon er at modell C i for liten grad ivaretar spenningen mellom fri religionsutøvelse og konfesjonell forankring. Vi trenger en modell som i større grad kan legge til rette for morgendagens utfordringer, samtidig som den ivaretar de erfaringer og den kompetansen vi har opparbeidet i FPK.

9.5 Oppsummerende drøfting

Foreliggende studie har vist at religion og militærmakt historisk sett har vært tett sammenknyttede størrelser. Dette gjelder også i norsk historie. I tråd med overordnede samfunnsmessige utviklingstrekk har disse relasjonene endret seg. To momenter som både henger sammen og står i en viss spenning er her verdt å merke seg. Prinsippet om religionsfrihet har oppløst enheten mellom kirke og forsvar. Samtidig, og som en konklusjon på dette, er det opprettet en særskilt tjeneste satt til å ivareta religiøs betjening av Forsvarets personell. Institusjonaliseringen av denne tjenesten står i en spenning til prinsippet om religionsfrihet på grunn av de sterke bånd, liturgisk, konfesjonelt og organisatorisk, som i denne institusjonaliseringen ble opprettet mellom Feltprestkorpsset og Den norske kirke.

Denne historiske spenningen gjenfinner vi på det prinsipielle planet. Alt militært personell har rett til fri religionsutøvelse. Denne retten er hjemlet både konstitusjonelt

og folkerettslig. På grunn av Forsvarets særskilte rasjonale og den kontekst tjenesten foregår i, er det etablert en feltpresttjeneste som et konkret uttrykk for den institusjonelle regulering av den frie religionsutøvelse. Det prinsipielle problemet synes å være at denne tjenesten er konfesjonelt forankret. Virksomheten skal skje innenfor rammene av Den norske kirkes orden og stå under overtilsyn av Oslo biskop. Det prinsipielle problemet blir da hvordan man skal løse spenningen mellom retten til en særskilt religiøs tjeneste i en militær kontekst og den monopoliserte konfesjonelle bindingen som i dag preger denne tjenesten.

Av de tre modellene synes modell C å se bort fra denne spenningen. Modell B løser denne spenningen ved å fjerne de institusjonelle båndene mellom Forsvarets organisasjon for religiøs betjening og Den norske kirke. Modell A, på sin side, velger å opprette andre religiøse organisasjonselement på linje med FPK, samt å etablere konfesjonelle bånd mellom disse elementene og det enkelte religionssamfunn, tilsvarende det bånd som i dag eksisterer mellom FPK og Den norske kirke.

Sett fra en ren prinsipiell synsvinkel synes modell C å være uholdbar. En historisk og prinsipiell spenning løses ikke ved å se bort fra den. Både modell A og B virker å være akseptable i forhold til prinsippet om religionsfrihet, og av disse to synes modell A å være den ryddigste. Her unngår man at Den norske kirke som en majoritetsreligion dominerer de andre aktørene, og forankringen av den religiøse betjeningen i de enkelte religionssamfunn synes bedre ivaretatt enn i modell B.

Går vi så til det tallmaterialet vi gjennomgikk i kapittel 4, så nyanseres dette en god del. Vi fant der at befolkningstrenden mot pluralisering på samme tid må karakteriseres som både sterk og langsom. Styrken i denne trenden gjør at det på sikt vil være umulig å se bort fra prinsippet om religionsfrihet og den spenningen som knytter seg til dagens organisering av Forsvarets religiøse betjening. Utviklingens langsomme takt, derimot, gjør at krav om radikale endringer, slik spesielt modell A er uttrykk for, ikke framstår som like åpenbare og selvsagte.

I lys av tallmaterialet framstår islamske trossamfunn og Human-Etisk Forbund som de ikke-kristne grupperingene som vil kreve særlig oppmerksomhet. Disse gruppene representerer samlet ca 3,5 % av den norske befolkningen. Den klart største gruppen utenom Den norske kirke utgjøres allikevel av andre kristne, som representerer ca 5 % av den norske befolkningen. Andre religiøse grupperinger må sies å være marginale i det norske samfunnet. I tillegg til dette fant vi en trend som tilsier at Forsvaret i større grad rekrutterer fra de deler av landet der Den norske kirke står sterkt, enn fra landsdeler med større religiøs mangfold. Det betyr at selv om vi framskriver befolkningstrenden i forhold til religiøs pluralisering 10-15 år, vil det fortsatt med stor sannsynlighet være ca. 90 % med en kristen trostilhørighet i Forsvaret.

Dette betyr at selv med en overrepresentasjon av annet geistlig personell i Forsvaret, med henblikk på å signalisere ønsket om integrasjon, så vil de elementene

som organiserer ikke-kristne tros- og livssynssamfunn bli så små at modell A verken vil framstå som levedyktig eller troverdig. Denne modellen er i tillegg den minst kosteffektive og mest byråkratiske.

I forhold til Forsvarets etikktutdanning, og ikke minst i forhold til forskning og utvikling av faget, fant vi derimot at det vil være ønskelig aktivt å rekruttere personell med en annen tros- og livssynstilhørighet enn den kristne. I utgangspunktet så vi at det ikke er noe i veien, verken formelt eller prinsipielt, med dagens ordning der prestene i hovedsak forestår både undervisning og forsknings- og utviklingsarbeid. Med henblikk på å forebygge at det konfliktpotensial som ligger i forskjellig religiøs tilhørighet skal utvikle seg til faktiske konflikter, påpekte vi allikevel at det ville være hensiktsmessig å gjøre etisk fagutvikling til en møteplass for forskjellige ståsted. Slik vil det være mulig å arbeide fram en felles militæretikk på tvers av forskjellige religiøse ståsted.

I kapittel 6 så vi videre nettopp på nødvendigheten av fellesskapsdimensjonen innenfor militære styrker. Vi så at den *rettigheten* til religionsutøvelse som følger av religionsfriheten motsvares av det offentlige *plikt* til å tilrettelegge for dette. Dette gir samtidig fellesskapet, her representert ved Forsvaret, en mulighet til å arbeide seriøst med en dimensjon i den menneskelige eksistens som ofte underkjennes, nemlig mytenes og ritenes funksjon i livsfortolkning og meningsdannelse. I denne sammenheng understreket vi nødvendigheten av en dobbel øvelse, nemlig å bevare og fornye de tradisjonelt bærende mytene og ritene i møte med riter og myter fra andre religioner og tradisjoner.

Nødvendigheten av fellesskapsdimensjonen ble ytterligere understreket ved et nærmere sosiologisk blikk på forholdet mellom forsvar og religion. Vi understreket også der behovet for en balanse mellom tradisjon og fornyelse, og ikke minst viktigheten av den religiøse tjenestens nærhet til den militære organisasjonen. Vi påpekte at denne nærheten vil være avgjørende for å utføre feltpresttjenesten på en god måte, uavhengig av konfesjonell og religiøs tilhørighet. Dette gjelder særskilt i en militær kontekst, der eksistensielle spørsmål rundt død og andre grenseerfaringer er viktige faktorer.

I det siste kapitlet så vi på behovet for en fornyelse av Forsvarets religiøse tjeneste med utgangspunkt i praksisfeltet. Vi pekte der på at tanken om *civil religion* er spesielt relevant i forhold til arbeidet med bønn på linje og minnemarkeringer. Vi pekte i dette kapitlet også på flere konkrete konsekvenser som vi vil vende tilbake til i det neste konkluderende kapitlet som anbefaler konkrete tiltak for å møte den økende religiøse pluraliseringen.

Et moment skal allikevel nevnes her. Dette er punktet om tilsetninger i Forsvarets organisasjon for religiøs betjening. Vi identifiserte tre prinsipper som kunne fungere førende for denne tilsetningspraksisen. Det første er prinsippet om symbol- eller signaleffekt. Det vil si et prinsipp som legger til grunn en bevisst skjevrekuttering til

fordel for geistlig personell fra minoritetsgrupperinger med henblikk på å signalisere en vilje til å motivere grupperinger som ut fra strukturelle momenter ikke naturlig vil rekrutteres til Forsvaret. Det andre prinsippet er det allmenne offentlige prinsippet om at stillinger ikke skal stille krav til religionstilhørighet. Det tredje og siste er prinsippet om matematisk fordeling av stillinger, dvs. et prinsipp som tilser at fordelingen av stillingshjemler på de forskjellige religioner og livssyn til en hver tid skal gjenspeile den religiøse tilhørigheten hos Forsvarets personell. Vår anbefaling er her at prinsippet om religionsnøytralitet må være det bærende prinsippet. Det vil samtidig være viktig at angjeldende tilsettingsmyndighet utstyres med relevante redskaper både med henblikk på å justere alvorlige skjevfordelinger og i forhold til å kunne anvende moderat prinsippet om symbol- eller signaleffekt.

9.6 Konklusjon: Foretrukket modell

Drøftingen har vist at modell A innenfor en rimelig tidshorisont verken vil framstå som levedyktig eller troverdig. Siden denne modellen i tillegg er den minst kosteffektive og mest byråkratiske, vil den ikke anbefales. Modell C ivaretar kravet om kosteffektivitet og minimalt byråkrati. De prinsipielle innvendingene mot denne modellen er allikevel så betydelige at denne modellen ikke kan legges til grunn. Vi må allikevel ta som utgangspunkt at denne modellen fungerer i dag. Det finnes empiriske grunner til dette: For det første: Den har vist seg levedyktig over tid og har hatt en relativ fleksibilitet når det gjelder tilretteleggelse for andre trossamfunn. For det andre, så vil denne modellen fortsatt imøtekomme behovet for religiøs betjening når det gjelder en stor majoritet av Forsvarets personell.

Modell B framstår derfor som den modellen som på mellomlangtsikt best vil kunne romme den utvikling mot religiøs og livssynsmessig mangfold vi i dag står ovenfor. Denne modellen synes best i stand til å balansere den enkeltes rett til fri religionsutøvelse og det potensial som religion innehar i forhold til fellesskapsbygging. En tverreligiøs arbeidssituasjon for det geistlige personellet kan i seg selv være positivt og utviklende. En slik organisering kan bidra til å skape en konkret og permanent arena for religiøs dialog. Vi vil derfor foreslå at denne modellens svakheter med hensyn til den svake forankringen i både det sivile samfunn og de ulike tros- livssynssamfunnene, kompenseres med at det opprettes et religions- og livssynsråd slik dette er foreslått i forbindelse med modell A.

Det vil slik være naturlig å tenke utviklingen som en prosess fra modell C (dagens situasjon) til modell B (foretrukket modell). Utredningens avsluttende kapittel vil struktureres i lys av en slik prosessenkning, hvor tiltak på kort, mellomlang og lang tid vil foreslås.

10 Anbefalte tiltak

10.1 Tiltak på kort sikt

Det er naturlig at Feltprestkorpset på kort sikt videreføres som Forsvarets primære ressursorganisasjon både når det gjelder religionsutøvelse, religiøs tilretteleggelse og etikkopplæring. Tiltakene på kort sikt består av tiltak som skjer i rammen av denne strukturen. Tiltakene vil forsøksvis presenteres i en tenkt kronologisk rekkefølge. Det må samtidig understrekes at det ikke ligger noen bindinger knyttet til dette.

- Det foretas et stabsmessig arbeid med å gjennomgå gjeldende bestemmelser om at feltpresttjenesten skal skje etter Den norske kirkes orden og under kirkelig overtilsyn av Oslo biskop med henblikk på endringer, herunder tilsynsordninger og feltprostembetets kirkelige funksjon
- Feltprosten etablerer et årlig dialogmøte med representanter fra sentrale organ innenfor norsk kirkeliv, islam i Norge og Human-Etisk Forbund. Representanter fra Forsvarets tillitsmannsordning bør inviteres. Dette gjennomføres med henblikk på opprettelsen av et råd for religions- og livssynsutøvelse i Forsvaret i neste fase
- Arbeidet med å rekruttere og utdanne geistlig personell fra ulike religioner igangsettes. Dette med henblikk på å oppnå søknadsberettigelse til stillinger i Forsvaret
- Det utarbeides ordninger for bønn på linje og minnemarkering som *civil religion*-ritualer
- Målrettet kartlegging av trossamfunnstilhørighet for militært personell utredes
- Det utarbeides en policy for Forsvaret for etablering av lokaler for religions- og livssynsutøvelse ved siden av eksisterende kapeller
- Alle nybygg av kapeller vurderes med henblikk på fleksibel religiøs og livssynsmessig bruk
- Gjeldende tilsettingspolicy for yrkesstillinger i FPK utvides til å omfatte geistlige fra alle kristne trossamfunn.
- Det gjennomføres en full gjennomgang av Forsvarets regelverk for tilretteleggelse av religionsutøvelse
- Det tilsettes en rådgiver med spesialkompetanse på islam og en rådgiver med spesialkompetanse på humanetikk, samt en stilling som har ansvar for å koordinere og videreføre arbeidet med religiøst mangfold og militær enhet. Denne stillingen vil ha ansvar for å koordinere og videreutvikle religiøs dialog både i Norge og ved utenlandsoperasjoner

- Det igangsettes et arbeid med å utrede prinsipielle og praktiske spørsmål knyttet til forholdet mellom religionsutøvelse og ikke-religiøs livssynsutøvelse i Forsvaret
- Det arbeides målrettet (blant annet i forhold til fagplanen) for at andre personellgrupper enn feltprestene, gjerne med en annen tros- og livssynsmessig orientering enn den kristne, gjennomfører etikkundervisning og deltar i forsknings- og utviklingsarbeidet innefor etikkfaget
- Det etableres faste kontaktpersoner innenfor alle relevante tros og livssynssamfunn med henblikk på å oppnå en god struktur for religiøs tilretteleggelse, sentralt og regionalt, dette også med henblikk på at alt Forsvarets personell skal få et så godt tilbud som mulig om sjelesorg/åndelig veiledning i forhold til egen tro og overbevisning
- Det etableres gode informasjonsrutiner overfor Forsvarets personell i forhold til ulike tros- og livssynssamfunns arrangementer
- Det slås fast som et grunnleggende prinsipp at Forsvarets kapeller er økumeniske
- Prinsippet om religionsnøytralitet innarbeides som bærende prinsipp for tilsettinger av geistlig personell i Forsvaret.

10.2 Tiltak på mellomlang sikt

- Någjeldende bestemmelser som forankrer feltpresttjenesten i Den norske kirke oppheves og erstattes av nye bestemmelser som omfatter en enhetlig organisasjon for religiøs og livssynsmessig betjening i Forsvaret
- Råd for religions- og livssynsutøvelse i Forsvaret opprettes
- Det opprettes deltidshjemler hvor geistlig personell fra ulike tros- og livssynssamfunn tilsettes
- Gjeldende tilsettingspolicy for yrkesstillinger i FPK utvides til å omfatte geistlige fra alle trossamfunn
- Prinsippet om religionsnøytralitet som bærende prinsipp for tilsettinger av geistlig personell i Forsvaret er innarbeidet. Tilsettingsmyndighet gis samtidig mulighet til å justere i forhold til uheldig skjevfordeling av stillinger
- Arbeidet med en flerreligiøs basis for etikkfaget videreføres
- Arbeidet med markeringer bygd på *civil religion* videreføres

- Det utarbeides og implementeres en kompetanseutviklingsplan som ivaretar anliggender både med hensyn til behovet for felles kompetanse og med hensyn til kompetanse som gjelder den enkelte medarbeiders religiøse eller livssynsmessige tilhørighet
- Strukturen med faste kontaktpersoner innenfor alle relevante tros og livssynssamfunn styrkes videre.

10.3 Tiltak på lang sikt

Det legges til grunn at hvis ovenstående tiltak på kort og mellomlang sikt gjennomføres, så vil organiseringen av Forsvarets religiøse betjening være godt ivare tatt, både praktisk og prinsipielt, i overskuelig framtid. Dette vil dekke et tidsrom på 20-25 år fram i tid. Utviklingen med hensyn til en videre religiøs pluralisering på lengre sikt enn dette er vanskelig å forutsi. Man kan her legge til grunn to mulige hovedtrender. Man kan på den ene siden anta at de grupper som vokser mest vil være livssynssamfunn og gruppen av ikke-medlemmer. I en situasjon der denne gruppen utgjør en betydelig andel av Forsvarets personell vil det naturlige være at religionens plass i Forsvaret nedtones. Personell med religiøs tilhørighet vil da i større grad måtte betjenes individuelt, og gitt at den religiøse differensieringen fortsetter og eventuelt tiltar i styrke, vil da en organisasjonsmodell i tråd med modell A synes relevant.

En annen antatt hovedtrend vil være at utviklingen vi ser i dag fortsetter. Skjer dette, vil bildet på lang sikt være at det finnes betydelige religiøse grupperinger ved siden av Den norske kirke. Vi kan da se for oss en stor pentekostal bevegelse, en betydelig gruppe norske katolikker, en stor og mangefasettert gruppe av muslimer, en stor gruppe ikke-medlemmer og medlemmer av livssynssamfunn. Gitt en slik situasjon, mer preget av religiøst mangfold enn av sekularisering, vil en modell mellom modell A og B synes nærliggende. Man kan da søke å fastholde en del fellesarenaer der religiøse mennesker med forskjellig bakgrunn kan finne plass for meningsdannelse og livstolkning, samtidig som det innenfor et slikt mangfold vil være hensiktsmessig at båndene til den enkeltes tros- og livssynssamfunn er styrket.

Utviklingen i befolkningen med henblikk på religions- og livsynstilhørighet på lang sikt er det vanskelig å si noe eksakt om. Vi vil derfor anbefale at utviklingen følges nøye. En oppfølging av denne utredningen bør derfor forligge om fem år.

Vedlegg 1: Kirkelige og teologiske perspektiver på feltpresttjenesten

1. Innledning⁸⁵

Selv om den foreliggende studien er skrevet på oppdrag fra Feltprosten og alle utvalgsmedlemmene er ordinerte prester i Den norske kirke, har man vektlagt et allment samfunnsmessig og militært perspektiv både med hensyn til tilnærming, prinsipper og argumentasjon. Grunnen til dette er at utredningens målsetting ikke har vært å drøfte hvilket syn Den norske kirke skal ha på religionsutøvelse i Forsvaret og feltpresttjeneste. Målsettingen har vært en annen: å være et bidrag i den videre diskurs om religionsutøvelse i Forsvaret og feltpresttjenestens framtidige forankring og organisering. Perspektivet er således ikke kirkelig, men samfunnsmessig.

Dette betyr allikevel ikke at dette er et ”verdinøytralt” perspektiv. Selv om det trosmessige ståsted ikke ekspliseres, vil allikevel et slikt ståsted kunne spille en implisitt rolle. Dette gjelder både med hensyn til tilnærminger og argumentasjon. I dette vedlegget vil det redegjøres mer spesifikk for de teologiske forutsetningene og modellene som arbeidet med studien aktualiserer. En viktig forutsetning som kan utledes av valget om å anvende en allmenn tilnærming og argumentasjon er at en tilnærming og argumentasjon ikke forstås som en motsetning til trosmessig begrunnet tilnærming og argumentasjon. Et annet trosmessig utgangspunkt vil således kunne føre til en annen allmenn begrunnet tilnærming og argumentasjon. Dette innebærer at eksplisering av det trosmessige ståsted blir viktig for å etterprøve drøftingen i selve utredningen.

Begrunnelsen for å ha et eget vedlegg om kirkelige og teologiske perspektiver er imidlertid ikke kun begrenset til spørsmålet om etterprøvbarehet. Det kan også begrunnes i prinsippet om religionsutøvelsens og feltpresttjenestens trosmessige forankring, jfr. punkt 3.5. Av dette følger at religionsutøvelsens og feltpresttjenestens legitimitet ikke kun hviler på den generelle samfunnsmessige og militære legitimitet, men også at religionsutøvelse og feltpresttjeneste framstår som trosmessig legitim. I denne forstand blir teologiske og kirkelige prinsipper relevante.

Nå vil disse prinsippene variere ut fra ulike religiøse forankring. I dette punktet er utgangspunktet Den norske kirkes teologiske grunnlag og kirkelige selvforståelse. Grunnen til at et slikt utgangspunkt er valgt er feltpresttjenestens nåværende konfesjonelle forankring i Den norske kirke. Det dreier seg med andre ord om den teologiske og kirkelige forankring og selvforståelse for feltpresttjenesten slik den framstår i dag. I denne forstand er den nødvendig for å forstå feltprestenes gjeldende teologiske og prinsipielle selvforståelse. En refleksjon over denne selvforståelsen framstår som hensiktsmessig i en videre prosess. Dernest vil også en eventuell utvidet eller konfesjonspluralistisk feltpresttjeneste fortsatt ha et betydelig innslag av

⁸⁵ Sentrale deler av vedlegg 1 bygger på Lunde 2006.

geistlige fra Den norske kirke, uansett hvilken modell som velges. Slikt sett vil en drøfting også være relevant som uttrykk for en hovedrepresentasjon i den framtidige feltpresttjenesten.

2. Forholdet mellom militær og teologisk begrunnelse

Forholdet mellom den allmenne tilnærmingen og den teologiske tilnærmingen som er problematisert over kan også problematiseres fra et annet perspektiv. Tilsvarende som det kan spørres om det teologiske og kirkelige implisitt ligger til grunn i den allmenne tilnærmingen kan det spørres om det militære perspektiv implisitt fører til at et berettiget teologisk og kirkelig perspektiv på religionsutøvelse og geistlig betjening svekkes.

Vurderer vi kritisk den tilgrunnliggende tilnærmingen i studien kan det sies at det er to hovedbegrunnelser for religionsutøvelse og geistlig betjening som forekommer. Den første hovedbegunnelsen er en allmenn og ytre begrunnelse: Forsvarets plikt til å operasjonalisere retten til fri religionsutøvelse. Den andre hovedbegunnelsen er ikke så eksplisert, men må allikevel sies å være tilstede. Det er en militær og indre begrunnelse: religionsutøvelse og geistlig betjening som konstruktiv faktor i etablering av profesjonsidentitet og samhandling i Forsvaret.

Det er denne militære begrunnelsen som i særlig grad kan problematiseres fra et kirkelig og teologisk perspektiv. Generelt kan denne spenningen sies å aktualisere religionens sosiologiske funksjon i Forsvaret, særskilt knyttet til forholdet mellom det legitimerende og kritiske.⁸⁶ Dette forholdet vil drøftes mer spesifikk i lys av luthersk teologi senere i dette vedlegget.

Det forhold at religionsutøvelse og geistlig betjening de facto kan fungere som en faktor i opprettholdelse av militær moral og kampkraft er en stor og kompleks problemstilling. Det vil ikke være mulig å drøfte denne problemstillingen i sin bredde i denne sammenheng. Her må behandlingen innskrenkes til noen overordnede betraktninger.

Den instrumentelle tilretteleggelsen av religionsutøvelse og geistlig betjening i lys av militær moral og kampkraft vil strukturelt være analog med en instrumentell forståelse av sanitetens betydning. Saniteten har en allmenn og ytre begrunnelse knyttet til omsorg for syke og sårede. Eksistensen av en militær og instrumentell begrunnelse svekker ikke den allmenne og ytre begrunnelse. Det samme kan sies om religionsutøvelse og geistlig betjening. Eksistensen av instrumentelle synspunkt svekker ikke allmenne og teologiske begrunnelser. Fra teologisk og kirkelig perspektiv kan man ikke tillegge instrumentelle synspunkt en selvstendig argumentasjonsverdi, verken i den ene eller den andre retning. Man må imidlertid være seg bevisst at virksomheten kan ha slike bieffekter, og at dette også kan ha

⁸⁶ Jfr. kapittel 7.2 og 7.3.

problematiske sider. Dette kan imidlertid ikke være styrende for innretningen av tjenesten. Den må kunne begrunnes teologisk og kirkelig.

3. Forsvaret som uttrykk for det verdslige regiment

Forsvaret er en institusjon som vil kunne vurderes svært forskjellig i ulike teologiske tradisjoner. Dette henger sammen med ulike teologiske syn på anvendelse av militærmakt. Det er få felt hvor de teologiske vurderingene spriker så mye som nettopp på dette feltet. Historisk og systematisk sett varierer det fra å betrakte anvendelse av militærmakt som et ubetinget gode, endog som et instrument for å fremme troen, til en like entydig avvisning av militærmakt som teologisk akseptabel, endog som uttrykk for institusjonalisert synd. Gitt at det siste synet legges til grunn vil en videre teologisk vurdering av Forsvaret og i forlengelsen av dette, religionsutøvelse og feltpresttjeneste i Forsvaret, framstå som irrelevant.

Selv om ulike uttrykk for det siste synet må sies å være representert i den lutherske kirke, herunder også i Den norske kirke, er dette synet et relativt marginalt fenomen. Dette gjelder i enda høyere grad det første synet, forståelsen av militærmakt som et ubetinget gode. Selv om dette kan påvises historisk, vil det ha få, om noen, talpersoner i dag, i alle fall i en norsk kontekst. De teologiske hovedrepresentasjonene må sies å være ulike uttrykk for mellomposisjoner. I dette ligger at det kan sies å foreligge flere representasjoner som vil kunne plasseres på en skala fra en relativ positiv vurdering av militærmakt til en relativt negativ vurdering av militærmakt. I denne sammenhengen skal det ikke foretas noen omfattende vurdering av ulike nyanser, utover å betone at det må være teologisk legitimt å gi rom for ulike nyanser i dette spørsmålet.

En nærmere vurdering av de ulike nyansene i teologisk diskurs vil heller ikke være nødvendig ut fra det drøftingsperspektivet som legges til grunn i dette punktet. Dette skyldes at tilnærmingen ikke er induktiv men deduktiv. Utgangspunktet for tilnærmingen er sentrale lutherske prinsipper og konsepter. I særlig grad vil dette være knyttet til analyse, drøfting og applisering av luthersk toregimentslære.

Toregimentslæren er historisk sett et forsøk på grensedragning mellom verdslig og kirkelig makt, et sentralt problemområde i middelalderen. Nettopp denne grensedragning drøftes i *Confessio augustana* art 28. Hovedkonklusjonen der er at verdslig og kirkelig makt ikke skal sammenblandes. Evangeliet skal ikke fremmes gjennom verdslige maktmidler. Dette betyr imidlertid ikke at verdslige maktmidler betraktes som teologisk illegitime. De har sin berettigede plass. Bak en slik tenkning ligger den tankemodellen som omtales som de to regimenter. Guds vilje med sin verden kommer til uttrykk på to måter: det åndelige og det verdslige regiment. Disse styremåter er forskjellig både med hensyn til siktemål og virkemidler. Det åndelige regiment har som siktemål å føre mennesket inn i det evige liv. Virkemidlene for å oppnå dette er nådemidlene alene, det vil si Guds ord i form av lov og evangelium, dåp og nattverd. Det verdslige regiment har som målsetting å skape ordnede forhold

med henblikk på livet i verden. De midler som anvendes for å oppnå dette er ulike makt- og tvangsmidler.

Et uttrykk for det verdslige regiment betegnes i den lutherske bekjennelse med begrepet "øvrigheten". Øvrigheten har en bestemt funksjon. Positivt skal den fremme orden, rettferdighet og fred, og negativt skal den begrense og hindre kaos, urettferdighet og ufred. For å oppnå disse målsettinger kan øvrigheten anvende midler som er fullstendig utelukket i det åndelige regimente: "Øvrigheten verger [...] legemene og de legemlige ting mot åpenbar urett og holder menneskene i tømme med sverd og legemlige straffer"⁸⁷.

Øvrighetens bruk av tvangs- og maktmidler forstås således som et grunnleggende kjennetegn ved øvrigheten. Slike midler er altså i denne ramme legitime. Dette innebærer også at Forsvaret som en institusjonalisering av øvrighetens tvangs- og maktanvendelse altså i utgangspunktet må vurderes som teologisk legitim. I tråd med dette blir det i *Confessio augustana* art 16 fastslått at det er tillatt for kristne å føre rettferdig krig og gjøre militærtjeneste (*iure bellare, militare*).

4. Den teologiske vurdering av Forsvaret som uttrykk for det verdslige regiment

Selv om man som vist over fra luthersk perspektiv kan anlegge et konstruktivt grunnperspektiv på Forsvaret og kristnes tjenestegjøring der, betyr ikke dette at kritisk etterprøving ikke er nødvendig. Den lutherske akseptasjon av militærmakt er relativ i den forstand at den hviler på bestemte formale, materiale og hermeneutiske forutsetninger. Selv om flere forhold ved disse forutsetninger kan oppfattes som irrelevante når det er tale om det norske Forsvaret er det allikevel nødvendig å skissere dem for å kunne se den til grunnliggende logikk i vurderingen.

Den første forutsetning er at den institusjonen som anvender militærmakt er et uttrykk for den legitime øvrighet. I *Confessio augustana* art 16 tales det om at det er de legitime borgerlige ordninger som er uttrykk for Guds gode vilje. Militærmaktens legitimitet henger altså grunnleggende sammen med øvrighetens legitimitet. Eksistensen av en statsmakt og en militærinstitusjon betyr ikke at den automatisk har en teologisk akseptasjon. I rammen av toregimentslæren kan dette tilrettelegges i form av skjelningen mellom regiment og institusjon. Institusjonen er en operasjonalisering av regimentet, men ikke identisk med regimentet. Man skal derfor være varsom med å sette likhetstegn mellom Guds verdslige regiment og en institusjon slik den foreligger i den historiske virkelighet.

Den andre forutsetningen er at militærtjenesten framstår som en rett utøvelse av lovens samfunnsmessige bruk. Mens den første forutsetning kan betegnes som en formal forutsetning blir hovedperspektivet i denne forutsetning av material karakter. I rammen av toregimentslæren kan det verdslige regimentes målsetting defineres som

⁸⁷ *Confessio augustana* art 28.

utøvelse av lovens samfunnsmessige bruk. Lovens samfunnsmessige bruk er et teologisk begrep som dreier seg om Guds vilje på det samfunnsmessige plan. Positivt innebærer dette å fremme humanitet, orden og rettferdighet. Negativt innebærer det å hindre kaos og urettferdighet. Dette innebærer nødvendigheten av en teologisk vurdering av den konkrete øvrighet og militærinstitusjonen etter disse linjer. Berettigelsen av en slik vurdering kan leses ut av *Confessio augustana* art 16 hvor det for det første framgår at kristnes tillatelse til å delta i krig nærmerebestemmes til ”rettferdig krig”. Gjennom dette knytter man an til rettferdig krig-tradisjonen som har som sin grunnleggende forutsetning at krig må vurderes etter nærmere etiske kriterier før den kan forstås som etisk akseptabel. For det andre anføres den såkalte *clausula petri* om at kristne skal lyde Gud mer enn mennesker dersom øvrigheten befaler noe som er imot Guds vilje.

Den tredje forutsetningen dreier seg om det rette forholdet mellom regimentene. I denne forstand kan den betegnes som den hermeneutiske forutsetningen. Som framholdt tidligere framgår det av *Confessio augustana* art 28 at verdslig og kirkelig makt ikke skal sammenblandes. Forholdet mellom det åndelige og det verdslige regiment kan betegnes som et hermeneutisk spenningsforhold. De skal ikke sammenblandes. På den annen side skal de heller ikke atskilles. Begge regimentene er uttrykk for Guds vilje, og begge regimentene skal være i funksjon for den enkelte på samme tid. Det som på mange måter har vært den klassiske problemstillingen har vært bruk av militærmakt for å fremme religionen. En slik bruk er teologisk illegitim fordi det er en sammenblanding av regimentene. Evangeliet skal ikke fremmes ved bruk av verdslige maktmidler. Dette framstår i utgangspunktet som en foreddet problemstilling i vår sammenheng.

Det som imidlertid er viktig å understreke er at en eventuell sammenblanding knyttet til militærmakten ikke bare problematiserer krig for religiøse målsettinger, men enhver bruk av militærmakten. Det omfatter også hvordan Forsvaret forholder seg til personell som gjør tjeneste i institusjonen. Obligatorisk religionsutøvelse for personellet må i denne sammenheng vurderes som en sammenblanding av regimentene. Dette problematiserer også bruk av religion for militære formål, eksempelvis som element i etablering av militær profesjonsidentitet. Faren for sammenblanding av regimentene skal ikke undervurderes. Samtidig er det viktig å understreke at det rette forhold mellom regimentene heller ikke består i en fullstendig atskillelse. Hvor de eksakte grensene mellom illegitim sammenblanding og legitim sammenholdning skal gå vil det være ulike syn på. Uansett er det nødvendig å ha en aktpågivenhet i et slikt spørsmål.

Dette aktualiserer en annen aktuell problemstilling: militærinstitusjonens konsekvenser for fri religionsutøvelse. Den grunnleggende menneskerettigheten *religionsfrihet* vil i luthersk forstand kunne forankres teologisk i toregimentslærens skjelning mellom det åndelige og det verdslige regiment. Det verdslige regiment har ikke legitim rett til å krenke det åndelige regiment. Dette prinsippet problematiseres

imidlertid på en særskilt måte i møte med militærinstitusjonen. Det er en institusjon som i sin karakter er slik at den utøver en mer omfattende regulering av enkeltindividet enn de fleste andre institusjoner i samfunnet. En slik regulering av enkeltindividet vil være teologisk akseptabel, såfremt den kan gjennomføres på en måte som gjør at det åndelige regimente ikke krenkes. Den militære regulering er imidlertid av en slik karakter at fri religionsutøvelse i den forstand vi kjenner det fra det sivile samfunn blir vanskelig. Problemstillingen er for det første hvordan en legitim innskrenking av personellets frihet kan gjennomføres i samsvar med den rette skjelning mellom regimentene og for det andre hvordan den rette skjelning mellom regimentene kan gjennomføres i Forsvaret uten å komme i konflikt med legitime krav som militær disiplin, militær orden og militær sikkerhet.

5. Troens nærvær i Forsvaret

Den kristne tros nærvær i Forsvaret kan synliggjøres religionssosiologisk og statistisk slik det er gjort i utredningen. Teologisk sett vil troens nærvær i Forsvaret framstå som et viktig perspektiv. Dette gjelder for det første det som knytter direkte an til det religionssosiologiske og statistiske. Det faktum at store deler av personellet i Forsvaret er døpt og tilhører Den norske kirke innebærer at Den norske kirke gjennom dette personellet er til stede i Forsvaret. Dette er et generelt perspektiv som kan anlegges på de fleste institusjoner i samfunnet. Forskjellen mellom Forsvaret og andre institusjoner (med unntak av fengsler) ligger i den sosiologiske atskillelsen fra den sivile samfunnsstrukturen og dermed også fra den sivile menighetsstruktur. Forsvaret er en særskilt kategori.

I *Confessio augustana* art 7 defineres kirken som ”de troendes forsamling hvor ordet forkynnes rett og sakramentene forvaltes rett”. Det er en innholdsmessig definisjon som ikke sier noe om organisering. Grunnordningen er allikevel parochiral, det vil si at menigheten består av mennesker etter geografisk inndeling. Dette er imidlertid ikke til hinder for at det finnes en særskilt kirkelig betjening av særskilte kategorier mennesker, det vil si en kategorialmenighet. Slike er organiserte både når det gjelder fanger, sjømenn og døve. Det vil kunne anføres at dersom det eksisterer en gruppe dømte på et sted, atskilt fra omkringliggende sivil struktur vil både betingelsene for og behovet for menighetsforsamling være tilstede fra et teologisk perspektiv. Det følger av definisjonen i art 5 at dette ikke kan være en virtuell virkelighet men at det er en konkret forsamling hvor nådemidlene er i funksjon.

Den kristne tros nærvær i Forsvaret er altså et perspektiv som skal komme til uttrykk på en konkret og synlig måte. I forlengelsen av dette kan det allikevel også anføres at troens nærvær også kan forstås i et mer overordnet perspektiv. Dette dreier seg for det første om troen på Guds fortsatte og skapende nærvær i verden. Gud er tilstede i alle livets sammenhenger (ubikvitetslæren). Dernest dreier det seg om troen på at Gud i Jesus Kristus har blitt menneske (inkarnasjonslæren). For det tredje dreier

det seg om forståelsen av kirken som Kristi synlige legeme i verden (ekkesiologien). Dette er overordnede perspektiver som kan gjøres gjeldende generelt. I denne sammenheng vil det imidlertid kunne knyttes særskilt til forståelsen av militær virksomhet som en liminalitetsvirksomhet, en virksomhet hvor liv/død-spørsmålet blir nærværende på en særskilt måte. Gjennom troen på Guds nærvær og inkarnasjon i verden kan det tydelig understrekes at også i den grensesituasjonen i tilværelsen som Forsvaret forholder seg til er Gud tilstede. Også i krig og krisesituasjoner må troen og det kristne fellesskap kunne komme tilsyne. I denne forstand kan stridssituasjonen, som uttrykk for den menneskelige grensesituasjonen, stå som selve paradigmet på kirkens rekkevidde: er det mulig her, er det mulig alle steder.

6. Det kirkelige embete

Det er over vist til den innholdsmessige definisjonen av kirken i henhold til Confessio augustana art 5 og at denne ikke fastsetter en bestemt organisering. Dette betyr imidlertid ikke at bekjennelsen ikke sier noe mer om strukturen. Den angjeldende artikkelen må sees i sammenheng med art 5 om det kirkelige embete. Her framgår det at det er nødvendig med et kirkelig embete som skal betjene de troende med nådemidlene. Det kirkelige embete har altså en instrumentell funksjon for at nådemidlene skal være i funksjon i den kristne menighetsforsamling. Legger vi til grunn behovet for og relevansen av en slik forsamling i rammen av i Forsvaret innebærer dette dermed også at det må være et kirkelig embete i funksjon.

Dette kirkelige embete er teologisk og kirkelig sett uttrykk for det samme embete som er tilstede ellers, eksempelvis i den sivile territorialmenighet. De strukturelle rammer vil imidlertid være annerledes, eksempelvis fravær av territoriell menighetsstruktur. Den som utøver det kirkelige embete i en militær ramme vil måtte underlegges et militært regelverk som innebærer at tjenesten reguleres på en annen måte enn i en sivil sammenheng. Dette er i seg selv ikke prinsipielt sett annerledes enn at en sivil prest er underlagt rettsregler gitt av offentlig myndighet, dels som lovgiver (eksempelvis arbeidsmiljølov), dels som arbeidsgiver (eksempelvis instruks). I begge tilfelle er det rettsbestemmelser gitt innenfor rammen av det verdslige regiment. En slik regulering av det kirkelige embete vil i utgangspunktet ikke kunne sies å krenke det åndelige regiment. Det tilhører de ytre ting. Det samme gjelder altså militære bestemmelser. Det kan altså ikke hevdes at det følger av det åndelige regiment og embetets kirkelige forankring at de som utøver dette embetet i rammen av Forsvaret skal være unntatt fra militære bestemmelser. Et kirkelig embete som administrativt inngår i den militære organisasjon er altså prinsipielt sett ikke annerledes enn det som er gjeldende i vår nåværende statskirkeordning.

Nå vil det kunne hevdes at reguleringer gitt under det verdslige regiment prinsipielt sett vil kunne krenke det kirkelige embete. Hva dette er vil måtte bestemmes med utgangspunkt i hva som er det kirkelige embetets uttrykk og funksjon. Det kirkelige embetet er et uttrykk for det åndelige regiment og dets

funksjon er å forvalte nådemidlene. Det vil være en krenkelse av det kirkelige embete dersom man ikke gis anledning til en slik funksjon. Dette kan være tilfelle dersom man tas bort fra denne funksjonen og settes til andre funksjoner. Det kan også være tilfelle dersom man går innholdsmessig inn i forvaltningen av nådemidlene.

Et sentralt element i den lutherske kalletikk er distinksjonen mellom person og embete. En kristen står samtidig i ulike embeter eller roller med hver sine plikter og rettigheter. En kristen som er soldat har i egenskap av soldat distinkte plikter og rettigheter, herunder plikt til å lyde legitime ordre og under bestemte forutsetninger rett til å ta andres liv. Men disse embetsplikter er knyttet til utøvelse av embetet og kan ikke anvendes i utøvelse av andre roller. Personer som er feltprester utøver et særskilt embete med sine embetsplikter i Forsvaret. Disse embetsplikter er ikke avledet av soldatens embetsplikter men av prestens embetsplikter. Grunnlaget for definisjon av prestens embetsplikter er forvaltning av nådemidlene. For at feltpresttjenesten skal framstå som kirkelig forsvarlig må tjenestens innhold kunne forankres kirkelig. Funksjoner som ikke kan avledes av den kirkelige forankring framstår følgelig som illegitimt fra et kirkelig og teologisk perspektiv.

På tilsvarende måte som den strukturelle rammen omkring det kirkelige embetet i rammen av Forsvaret vil være annerledes enn i en sivil sammenheng vil den innholdsmessige innretningen av tjenesten være annerledes enn i en sivil sammenheng. Dette betyr ikke at det er et annet innholdsmessig mandat for tjenesten, men innretningen vil måtte samsvare med den bestemte konteksten som man opererer i.

7. Den kirkelige orden

Prestetjeneste i rammen av en institusjon som Forsvaret aktualiserer i særlig grad spørsmålet om den kirkelige orden. Fra et kirkelig perspektiv vil det være sentralt å understreke at all prestatjeneste, også feltpresttjeneste utført av prester fra Den norske kirke, må være innenfor rammene av den kirkelige orden. Med den kirkelige orden menes de kirkerettslige og liturgiske bestemmelsene som alle prester i Den norske kirke må forholde seg til. Gjennom nåværende bestemmelse i kgl. res. av 22. oktober 1954 er dette slått fast eksplisitt. Feltpresttjenesten skal skje etter Den norske kirkes orden. Et eventuelt bortfall av en slik bestemmelse hva angår Feltprestkorpset som institusjon innebærer ikke at feltprester fra Den norske kirke dermed blir fristilt fra kirkens orden. Dersom den institusjonelle forankringen av feltpresttjenestens tilknytning til Den norske kirkes orden bortfaller innebærer dette et særskilt behov for etablering av en kirkelig struktur som på sakssvarende måte ivaretar disse anliggende.

Et sentralt spørsmål i denne sammenheng er knyttet til ivaretagelsen av det kirkelige tilsyn. Som en konsekvens av feltpresttjenestens spesielle og ikke-territorielle karakter er det kirkelige overtilsyn i dag løftet ut av den regulære territorielle bispedømmestrukturen og tillagt Oslo biskop, uansett hvor feltpresten

utfører sin geistlige tjeneste. Det at overtilsynet er lagt til Oslo biskop må forstås i lys av den funksjon dette bispeembetet historisk har hatt som preses og koordinator i forhold til sentrale myndigheter. Funksjonelt ivaretas tilsynet gjennom feltprostembetet. Fra et kirkelig perspektiv vil det kunne anføres hensiktsmessighetsbetraktninger for en slik ordning. Skal feltpresttjenesten være effektiv også i en krigs- og krisesituasjon, hvor den regulære sivile struktur ikke er operativ eller er uten kommunikasjon med de militære styrker, fremstår det som hensiktsmessig at tilsynet med Den norske kirkes feltprester funksjonelt ivaretas i form av en feltprostfunksjon som er plassert i rammen av den militære organisasjon. Det er imidlertid ikke en nødvendighet at dette er identisk med sjefen for Feltprestkorpsset. Det er imidlertid nødvendig at feltprostfunksjonen gis den tilstrekkelige myndighet og ressurser til å ivareta et reelt kirkelig tilsyn. Det særskilte feltgeistlige tilsyn bør som i dag forstås i rammen av Den norske kirkes episkopale struktur. Dette kan enten videreføres gjennom fortsatt kirkelig overtilsyn fra Oslo biskop, eller det kan også vurderes å legge det kirkelige overtilsyn til det nye embetet som preses-biskop.⁸⁸

8. Kirkens universelle sendelse og oppdrag

Hovedperspektivet i punktene over har vært knyttet til ivaretagelsen av kirkens egne medlemmer i Forsvaret. Det dreier seg med andre ord om en kategorialkirkelig tilretteleggelse. Denne tilretteleggelsen må imidlertid suppleres av et bredere og mer utadrettet perspektiv. Dette gjelder for det første et missiologisk perspektiv, knyttet til forkynnelsen av evangeliet uavhengig av tid og rom og uansett fysiske og geografiske hindringer. Dette gjelder også den del av samfunnet som omfattes av Forsvaret. Tilsvarende som det er et prinsipp at forkynnelsen av evangeliet i det sivile skal være offentlig og allment tilgjengelig for alle uansett geografisk ramme, skal kirken søke å ivareta det samme prinsipp i det samfunnsområde som omfattes av Forsvaret, dog med de legitime begrensninger som følger av militær orden, disiplin og sikkerhet.

For det andre dreier det seg om den kristne nestekjærlighetstanken. Kirken er kalt til å vise nestekjærlighet og barmhjertighet mot alle, uavhengig av nasjonal eller religiøs tilhørighet. Nestekjærlighet og barmhjertighet skal ikke begrenses til eget folk og nasjon, men omfatter også andre folk og nasjoner, også fiender. Tilsvarende skal nestekjærlighet og barmhjertighet ikke begrenses til de som er positiv til kirken og kirkelig virksomhet, men også til de som er negative til kirken.

For det tredje dreier det seg om kirkens samfunnsmessige ansvar. Dette følger av Confessio augustana art 16 hvor det heter at de kristne er forpliktet til å ta vare på de legitime samfunnsordninger som uttrykk for Guds gode vilje. I dette ligger det et konstruktivt og i rett forstand legitimerende perspektiv, men samtidig også et kritisk

⁸⁸ Til spørsmålet om opprettelse av et nytt bispeembete med presesfunksjon, se Ot.prp. nr. 34 (2008–2009) Om lov om endring i lov 7. juni 1996 nr. 31 om Den norske kirke, pkt. 4.

perspektiv. Samfunnsordninger kan være legitime og uttrykk for Guds gode vilje, men de kan samtidig også være illegitime og mot Guds gode vilje. Kirkens rolle i denne sammenheng kan funksjonelt forstås som avledet av plikten til å forkynne lov og evangelium, herunder også lovens første eller samfunnsmessige bruk. Som del av samfunnet og som samfunnets ytterste maktmiddel vil Forsvaret som institusjon og handlinger utført i denne ramme også omfattes av dette ansvar.

Et sentralt bibelsk prinsipp er formulert i form av *Den gylne regel*: ”Alt det du vil at andre skal gjøre mot deg, skal du gjøre mot dem”. Dette har betydning for hvordan kirken skal forholde seg til endringer i ordninger for religionsutøvelse i Forsvaret. Det følger av dette prinsipp at når kirken ser det som nødvendig både å betjene egne medlemmer i Forsvaret og også bredere funksjoner inn i Forsvaret, så kan kirken ikke kreve enerett på dette felt, men må også aktivt arbeide for at andre tros- og livssynssamfunn skal få slike muligheter.

9. Oppsummering

Fra luthersk perspektiv vil Forsvaret kunne forstås som et uttrykk for det verdslige regiment. I denne forstand har man et konstruktivt utgangspunkt med hensyn til det teologisk legitime i å tjenestegjøre i denne institusjonen. Dette hviler imidlertid på flere forutsetninger, herunder at den frie religionsutøvelse ivaretas. Dette innebærer reell mulighet for konkret trosfellesskap i Forsvaret. Dette forutsetter igjen et kirkelig embete som er i funksjon i Forsvaret. Strukturene for trosfellesskapet og det kirkelige embete må være av en slik karakter at det fungerer også i stridssituasjoner. I tillegg til ivaretagelsen av de troende er det også nødvendig å legge til grunn et bredere og utadrettet perspektiv både knyttet til institusjonen som sådan og til ivaretagelse og respekt for annerledes troende.

Vedlegg 2: Rettslige og andre bestemmelser som regulerer religionsutøvelse og feltpresttjeneste i Forsvaret

A. Nasjonale rettsbestemmelser

1. Grunnloven

§ 2: ”Alle Indvaanere af Riget have fri Religionsøvelse. Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i samme”.

§ 16: ”Kongen anordner al offentlig Kirke- og Gudstjeneste, alle Møder og Forsamlinger om Religionssager, og paaser, at Religionens offentlige Lærere følge de dem foreskrevne Normer”.

§ 109: ”Enhver Statens Borger er i Almindelighed lige forpligtet, i en vis Tid at værne om sit Fædreland, uden Hensyn til Fødsel eller Formue”.

2. Den militære straffelov av 22. mai 1902

§ 108. Med fengsel inntil 4 år straffes den som overtrer eller medvirker til å overtre bestemmelse som er gitt til beskyttelse for personer eller eiendom a) i Genèvekonvensjonene av 12. august 1949 om forbedring av såredes og sykes kår i de væpnede styrker i felten, om forbedring av såredes, sykes og skipbrudnes kår i de væpnede styrker til sjøs, om behandling av krigsfanger og om beskyttelse av sivile i krigstid, b) i de to tilleggsprotokoller 10. juni 1977 til disse konvensjonene, om ikke forholdet rammes av et strengere straffebud.

3. Vernepliktsloven av 17. juli 1953

§ 3, siste ledd: Fritatt for verneplikt er ordinerte prester i statskirken og prester og forstandere i registrerte trossamfunn. Såfram de har utført militærtjeneste, er de dog etter nærmere bestemmelser av Kongen pliktige til å gjøre tjeneste som feltprester i Forsvaret.

§ 8, første ledd: I den utstrekning ikke annet følger av ansettelsesvilkårene gjelder bestemmelsene i denne lov for fastlønte befalingsmenn så lenge de er i tjeneste.

4. Kgl. res. av 22. oktober 1954

Del I: Plan for FPK

§ 1. Feltprestkorpsset (FPK) står administrativt under Forsvarsdepartementet, kommandomessig (militært) under Forsvarsstaben og i kirkelige anliggender under overtilsyn av Oslo biskop. (...).

§ 2. Feltprosten er sjef for FPK (...).

§ 5. Feltprost, garnisonsprester, feltprester og feltprestassistenter har militær status, grad og uniform med korpset som bransjemerke.

§ 6. Tilsetting i organisasjonsmessige stillinger for geistlige i korpset skjer innenfor den av Stortinget til hver tid fastsatte ramme etter vanlige regler for tilsetting av embets- og tjenestemenn i Forsvaret, etter innstilling av Feltprosten. Feltprostens innstilling skal være vedlagt uttalelse fra Oslo biskop (...). Eventuelle engasjementer foretas av Feltprosten i samråd med Oslo biskop og vedkommende overkommando(er).

Formål

§ 8. Feltprestkorpsets oppgave er å lede og utføre feltpresttjeneste i Forsvaret i samsvar med Den norske kirkes orden.

§ 9. Fagområdet omfatter: Kirkelige handlinger, geistlig virksomhet, sjelesorg, moral, sosial-etisk orientering, karakterdannelse, samvirke med sivil religiøs virksomhet og nasjonal-kulturell folkefostring.

Del II. Instruks for Feltprosten

§ 1. Feltprosten er ansvarlig leder for all feltpresttjeneste i Forsvaret. Han skal:

§ 2. Kontrollere FPKs geistlige virksomhet ved inspeksjoner og rapporter og lede feltprestenes arbeid og utdanning ved faglig kurs og annen informasjon. Han skal medvirke til at tjenesten utvikles og utføres på en hensiktsmessig og forsvarlig måte. Forhold han ikke selv kan rette på i denne forbindelse melder han fra til Oslo biskop og/eller departementet.

§ 3. Delta i den geistlige virksomhet under sine inspeksjoner og ut fra sitt standkvarter når tiden tillater det.

§ 4. Være rådgiver for Forsvarsdepartementet, Forsvarsstaben, overkommandoene og fellesinstitusjonene i de spørsmål som går inn under FPKs fagområde. På eget initiativ kan han gi nødvendige informasjon og forslag. Han kan av militære og kirkelige instanser innkalles til samråd når FPKs saksfelt berøres.

§ 5. Ha ansvaret for å lede FPKs administrasjon i samsvar med lover, gjeldende militære og kirkelige instruks, kunngjøring og bestemmelser (...).

§ 6. (...) Han skal utarbeide forslag til faglig standardmateriell og forelegge det for de kirkelige og militære myndigheter.

§ 7. Utarbeide forslag til faglige instruks for alle feltprester og feltprestassistenter og gi nødvendige regulerende faglige bestemmelser for tjenesten. Han skal i nødvendig utstrekning holde Oslo biskop orientert om saker og forhold som vedkommer biskopens tilsynsmyndighet.

§ 8. Føre rulle over feltprestassistenter og ordinerte prester (...).

§ 9. I nødvendig utstrekning engasjere sivile prester til nærliggende forlegninger og kommandoer (...).

§ 10. Søke kontakt med undervisnings- og velferds-, film- og pressetjeneste, idrettsoffiserer, sanitet, og dessuten anerkjente sivile organisasjoner for derved å oppnå best mulig samarbeid med disse.

§ 11. Innvie krigskirkegårder som administreres av Forsvaret og ha tilsyn med Forsvarets garnisons- og interimskapeller.

§ 13. Gjøre rede for FPKs kirkelige virksomhet for biskopen når han holder visitas i korpset, og når biskopen ellers måtte ønske det.

§14. Avgi rapport hvert kalenderår om FPKs virksomhet til Forsvarsdepartementet, Forsvarsstaben og Oslo biskop.

§15. Utarbeide forslag til instruks for garnisonsprester og feltprester mv. Forslaget sendes Forsvarsdepartementet til godkjenning.

5. Kgl. res. av 18. oktober 1957 nr 9092: Forskrift om ansiennitet og kommandomyndighet for befall i Forsvaret

§ 9. Befalingsmenn som gjennom utdanning og tjeneste er forutsatt anvendt i administrasjon, veterinærtjeneste, musikkorps, geistlighet, velferd og lignende, tar i alminnelighet bare kommando innen sin tjenestegren (bransje) og over personell som særskilt er underlagt dem. Foresatt kan bestemme at overnevnte befalingsmenn, unntatt sanitetsbefal og geistlige, gis mer omfattende kommando. De kan således gis kommando under vaktjeneste, brantjeneste, indre tjeneste m.v. Under særlige forhold, f. eks. overraskende angrep, ordensforstyrrelser, naturkatastrofer, skal disse befalingsmenn, unntatt sanitetsbefal og geistlige, på eget initiativ ta alminnelig kommando.

6. Kgl. res. av 22. november 1991 nr 855: Reglement for utskrivning og verneplikt (RUV)

Prester og forstandere

Pkt 7. Ordinerte prester i Den norske kirke og prester og forstandere i registrerte trossamfunn er fritatt for verneplikt, jf L § 3, siste ledd. Såfremt de har utført militærtjeneste før ordinasjon/tilsetting, er de med de avgrensninger som følger av vedlegg A, pliktige til å gjøre tjeneste som feltprester.

Pkt 8. Vedkommende biskop (ordinator) skal på fastsatt blankett sende meldning om forestående ordinasjon til Feltprosten som underretter vedkommende VF. Tilsvarende meldning skal sendes når en prest som har tappt sin ordinasjonsstatus, igjen får tilbake statusen som ordinert prest, jf forskrift fastsatt ved kgl res 18. februar 1955 nr 4 om innføringsakt for prester. Det samme gjelder når en prest som er ordinert i et annet kirkesamfunn, får status som prest i Den norske kirke, jf fullmakt

til å gi slik status, gitt ved kgl res 15. januar 1988 nr 15. Registrerte trossamfunn skal gjennom fylkesmannen sende tilsvarende meldinger for sine prester og forstandere.

Pkt 9. Verneplikten inntretr på ny ved tap av status som ordinert prest i Den norske kirke, eller ved opphøring av tilsetning som prest eller forstander i registrert trossamfunn. Meldning skal sendes tilsvarende det som er bestemt i pkt 8.

Vedlegg A til Kap I Plikten til å gjøre tjeneste som feltprest

Pkt 1. Tjenesteplikten som feltprest etter RUV, kap I, pkt 7, gjelder bare dersom vedkommende er skikket til feltpresttjeneste. Feltprosten, med tilsynshavende biskop for Feltprestkorpset som klageinstans, kan avgjøre at en prest eller forstander ikke skal anses som skikket til feltpresttjeneste.

Avgrensing av plikten

Pkt 2. Følgende er fritatt for frammøte ved mobilisering:

- Biskoper og stiftskapellaner ved bispekontor.
- Sokneprester og småkirkeprester i hovedstilling.
- Sykehus-, hospitals-, fengsels-, og døveprester i fulltidsstilling.
- Prester som gjør tjeneste utenfor riket.
- Generalsekretærer (tilsv) i landsomfattende kristelige organisasjoner.
- Teologiske professorer ved teologiske fakulteter samt rektorer ved praktisk-teologiske seminarer, som er godkjent av det departement som har ansvaret for kirkesaker.
- Prester og forstandere i hovedstillinger i registrerte trossamfunn.

Pkt 3. Dersom det i et prestegjeld (tilsv) tjenestegjør flere prester, skal alle unntatt en være fritatt for frammøte ved mobilisering. Feltprosten avgjør hvem som skal være forpliktet til å møte ved mobilisering, jf dog pkt 2.

Pkt 4. Etter søknad fra vedkommende prest, og med samtykke av biskopen (vedkommende kirkelige tilsynsorgan), kan Feltprosten gjøre unntak fra eller tillegg til pkt 3 og 4.

Pkt 5. Vikariat i stilling som hjemler fritak for frammøte ved mobilisering, medfører kun slikt fritak inntil vikariatet opphører.

Melding

Pkt 6. Det departement som er overordnet i kirkesaker eller annet organ med tilsvarende arbeidsgiveransvar skal gi melding til Feltprosten om tilsetning, avskjed mv som kan være av betydning for noens tjenesteplikt som feltprest.

Klage

Pkt 7. SJVPV er klageinstans dersom noen mener seg uberettiget pålagt tjenesteplikt som feltprest.

7. Bestemmelser om utskrivning og verneplikt. Forsvarssjefens utfyllende bestemmelser (BUV del III juni 1999)

Kap IV, vedlegg C Fordeling/omfordeling/overføring av vernepliktige med utdanning/yrke som forutsetter bestemt tjeneste i Forsvaret

Pkt. 2 Teologistudenter og ikke ordinerte teologer

Tjenestedyktige teologistudenter og teologer som ikke er ordinerte, skal fordeles/overføres til Feltprestkorpset (FPK). VPV iverksetter fordeling/overføring så snart det foreligger bekreftelse på at slik utdanning er påbegynt eller skal påbegynnes. Vernepliktige som under førstegangstjenesten opptas som teologistudenter, dimitteres fra tjenesten og overføres til FPK for senere å avtjene resttjenesten etter tjenestemønsteret for teologistudenter. Personell som FPK eventuelt ikke har behov for, tilbakeføres vedkommende VPV-avd for overføring til annen tjeneste. Tidligere praksis med overføring av studenter fra Norsk Luthersk Misjonssambands misjonsskole (NLM) gjelder ikke.

Ordinerte prester i Den norske kirke og prester og forstandere i registrerte trossamfunn. Ordinerte prester og forstandere er fritatt for verneplikt iht L § 3, siste ledd. Såfremt de har utført militærtjeneste før ordinasjonen/tilsettingen, er de med visse avgrensninger, pliktige til å gjøre tjeneste som feltprester. Plikten og avgrensningene framgår av del II, kap I pkt 7-9, og vedlegg A til samme kapittel. Meldning om ordinasjon mottas og registreres av Feltprosten. Feltprosten anmoder VPV om å få presten/forstanderen overført til FPK, dersom han er tjenestepliktig og ikke tidligere rulleført i FPK. Er presten/forstanderen tilsatt i vernepliktsfri stilling og således fritatt iht L § 3, slettes han av VPV. Jf kap X vedlegg A.

Kap X vedlegg A Tilsetting i vernepliktsfri stilling

Pkt 3a. Ordinerte prester i Den norske kirke og prester og forstandere i registrerte trossamfunn er fritatt for verneplikt. Såfremt de har utført militærtjeneste, er de dog etter nærmere bestemmelser av Kongen pliktig til å gjøre tjeneste som feltprester i Forsvaret. Jf del II kap I pkt 7-9 og vedlegg A.

Pkt 3b. Verneplikten inntretr på ny når forutsetningene for tilsetting i vernepliktsfri stilling tapes/opphever. Personellet behandles av RFE i samsvar med deres militære status.

8. Tjenestereglement for Forsvaret (TFF 21) kl 5

C I Regler for kommandomyndighet for befal pkt 14: Under særlige forhold som overraskende angrep, ordensforstyrrelser, ulykker, brann og naturkatastrofer, har ethvert befal kommandomyndighet overfor en underordnet, uansett om de tilhører samme eller forskjellig forsvarsgren, bransje mv, såfremt den underordnedes foresatte ikke er til stede. Leger, tannleger, farmasøyter, psykiatere, psykologer, veterinærer, prester og musikere tar imidlertid bare kommando innen sin egen tjenestegren (bransje) og over personell som særskilt måtte være underlagt dem.

F XII Prester i Forsvaret Pkt 8, c: Tilsetting og utnevning i grad gis som prest i Feltprestkorpsset. Feltprosten foretar deretter beordring av vedkommende i stilling ved avdeling/enhet i forsvarsgren. Samtidig klarlegger Feltprosten administrative og økonomiske forhold vedrørende tiltredelse i stillingen.

9. TJ 14–3 Reglement for den indre tjeneste

Pkt. 45: Feltpresttjeneste: (...) Feltpresten er sjefens rådgiver i religiøse og etiske spørsmål (...).

Pkt. 46: Gudstjeneste: (...) Befal og menige som ønsker det, skal få anledning til å være til stede ved gudstjeneste såfremt de ikke er kommandert til tjeneste som forhindrer det. (...). De som tilhører annet kirkesamfunn enn Den norske kirke, skal så vidt mulig gis anledning til å delta i sitt trossamfunns forsamling. Avdelingsvis frammøte (kirkeparade) finner bare sted ved særlige anledninger (...). Personell som ikke ønsker å delta i gudstjeneste, skal fritas uten å måtte oppgi grunn. Dette personell kan beordres til annen tjeneste i samme tidsrom. (...).

Pkt. 47 Bønn: (...) Bønn bør være kunngjort for personellet før oppstillingen. Personell som ikke ønsker å delta, får tre av før bønnen (eller slipper fortrinnsvis å stille) uten å måtte begrunne sitt ønske. (...).

10. FR 2–1–1 Personelltjeneste i felt

Pkt. 115, b (feltgravlegging): I fellesgraver eller gruppegraver må ikke døde gravlegges sammen med sine fiender. Døde med forskjellige trosretninger må heller ikke ligge ved siden av hverandre i samme grav.

Pkt. 116 (feltgravlegging): Begravelsen skal helst skje i nærvær av prest. Den kan om nødvendig ledes av en befalingsmann, fortrinnsvis den dodes sjef, med den seremoni situasjonen tilsier (...). Om mulig skal begravelseritualet være i samsvar med de dodes trosbekjennelse. Etter forholdene må en søke å skape ro og høytid. Handlingen bør utføres langsomt og verdig.

Pkt. 136: Feltpresten er sjefens, stabens og avdelingens rådgiver i kirkelige, religiøse, moralske og sosiale forhold. Feltpresttjenesten bygger på Genevekonvensjonenes bestemmelser.

Pkt. 137: Prestens oppgave er sjelesorg og sosialomsorg for den enkelte. Denne omfatter kirkelige handlinger, moral, karakterdannelse, samarbeid med sivil religiøs virksomhet og med nasjonalt kulturarbeid. Alt personell skal gis mulighet til geistlig betjening etter ønske.

Pkt. 138: Presten skal ivareta personellens mentale helse og moralske holdning ved forebyggende tiltak, herunder undervisning i etiske og sosiale spørsmål og møte med sorg, lidelse og død.

Pkt. 139: Andakt og feltgudstjeneste bør holdes regelmessig ved avdeling. Presten skal uoppfordret besøke avdelingens syke, så vel som arrestanter og krigsfanger, samt se til arbeidet på samleplass for døde.

11. FR 13-1 Krigsgravtjenesten i Forsvaret

24. Feltpresten skal:

- være avdelingssjefens rådgiver i geistlige spørsmål
- være avdelingssjefens rådgiver mht vurderingen av soldatenes mentale styrke etter dødsfall
- foreta stabsmessig anbefaling til G-1 om avdelingens stridsevne som en konsekvens av underavdelingenes moral
- veilede i organiseringen av seremoni ifm gravlegging
- foreta jordfestelse (primær oppgaven er dog ivaretagelse av de levende)
- følge opp gjenlevende medsoldater og dem som når spesialoppdrag ifm krigsgravtjenesten
- gi råd ifm valg og bruk av militær gravlund.

28. Kompanisjefen har følgende ansvar:

(...)

- jordfeste og holde kort tale for dem som feltgravlegges fra egen avdeling dersom det ikke er ønsket om at en annen skal holde talen

(...).

38. Militære æresbevisninger gis i samsvar med honnørreglementet, jfr Tjenestereglement for Sjøforsvaret, kapittel 9. Når geistlig person ikke er tilgjengelig, forrettes begravelsen av vedkommende sjef i samsvar med ritual beskrevet i alterbok for Den norske kirke, salmebok eller jfr pkt 108.

103. Ved gravlegging uten kiste skal den døde være dekket med teltduk, kappe, presenning el 1.1 fellesgraver eller gruppegraver må ikke døde gravlegges sammen med sine fiender. Om mulig skal døde fra forskjellige nasjoner begraves i separate

graver. Døde med forskjellige trosretninger må heller ikke ligge ved siden av hverandre eller i samme grav. Militært personell skal gravlegges i uniform.

108. Jordfestelse foretas av prest eller militær sjef hvis nødvendig, jfr T J 19-1-2 "Andakt i forsvaret", s 52, eller "Felttestamentet", vedlegg XXI-XXII.

161. Før militær gravlund tas i bruk, bør den vigles av sivil prest eller feltprest, i samsvar med Den norske kirkes ritual. I en krigssituasjon godtas det imidlertid at dette fravikes i tilfeller hvor prest ikke er tilgjengelig.

171. (...) De døde gravlegges øst-vest med føttene mot øst. Ansiktet skal vende opp.

180. De ulike religioner har svært liberale syn på gravlegging i midlertidige graver i krig. Videre øker antall trosretninger i landet samtidig som den dodes religionstilhørighet blir ansett som privatsak og kan være vanskelig tilgjengelig. Dette sammen med ønsket om lik behandling av de døde gjør at Forsvaret benytter nøytrale gravpæler til alle.(...).

187. Gravleggingsmannskaper (gravlundslag) skal:

(...)

- utføre alt arbeid i forbindelse med gravlegging av de døde. Den geistlige handlingen skal utføres av bemyndiget person, fortrinnsvis geistlig person.

(...).

203. Medlemmer av trossamfunn som ikke godkjenner kremasjon, må gravlegges i jord så sant det er mulig. Dette gjelder ortodokse kristne (medlemmer av den greske eller russiske ortodokse kirke), jøder, katolikker og muslimer.

204. Den døde kan kremes når krematorium er tilgjengelig, men som regel bare i følgende tilfeller:

(...)

- om den dodes religion krever det.

(...).

206. Jordfestelse bør finne sted samtidig med gravleggingen og foretas av geistlig person etter gjeldende ritual. Militærseremonien utføres i så tilfelle som beskrevet i honnørreglement for respektive forsvarsgrener. Allierte døde bør om mulig jordfestes av geistlig person fra vedkommende nasjon. Døde fiender jordfestes som regel etter gjeldende ritual som for døde norske soldater. Så langt det er mulig, tas hensyn til den dodes religion og uttalte ønsker med hensyn til ritual. Når evakuering av døde til gravlund er umulig, skal sjef for selvstendig avdeling sørge for feltgravlegging eller gravlegging i sjøen, som må foregå på en verdig måte. Jfr T J 19-1-2 "Andakt i Forsvaret", s 52, eller "Felttestamentet", vedlegg XXI-XXII. Jordfestelsen bør ledes

av feltprest eller annen geistlig person, eventuelt av befalingsmann dersom geistlig person ikke er tilgjengelig. I slike tilfeller bør den dødes sjef lede Jordfestelsen, jfr pkt 108.

250. Dersom forholdene gjør utfylling av blankettene vanskelig, skal en forenklet rapport leveres nest høyere sjef. Denne skal da besørge utfylling av blanketter nevnt i pkt over. Som et minimum må rapporten inneholde følgende opplysninger:

(...)

- religion (om mulig)

(...).

12. Vedlegg D STANAG 2070 (2.utgave) Forskrifter for feltgravlegging i krig. 24. mai 1967

Pkt 9. Det skal om mulig leses et kort begravelseritual i samsvar med de dødes trosbekjennelse.

Pkt. 10. Det skal settes opp et passende merke (i samsvar med de dødes trosbekjennelse) som er så høyt at det er lett synlig. [...] Den skal inneholde en seddel med de av følgende opplysninger som det er mulig å gi: [...] i. Trosbekjennelse.

13. Direktiv vedrørende tilrettelegging for religionsutøvelse i Forsvaret. 2001-07-03

1. Innledning

1.1 Bakgrunn

20 august 1992 utgav Forsvarsdepartementet ”Direktiv vedrørende utarbeidelse og iverksettelse av nye bestemmelser for etniske minoriteter i Forsvaret”. Dette direktivet var ment å regulere en prøveordning i fem år.

8 november 1993 gav Forsvarets overkommando ”rettelser og tillegg nr 1” til direktivet. I oktober 1993 gav Feltprosten ut en ressursperm til hjelp for feltpresten som faglig rådgiver i spørsmål i forbindelse med direktivet.

Etter prøveperioden ba Forsvarsdepartementet Forsvarets Overkommando om å evaluere direktivet basert på de erfaringer som Forsvaret hadde gjort. Disse erfaringene danner, sammen med ”Handlingsplan for økt rekruttering av personer med innvandrerbakgrunn til Forsvaret” (Forsvarsdepartementet, 27. oktober 1998), grunnlaget for dette reviderte ”*Direktiv vedrørende tilrettelegging for religionsutøvelse i Forsvaret.*”

1.2 Utviklingstrekk på 90-tallet

Vi har siden 1992 og fram til i dag sett avgjørende utviklingstrekk som denne revisjonen har tatt hensyn til. Herunder Forsvarets verdigrunnlag som ikke bare

statuerer likeverdet som prinsipp, men også at Forsvaret med sitt personell ønsker å gjenspeile det allmenne samfunnets mangfold av mennesker med forskjellig kulturell, etnisk og religiøs bakgrunn.

Forsvarets åpenhet mot menneskelig mangfold styrkes av et gradvis identitetskifte i forhold til sterkere fokus mot internasjonale operasjoner. Alt militært personell skal som en del av utdanningen i et større omfang enn før læres opp også med henblikk på tjeneste i internasjonale operasjoner. Dette gjenspeiles blant annet ved at fagene religions- og kulturkunnskap innføres på alle nivå i den militære utdanningen.

Utviklingen innenfor Forsvaret er en del av en bredere samfunnsmessig utvikling. Denne utviklingen kan betegnes gjennom økt mangfold, vekt på enkeltmennesket framfor kollektivet, religionens synkende betydning og en mer enhetlig verden (globalisering).

Utviklingen bærer i seg motstridende tendenser:

- Man ser på den ene siden at det enkelte mennesket bryter båndene til tradisjonell, lokal,

nasjonal kultur og religion for fritt å velge på livssyn- og verdimarkedet.

- På den andre siden ser man at motreaksjonen mot denne utviklingen er at enkeltmennesker og grupperinger velger å knytte sin identitet mer fundamentalt til den samme kultur og religion som flertallet er på vei bort fra.

Antallet mennesker som definerer seg i forhold til religiøs tilhørighet har sunket. Samtidig øker antallet mennesker med religiøs og livssynsmessig tilhørighet som avviker fra den tradisjonelle majoritetskulturen. Dette er for eksempel mennesker med tilhørighet til islam, Den katolske kirke, Human-Etisk Forbund, asiatiske religioner, samt til karismatiske trossamfunn. Denne trenden mot differensialisering skjer også *innenfor* Den norske kirke: Mens flertallet av medlemmene i større grad kun deltar i livsritene, utvikles det parallelt grupperinger som gjennom sitt religiøse liv bekrefter sin tilhørighet til den tradisjonelle kirken.

Tidligere kunne man operere med én vestlig kristen majoritetskultur og en eller flere minoritetskulturer knyttet til religiøs eller etnisk tilhørighet. Bildet i dag er at den rådende kulturen i økende grad er sekulær og livssynsuaavhengig, mens de menneskene som definerer sin identitet i forhold til religiøs tilhørighet utgjør et mindretall, om enn betydelig.

På tross av denne utviklingen er Forsvarets virksomhet fortsatt lagt opp slik at den i stor grad tar hensyn til *kristne* helligdager og høytider. Likebehandling i forhold til religionsutøvelse betyr derfor at det må tas særskilte hensyn til mennesker med en annen trostilhørighet enn den kristne. Direktivet bruker allikevel ikke majoritets- og minoritetsbegrepet fordi disse ikke lenger er entydige. Slik vil direktivet ta høyde for at det kan legges til rette for religionsutøvelse også for kristne som i sitt fromhetsliv

stiller krav til for eksempel regelmessig messefeiring, personlig andaktsliv, spesiell kosthold i fastetiden eller en streng forståelse av helligdagsfreden.

1.3 Grunnleggende prinsipper, hensikt og omfang

Retten til fri religionsutøvelse, slik den er nedfelt både i FNs menneskerettighetskonvensjon og i Genevekonvensjonene, er et grunnleggende prinsipp for dette direktivet. Av dette prinsippet og av det overordnede prinsippet om alle menneskers likeverd følger prinsippet om likebehandling i forhold til religionsutøvelse.

Hensikten med de følgende bestemmelsene er å legge til rette for en slik likebehandling. I forhold til det mangfold som er beskrevet i 1.2, ikke minst når det gjelder forskjeller i hvilken grad trostilhørigheten har betydning for den enkeltes identitet og selvforståelse, er det i større grad enn tidligere påkrevd *at det skal utvises en stor grad av skjønn*.

Det er viktig å formidle kunnskaper som kan bygge opp gode mellommenneskelige relasjoner i alle personellkategorier og som fremmer tjenestens krav, avdelingens stolthet, samhörighet og toleranse for enkeltindividet.

De følgende bestemmelser er utarbeidet med utgangspunkt i de største religiøse grupperinger i Norge. Det understrekes samtidig at direktivet har gyldighet for alt Forsvarets personell, det vil si for vernepliktige mannskaper, befal og sivilt ansatte. I tilfeller som ikke er tilstrekkelig dekket av direktivets bestemmelser har prinsippet om likebehandling fortrinn.

2. Tilpassing av tjenesten

2.1 På sesjon

Under sesjon skal vernepliktige gis generell informasjon om rettigheter og plikter som dette direktivet gir. Direktivet skal være tilgjengelig for de som ønsker det. Det skal ikke foretas noen kobling mellom en persons navn og religiøs tilhörighet. Mannskaper skal ikke fordeles på grunnlag av religiøs bakgrunn.

2.2 Ved innrykk

Ved innrykk klarlegger mannskapet sine ønsker og behov i forhold til dette direktivet. Dokumentasjon fra trossamfunnet om tilhörighet skaffes til veie og fremlegges av mannskapet. Dette er ikke å anse som registrering. Militær dokumentasjon for reiser, permisjoner osv, utstedes etter behov av avdelingen i samråd med faglig rådgiver. Dersom de ønskene og behovene som framsettes av den vernepliktige ikke kan bekrefte som relevante av vedkommendes trossamfunn, skal vedkommende ikke behandles etter direktivet. Utøvelse av skjønn understrekes likevel i denne sammenheng.

Feltpresten er normalt faglig rådgiver på avdelingsnivå og utsteder militær dokumentasjon.

2.3 Uniform

Forsvaret gir medlemmer av religiøse trossamfunn rett til å bære religiøse symboler som det enkelte trossamfunn identifiserer som så betydningsfulle (ikkediskutable) i forhold

til troen at disse må bæres synlig av vedkommende for å kunne identifiseres som medlem.

Slike ikkediskutable symboler spesifiseres av Forsvarets overkommando og tas inn i uniformsreglementet. Særreglene forutsettes ikke å bryte med uniformens hensiktsmessighet for tjenesten.

Forsvaret bekoster spesielle uniformsbehov. Særlige forhold tas opp med Forsvarets overkommando.

2.4 Kosthold

Kjøkkensjefen ved alle avdelinger skal servere alternativ kost når hovedmenyen er forbundet med definert religiøs tabu. Alternativ kost skal også serveres under øvelser.

Forsvaret skal dekke alle utgifter forbundet med alternativt kosthold.

2.5 Helligdager

2.5.1

Tjenesten legges normalt til rette i forhold til offisielle norske hellig- og høytidsdager. Majoriteten av personellet får slik dekket behovet for fridager og permisjoner i forbindelse med religionsutøvelse. Dette direktivet bestemmer at alle skal gis adgang til samme antall fridager i forhold til norske helligdager og høytider som gis majoriteten av personellet. Dette innebærer ikke at den enkelte skal unntas generelt fra avdelingens normale arbeidsmønster.

Ukentlige fridager er fra etter endt tjeneste fredag til og med søndag.

2.5.2

Som helligdager anses følgende typer:

- A) Årvisse høytider som enten er kalenderfaste (A1) eller bevegelige (A2).
- B) Valfarter/Pilegrimsreiser, årlige (B1) eller andre (B2).

2.5.3

Feltprosten mottar årlige helligdagsoversikter fra de forskjellige trossamfunn og videreformidler disse til avdelingssjefer via avdelingens feltprest eller til annet personell dersom avdelingen ikke har feltprest.

2.5.4

Utover ”samme antall” fri- og helligdager kan avdelingssjefen gi fri til øvrige religiøse høytider eller pilegrimsreiser.

2.5.5

Attest for permisjon for A1, A2 og B1 skal ikke avkreves når den offisielle helligdagsoversikt foreligger.

Søknad om permisjon for B2 og utover helligdagsoversikten behandles individuelt med attest fra religiøs leder.

2.5.6

Lokale tjenesteforhold, øvelser, beredskap og krig kan medføre at permisjoner ifølge helligdagsoversikten faller bort.

2.5.7

Det forutsettes at prinsippet om samme antall fridager følges i overensstemmelse med kravet til likeartet byrdefordeling mellom mannskapene i enhver militær avdeling.

2.6 Ektefelle tillegg

I saksforhold som er relatert til utbetaling av ektefelle tillegg fra Forsvaret, jfr. Fredsregulativet del I, skal det godtgjøres at ekteskapet er gyldig i henhold til norsk lov.

2.7 Repetisjonstjeneste, beredskap og krig

Tilpasningene opprettholdes under repetisjonstjeneste.

Under beredskap og i krig kan det oppstå situasjoner hvor disse reglene kan være vanskelig å praktisere. Avdelingssjefene kan sette regelverket til side i ekstreme situasjoner. Hovedregelen gir den enkelte mulighet for særlig behandling hvis forholdene tillater dette.

Beredskap forstås som mobilisering.

3 Øvrige bestemmelser

3.1 Undervisning i religionskunnskap og etikk

Både forvaltningen av disse bestemmelsene og kravet om praktisering av skjønn fordrer at undervisning i religionskunnskap i all lederskapsopplæring i Forsvaret skal gis både *om* og *med henblikk på* dette direktivet.

Undervisningen i etikk på alle nivåer i Forsvarets utdanning skal både i innhold og i pedagogisk tilnærming legge til grunn prinsippet om likebehandling og respekt for den enkeltes trostilhørighet.

3.2 Fordeling av mannskaper

Mannskaper skal ikke fordeles internt på avdelingsnivå på grunnlag av religiøs tilhørighet.

3.3 De tillitsvalgtes rolle

Mannskapenes tillitsvalgte (TMO) skal delta aktivt i informasjonsarbeidet og arbeidet med tilrettelegging på avdelingene og i skoleverket.

3.4 Feltprostens rolle

Forsvarets overkommando/Feltprosten inngår faste kontaktrutiner med de enkelte trossamfunn, og står for vedlikehold av både helligdagsoversikt og ressurspermen til hjelp i den personellbehandlingen som dette direktivet angår. Feltprosten har ansvar for revisjon og oppdatering av direktivet.

14. Bestemmelser for intendanturtjenesten i Forsvaret (BIF 1-002) Forsvarets Logistikkorganisasjon (FLO) 1. februar 2007

2 Omfang

Alternativ kost/diettmat kommer til anvendelse for bl.a.

etniske minoriteter som av religiøse grunner ikke kan spise de retter eller matvarer som tilbys i den ordinære forpleiningen

Alternativ kost eller diettmat skal også tilbys ved øvelser.

3 Etniske minoriteter

Svinekjøtt, flesk og svinefett i enhver form spises ikke av enkelte trossamfunn. Enkelte kan bare spise kjøtt som er rituelt slaktet. Rammeavtaleleverandørene skal på bestilling anskaffe rituelt slaktet kjøtt (Halal slaktet).

6 Bekreftelse m.v.

Avdelingen kan kreve framlagt attest fra vedkommende trossamfunn om at soldaten virkelig tilhører dette (...). Spørsmål vedrørende religiøse begrensninger i hva personellet kan spise eller ikke, rettes til den feltprest som betjener avdelingen.

Når en avdeling får personell i tjeneste som trenger alternativ kost eller diettmat og ikke kan nytte Forsvarets forpleiningstilbud fullt ut, skal den aktuelle forpleiningstaker få anledning til å samtale med kjøkkensjef (tilsv.). Sammen kan de utarbeide en tilfredsstillende forpleiningsplan.

B. Folkerettslige bestemmelser

Teksten til Haagkonvensjonen, Genevekonvensjonene og Tilleggsprotokollen er hentet fra ”Menneskerettigheter i væpnede konflikter” utgitt av Norges Røde Kors, Oslo 1984.

1. Den europeiske menneskerettighetskonvensjon

(inkorporert som nasjonal rett ved LOV-1999-05-21-30, Menneskerettighetsloven)

Artikkel 9: Enhver har rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet til å skifte sin religion eller overbevisning, og frihet til enten alene eller sammen med andre og såvel offentlig som privat å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning, ved tilbedelse, undervisning, praksis og etterlevelse. Frihet til å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning skal bare bli undergitt slike begrensninger som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfunn av hensyn til den offentlige trygghet, for å beskytte den offentlige orden, helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter.

Artikkel 15: Under krig eller annen offentlig nødstilstand som truer nasjonens liv, kan enhver høy Kontraherende Part treffe tiltak som fraviker dens plikter ifølge denne konvensjon i den utstrekning situasjonens krav gjør det strengt nødvendig, forutsatt at slike tiltak ikke er uforenlige med dens andre plikter etter internasjonal rett.

2. IV Haagkonvensjon av 1907 (Landkrigsreglementet)

Artikkel 18: Krigsfanger skal ha helt fri religionsutøvelse, derunder indbefattet adgang til at overvære gudstjenester, under den eneste betingelse at de retter sig efter de ordens- og politibestemmelser som er git av den militære myndighet.

3. Første Genèvekonvensjon av 12. august 1949

Artikkel 3, pkt. 1: (...) Personer som ikke direkte tar del i fiendtlighetene, derunder også medlemmer av de væpnede styrker som har nedlagt våpnene, og personer som er blitt satt utenfor kampen på grunn av sykdom, eller fordi de er blitt såret eller tatt til fange eller av hvilken som helst annen grunn, skal under alle forhold bli behandlet humant og uten noen forskjell av ugunstig art på grunn av (...) religion eller tro (...).

Artikkel 6, 1 ledd, 2 setning: Ingen særavtale skal forringe kårene (...) for geistlige, slik som disse kår er fastlagt ved denne konvensjon, og heller ikke redusere de rettigheter som denne gir dem. (...) geistlige skal nyte godt av disse avtaler så lenge denne konvensjonen er anvendelig på dem, såfremt motsatte bestemmelser ikke er blitt uttrykkelig medtatt i nevnte avtaler eller i senere avtaler, eller såfremt en av partene i konflikten ikke har gitt dem gunstigere vilkår.” (Tilsvarende bestemmelse i 2 Genevekonvensjon art 6).

Artikkel 7: (...) geistlige kan ikke i noe tilfelle gi helt eller delvis avkall på de rettigheter som er sikret dem ved denne konvensjon eller, eventuelt, ved de særavtaler som det vises til i foregående artikkel. (Tilsvarende bestemmelser i 2 Genevekonvensjon art 7).

Artikkel 17: (...) Likene kan bare kremeres når tvingende hygieniske hensyn krever det eller av grunner som er knyttet til avdødes religion (...). Partene i konflikten skal videre sørge for at de døde blir begravet på verdig måte, hvis mulig etter ritualet for den religion de bekjente seg til (...).

Artikkel 24: (...) feltprester knyttet til de væpnede styrker, skal under alle forhold bli respektert og beskyttet.

Artikkel 28: [Feltprester] skal, hvis det faller i motpartens hender, bare bli holdt tilbake i den utstrekning (...) de sjlelige behov og antallet av krigsfanger krever det. Personell som på denne måte er blitt holdt tilbake, skal ikke bli betraktet som krigsfanger. De skal dog minst nyte godt av alle bestemmelser i Genevekonvensjonen (...) om behandling av krigsfanger. Innenfor rammen av de militære lover og bestemmelser i det land som har dem i sin varetekt, skal de under overoppsyn av fagmyndighetene i dette land og i samsvar med sin egen yrkessamvittighet, fortsatt utføre (...) sitt sjelesørgerarbeid til beste for krigsfangene, fortrinnsvis dem som kommer fra de væpnede styrer som de selv hører til. For at de skal kunne utføre (...) sitt sjelesørgerarbeid skal de videre nyte godt av følgende lettelser:

a. De skal få adgang til med regelmessige mellomrom å besøke krigsfanger som befinner seg i arbeidsgrupper eller i sykehus utenfor leiren. I dette øyemed skal den myndighet som holder dem tilbake, stille til deres rådighet de nødvendige transportmidler.

b. (...) I alle spørsmål som angår deres oppdrag skal (...) feltprestene ha direkte adgang til vedkommende leirmyndigheter. Disse skal gi dem alle nødvendige lettelser for korrespondanse om slike spørsmål.

c. Selv om det skal være underlagt den indre disiplin i den leir hvor det befinner seg, skal ikke det tilbakeholdte personell kunne bli satt til noe arbeid utenfor rammen av dets (...) geistlige oppdrag.

Under fiendtlighetene skal partene i konflikten bli enig om en eventuell avsløsning av det tilbakeholdte personell og fastsette enkelthetene herfor. Ingen av de foregående bestemmelser fritar den makt som holder det tilbake fra de plikter den har overfor krigsfangene når det gjelder deres (...) sjlelige velferd. (Tilsvarende bestemmlser i 3. Genevekonvensjon art 33).

Artikkel 31: Utvelgelsen av det personell som skal sendes tilbake til den annen part i konflikten i henhold til artikkel 30, skal finne sted uten hensyn til (...) religion (...).

Artikkel 40: Det [geistlige] personell (...) skal bære, festet til venstre arm, et armbind, utlevert og stemplet av de militære myndigheter (...) som er forsynt med dette kjennetegnet. (...) Ikke i noe tilfelle kan nevnte personell bli fratatt sine tegn, sine identitetskort eller retten til å bære sine armbind (...).

4. Andre Genèvekonvensjon av 12. august 1949

Artikkel 12: Medlemmer av de væpnede styrker (...) som blir såret eller syk, skal respekteres og beskyttes under alle forhold. De skal bli behandlet og pleiet humannt (...) uten noen forskjell av ugunstig art på grunn av (...) religion (...).

Artikkel 18: (...) Hver gang forholdene tillater det, skal partene i konflikten treffe lokale ordninger angående (...) fritt leide for (...) geistlige (...).

Artikkel 36: Hospitalsskipenes geistlige (...) skal respekteres og beskyttes (...). De kan ikke tas til fange mens de tjenestegjør om bord på disse skip, uten hensyn til om det er sårede og syke om bord eller ikke.

Artikkel 37: Geistlige (...) som sørger for de (...) sjelelige behov (...) skal respekteres og beskyttes hvis de faller i fiendens hender; de skal fortsatt kunne utføre sine oppdrag så lenge dette er nødvendig for de såredes og sykes pleie (...). Hvis det imidlertid av hensyn til krigsfangenes (...) sjelelige pleie skulle vise seg nødvendig å holde tilbake en del av dette personell, skal alt mulig gjøres for at det kan bli satt i land så snart som mulig (...).

5. Tredje Genèvekonvensjon av 12. august 1949

Artikkel 34: Krigsfangene skal ha rett til fri religionsutøvelse og herunder å delta i sitt trossamfunns gudstjenester, forutsatt at de retter seg etter de alminnelige regler for disiplin som de militære myndigheter har fastsatt. Det skal reserveres passende lokaler til gudstjenester.

Artikkel 35: Feltprester som faller i den fiendtlige makts hender og som blir igjen eller blir holdt tilbake for å bistå krigsfangene, skal få adgang til å utøve sin sjelesørgervirksomhet overfor dem og fritt å virke i sitt kall blant sine trosfeller i samsvar med sin religiøse overbevisning. De skal fordeles mellom de forskjellige leirer og arbeidsgrupper hvor det er krigsfanger som hører til samme væpnete styrker som de selv, som taler samme språk eller hører til samme trossamfunn. De skal få de nødvendige lettelser, og særlig de transportmidler som er nevnt i artikkel 33, til å besøke krigsfanger utenfor deres egen leir. Under forbehold av sensur skal de ha adgang til å korrespondere fritt i alt som angår gjerningens religiøse handlinger, med de geistlige myndigheter i det land som har dem i sin varetekt og med de internasjonale religiøse organisasjoner. Brev og kort som de sender i dette øyemed, skal komme i tillegg til den kvote som er fastsatt i artikkel 71.

Artikkel 36: Krigsfanger som er prester, men som ikke har vært feltprester i de egne væpnete styrker, skal få adgang til fritt å utøve sin gjerning blant sine trosfeller uten hensyn til hvilket trossamfunn de hører til. Den makt som har dem i sin varetekt, skal derfor behandle dem på samme måte som felt- prester som er holdt tilbake. De skal ikke tvinges til noe annet arbeid.

Artikkel 37: Når krigsfanger ikke kan få bistand fra en feltprest som er holdt tilbake eller fra en fange som er prest i deres eget trossamfunn, skal det, på de interesserte fangers anmodning, til dette verv oppnevnes en prest som tilhører deres eget eller et liknende trossamfunn, eller, når det ikke finnes slike prester, en kvalifisert legmann, hvis dette er mulig etter trossamfunnets lære. Denne oppnevning, som skal godkjennes av den makt som holder fangene tilbake, skal skje etter avtale med det interesserte fangesamfunn, og, om nødvendig, etter godkjenning fra de stedlige geistlige myndigheter av samme tro. Den person som på denne måte oppnevnes, må rette seg etter alle de regler som den makt som har fangene i sin varetekt, har fastsatt av hensyn til disiplin og de militære sikkerhetskrav.

Artikkel 53: (...) krigsfangene (...) skal videre gis en sammenhengende fritid på 24 timer hver uke, helst på søndag eller på den hviledag som deres hjemland overholder (...).

Artikkel 72: Krigsfangene skal få adgang til å ta imot gjennom posten eller på annen måte, individuelle eller kollektive sendinger som særlig inneholder (...) ting som er beregnet på å tilfredsstille deres behov når det gjelder religion (...) herunder bøker, religiøs (...) utstyr (...) Slike sendinger fritar ikke på noen måte den makt som har fanger i sin varetekt, for de forpliktelser som hviler, på den etter denne konvensjon. De eneste innskrenkninger i slike sendinger som kan foretas, er de som foreslås av beskyttermakten i krigsfangenes egen interesse, eller, og da utelukkede når det gjelder deres egne sendinger, de som på grunn av ualmennelig stor belastning av transport- eller samferdselsmidlene, foreslås av den Internasjonale Røde kors-Komité eller av noen annen organisasjon som bringer hjelp til krigsfangene (...).

Artikkel 120: (...) De myndigheter som har krigsfangene i sin varetekt, skal våke over at de krigsfanger som dør i fangenskap blir begravet på verdig måte om mulig i samsvar med ritualet for den trosbekjennelse som de tilhørte (...) Likene kan bare kremeres hvis tvingene hygieniske grunner eller avdedes trosbekjennelse krever det eller hvis han har uttrykt ønske herom (...).

6. Fjerde Genèvekonvensjon av 12. august 1949

Artikkel 17: Partene i området skal søke å treffe lokale ordninger (...) om fritt leide for prester fra alle trossamfunn (...).

Artikkel 23: Hver av de høye kontraherende parter skal gi fritt leide for (...) gjenstander nødvendige for religionsutøvelsen (...).

Artikkel 58: Okkupasjonsmakten skal gi prestene adgang til å utføre sin sjalesørgergjerning blant sine trosfeller. Okkupasjonsmakten skal videre ta imot sendinger av bøker og gjenstander som er nødvendig for religiøse formål og skal lette utdelingen av disse i okkupert område.

Artikkel 76: De beskyttede personer som er anklaget skal holdes fengslet i det okkuperte land (...) De skal også ha adgang til å få den sjelepleie som de måtte be om (...).

Artikkel 86: Interneringsmakten skal stille til rådighet for de internerte av hvilken som helst trosbekjennelse, passende lokaler til gudstjenester.

Artikkel 93: De internerte skal ha rett til fri religionsutøvelse og herunder å delta i sitt trossamfunns gudstjenester, forutsatt at de retter seg etter de alminnelige regler for disiplin som interneringsmyndighetene har fastsatt.

De internerte som er prester i et trossamfunn, skal ha uhindret adgang til å utøve sin gjerning blant sine trosfeller. Interneringsmakten skal i dette øyemed påse at de fordeles på rettferdig vis mellom de forskjellige interneringssteder hvor det befinner seg internerte som taler samme språk og hører til samme trosbekjennelse. Hvis det ikke er et tilstrekkelig antall av dem, skal de få de nødvendige lettelser, blant annet transportmidler, for å begi seg fra et interneringssted til et annet og de skal ha adgang til å besøke de internerte som befinner seg på sykehus. For handlinger i forbindelse med deres gjerning skal prestene ha fri adgang til å korrespondere med de geistlige myndigheter i interneringslandet og, så vidt mulig, med de internasjonale religiøse organisasjoner som deres trossamfunn står tilsluttet. Slik korrespondanse skal ikke betraktes som en del av den kvote som er omtalt i artikkel 107, men skal være underlagt bestemmelsene i artikkel 112.

Når de internerte ikke kan få hjelp av prester som hører til deres trossamfunn eller når det ikke er et tilstrekkelig antall av dem, kan den stedlige geistlige myndighet av samme trossamfunn i samråd med interneringsmakten utpeke en prest av samme tro som de internerte eller om dette er umulig etter trossamfunnets lære, en prest av et liknede trossamfunn, eller en kvalifisert legmann. Sistnevnte skal nyte godt av de fordeler som knytter seg til den gjerning han utfører. De personer som på denne måte utpekes, må rette seg etter alle bestemmelser som er utferdiget av interneringsmakten av hensyn til disiplinen og sikkerheten.

Artikkel 103: De internertes komité skal fremme de internertes fysiske, sjelelige og intellektuelle velferd (...).

Artikkel 108: De internerte skal ha adgang til å motta (...) bøker og gjenstander som tar sikte på å dekke deres behov når det gjelder religion (...).

Artikkel 130: Interneringsmakten skal våke over at de internerte som dør i fangenskap blir begravet på verdig måte, om mulig i samsvar med ritualer for deres trosbekjennelse som de tilhører (...) Likene kan bare kremes hvis tvingende hygieniske hensyn eller avdødes trosbekjennelse krever det eller hvis han har uttrykt ønske herom (...).

7. Tilleggsprotokoll I av 1977

Artikkel 8, d: "sjelesørgere" bety[r] militære eller sivile personer, slik som feltprester, som utelukkende er engasjert i arbeidsoppdrag for sin menighet og tilknyttet: i) de væpnede styrker til en part i konflikten (...). Sjelesørgernes tilknytning kan være enten permanent eller midlertidig (...).

Artikkel 15, pkt. 5: Sivile sjelesørgere skal respekteres og beskyttes. Bestemmelsene i Konvensjonene og i denne Protokoll vedrørende beskyttelse og identifikasjon av sanitetspersonell skal gjelde også slike personer.

Artikkel 43 pkt 2. Medlemmer av de væpnede styrker til en part i konflikten (utenom sanitetspersonell og feltprester (...)) er stridende, dvs de har rett til å delta direkte i fiendtligheter.

Artikkel 52 pkt 3: I tilfelle av tvil hvorvidt en gjenstand som normalt brukes til sivile formål som f. eks. et sted for gudsdyrkelse (...) blir anvendt til å gi et effektivt bidrag til militære aksjoner, skal den ansees for ikke å bli brukt på en slik måte.

Artikkel 53: (...) [D]et [er] forbudt å begå fiendtlige handlinger rettet mot (...) steder for gudsdyrkelse som utgjør folkenes kulturelle eller åndelige arve; å bruke slike gjenstander til støtte for militære tiltak; å gjøre slike gjenstander til gjenstand for represalier.

Artikkel 69: I tillegg til de plikter som er oppregnet (...) skal okkupasjonsmakten (...) også sørge for forsyning av (...) de gjenstander som er nødvendige til gudsdyrkelse (...).

C. Øvrige policydokumenter

1. Forsvarets verdigrunnlag, 1998

Forsvaret forankrer sin etikk i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier slik de framstår i vårt samfunns kristne og humanistiske tradisjon, FN-pakten, FNs menneskerettighetserklæring og internasjonal rett (s. 9).

Ethvert menneske har en iboende verdi og verdighet, uavhengig av bakgrunn, egenskaper og prestasjoner. Derfor må vi sikre at alle behandles likeverdig og med respekt, uansett bakgrunn, kjønn, livssyn, etnisk eller kulturell tilhørighet. (...) I vår tid preges det norske samfunnet av et stadig rikere mangfold av kulturer og livssyn. Forsvaret ønsker å gjenspeile denne virkeligheten. I vårt daglige virke vil dette mangfoldet berike oss og bevisstgjøre innholdet i likeverdet. En særlig oppmerksomhet må rettes mot minoritetsgrupper (s. 11).

2. Stortingsproposisjon nr. 42 (2003–2004) Moderniseringen av Forsvaret

6.8.3 Forsvaret: en inkluderende og tolerant organisasjon

Forsvaret skal verne om de verdier og prinsipper samfunnet er tuftet på, og skal i størst mulig grad gjenspeile samfunnet. I vår tid preges samfunnet av et større og langt rikere mangfold. Forsvaret skal gi alle likeverdig behandling, uavhengig av bakgrunn, livssyn, etnisk eller kulturell tilhørighet, eller seksuell legning. Forsvaret skal være en organisasjon som gjennomsyres av toleranse og respekt for enkeltmennesket. Forsvaret skal være inkluderende og gi tilhørighet for alle ansatte og vernepliktige. Innenfor rammen av Forsvarets rekrutteringsstrategi, skal målet om økt mangfold i Forsvaret prioriteres, og det skal vektlegges å gjøre Forsvaret enda mer attraktivt for alle. Det er et mål å rekruttere bredest mulig til hele Forsvarets personellkorps. Det er derfor spesielt viktig å rekruttere ytterligere fra ulike minoritetsgrupper til befalsutdanning. Videre må Forsvarets verdier, uttrykt i Forsvarets verdigrunnlag, baseres på samfunnets verdier og vies oppmerksomhet i all utdanning, samt i tjenesten ved de ulike avdelinger og institusjoner i Forsvaret.

Komiteens merknader (Inst. S. nr. 234 (2003-2004) 6.8.3)

Komiteen støtter proposisjonens vektlegging av Forsvarets verdigrunnlag, og er enig i at «Forsvarets verdier må baseres på samfunnets verdier og vies oppmerksomhet i all utdanning, samt i tjenesten ved de ulike avdelinger og institusjoner i Forsvaret».

Komiteen vil videre understreke betydningen av feltprestenes rolle i forhold til utdanning i religions- og kulturkunnskap for soldater og befal som skal ut i utenlandsoperasjoner. Egenforståelse og fremmedforståelse står i klar sammenheng i møte med de utfordringer som utenlandstjeneste stiller. Kunnskap og bevissthet om egne kulturelle og religiøse røtter gjør forståelsen av andres religion og kultur enklere. I stor grad vil de moralske kvaliteter hos mennskaper og befal avgjøre utfallet av Forsvarets ulike oppdrag i årene som kommer. Komiteen ber Regjeringen påse at holdningsskapende arbeid følges opp kontinuerlig på alle nivå i Forsvaret.

3. Handlingsplan for forsvarssektoren: Holdninger, etikk og ledelse, Forsvarsdepartementet 2006

Mangfold og inkludering

Mangfold skal være en styrke for Forsvaret. Økt mangfold gir ny kompetanse og bedre erfaringsgrunnlag, noe som vil gjøre Forsvaret bedre rustet til å møte utfordringene både ute og hjemme. Det er viktig å være tydelig på og skape forståelse for sammenhengen mellom økt mangfold og bedre oppgaveløsning. Større mangfold gjør at Forsvaret bedre vil speile det samfunnet vi er satt til å verne. Det vil styrke vår troverdighet og omgivelsenes tillit til Forsvaret. Alle har krav på å bli hørt, inkludert og behandlet med respekt uavhengig av kjønn, sosial bakgrunn, religion, seksuell orientering, funksjonshemming eller etnisk tilhørighet (s. 18).

Vedlegg 3 Oppdrag fra Feltprosten til Feltprostens teologiske fagråd

Under er gjengitt de to oppdragene fra Feltprosten til Feltprostens teologiske fagråd som danner utgangspunktet for utredningen. I den videre oppdragsdialogen aksepterte Feltprosten at oppdragene ble behandlet i rammen av én utredning og at fristen for fremsendelse ble forlenget.

Oppdrag 1

1. Bakgrunn

Feltprosten viser til FPKs tosidige funksjon i Forsvaret hva angår religiøs betjening av personellet. For det første skal FPK utføre religiøs betjening for personell. Denne betjening skjer etter Den norske kirkes orden. For det andre er skal FPK tilrettelegge for religiøs betjening for personell uavhengig av kirkesamfunns- eller religionstilhørighet. Dette siste inkluderer også rådgivning om religiøse spørsmål til militære sjefer. Den første del av funksjonen er altså konfesjonelt forankret, mens den andre i sin karakter ikke er det.

I Vernepliktsloven § 3, siste ledd, fremgår det at prester/forstandere i Den norske kirke og i registrerte trossamfunn er unntatt fra alminnelig verneplikt, men kan pålegges å gjøre tjeneste som feltprester. Av dette følger at adgangen til å være feltprest ikke er begrenset til prester i Den norske kirke, ei heller til kristne prester/forstandere. Prinsipielt vil prester/forstandere fra ethvert registrert trossamfunn kunne være feltprest.

Denne prinsipielle adgangen er imidlertid i svært begrenset grad blitt aktualisert tidligere. I praksis er det nesten utelukkende prester fra Den norske kirke som har blitt tilsatt i fredsorganisasjonen. Unntaket har vært pastorer fra Den evangelisk-lutherske frikirke. Status pr i dag er at 2 feltprester kommer fra frikirken, resten fra Den norske kirke.

Spørsmål om tilsetting av personell fra andre kirkesamfunn enn DnK ble drøftet i den såkalte "Holt-studien". Konklusjonen der var at bare prester fra DnK og fra kirkesamfunn hvor DnK hadde avtaler med, samt kirkesamfunn som lå nær DnK kunne yrkestilsettes, dvs: metodistkirken, den anglikanske kirke og frikirken. Studiens premisser og konklusjon ble kritisert av flere av høringsinstansene. Studiens formelle status er uklar og dens premisser og konklusjoner kan derfor ikke sies å være allmenn akseptert sedvane. En annen tilnærming ble lagt til grunn i en senere studie, den såkalte "Mæland/Refsdal-studien". Her ble det prinsipielt sett tatt til orde for at stillinger i FPK skulle åpnes opp for alle kristne trossamfunn. Dette var i rammen av en større drøfting av FPKs økumeniske profil. Denne studien berørte altså mer enn tilsettingsspørsmålet. Oslo biskop var positive til de økumeniske enkelttiltak som ble foreslått i studien, men var kritisk til premisser og konklusjoner hva angikk

tilsetning. Også denne studiens formelle status er uklar. Hvorvidt de økumeniske enkelttiltak som er foreslått der er blitt implementert i organisasjonen er uklart.

2. Analyse

FPKs tosidige funksjon i Forsvaret hva angår religiøs betjening av personell som er skissert i bakgrunn er ikke resultat av en prinsipiell avklaring og drøfting. Den har vokst frem over tid som en følge av behov og hensiktsmessighet. Sammenkobling mellom konfesjonelt basert prestetjeneste og allmenn religionstilrettelegging er ikke uproblematisk, verken fra et konfesjonelt eller allment ståsted. Det fremstår som viktig å få en prinsipiell gjennomtenkning av denne problematikken.

Dette berører også den grunnleggende problemstillingen om feltpresttjenestens begrunnelse. Her kan man tenke seg tre hovedtilnæringer: for det første en historisk med vekt på statskirkeordningen og tanken om den konfesjonelle militærmakt. Dette må også sees i sammenheng med aktuelle utviklingstrekk i den norske samfunnet hva angår religionens plass i det offentlige, herunder spørsmålet om endring av grunnlovens § 2 og endring av formålsparagrafen for skolen. For det andre en sosiologisk som tar utgangspunkt i at de fleste tjenestegjørende er medlemmer av DnK, men hvor andelen som tilhører andre trossamfunn eller er uten trossamfunnstilhørighet eller ikke-religiøse livssynssamfunn er stadig økende. For det tredje kan man legge til grunn en menneskerettslig/folkerettslig tilnærming hvor feltpresttjenesten forstås som en operasjonalisering av soldatens rett til religionsutøvelse.

En strukturell/institusjonell problemstilling er FPKs status som på den ene side en integrert del av Forsvaret og på den andre side en kirkelig institusjon hvor den kirkelige virksomhet skal være i henhold til Den norske kirkes orden og under geistlig overtilsyn av Oslo biskop (kgl. res. 22. okt. 1954).

Dette berører også spørsmålet om tilsetning av feltprester i Forsvaret. Etablert praksis er svært innsnevret i forhold til det grunnprinsippet som foreligger i Vernepliktslovens § 3, siste ledd. Innsnevringen kan dels forklares historisk/sosiologisk med den dominerende rolle DnK har hatt og dels gjennom at feltpresttjenesten innholdsmessig har blitt definert etter DnKs orden. Et spørsmål som må utredes er hvorvidt bestemmelsen om FPKs tilknytning til DnK ift kirkelig orden og geistlig tilsyn fortsatt er sakssvarende eller om den for det første innskrenker personers adgang til tilsetning i korpset på religiøs grunnlag og for det andre ikke er tilpasset en mer livssynspluralistisk situasjon.

Denne problemstillingen berører en rekke organisatoriske forhold i FPK herunder det geistlige tilsyn, feltprostens dobbeltfunksjon som sjef FPK og prost i DnK, eventuelt tilsynsorgan, koordineringsråd, samt hvorvidt FPK skal defineres som et rent militært organ uten særskilt tilknytning til DnK. I forlengelse av dette blir det

også et spørsmål om alle feltprester skal sortere under FPK eller om man kan tenke seg at eksempelvis ikke-kristne feltprester får en annen organisatorisk plassering.

Det som er anført over vil kunne drøftes i rammen av gjeldende bestemmelse i vernepliktsloven om prester/forstandere i registrerte trossamfunn. En særskilt problemstilling vil imidlertid være om en eventuell etablering av struktur for ivaretagelse av personell som tilhører ikke-religiøse livssynssamfunn. På den ene side knyttes religion- og livssyn sammen i det norske lovverket og i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon. På den annen side vil gjeldende bestemmelser i krigens folkerett være knyttet til religionsutøvelse og feltprester i tradisjonell forstand. Det vil altså med hensyn til folkerettslig forankring antas å være en prinsipiell distinksjon mellom feltprester og eventuell ikke-religiøst livssynspersonell.

3. Oppdrag

1. Samle inn, sammenstill og analyser relevant materiale, studier og statistikk hva angår religiøs tilhørighet, livssynsutøvelse og ordninger for religiøs betjening i Forsvaret. Dette bør sees i rammen av en bredere samfunnsmessig ramme.

2. Analyser og drøft forholdet mellom konfesjonell betjening og allmenn tilretteleggelse av religionsutøvelse fra et teologisk og allment perspektiv.

3. Analyser og drøft ulike begrunnelser for feltprestjenesten og forholdet mellom disse begrunnelsene.

4. Analyser, drøft og gi anbefaling i spørsmålet om kirkesamfunnstilhørighet for feltprester i FPK skal være som någjeldende praksis eller om den skal utvides.

5. Analyser, drøft og gi anbefaling i spørsmålet om någjeldende bestemmelse om at den kirkelige virksomhet i FPK skal skje etter DnKs orden og under geistlig overtilsyn av Oslo biskop skal videreføres eller erstattes av annen innholdsbestemmelse og struktur.

6. Analyser, drøft og gi anbefaling i spørsmålet om en eventuell ordning for feltprestjeneste for personell fra ikke-kristne trossamfunn.

7. Analyser, drøft og gi anbefaling i spørsmålet om en eventuell ordning for livssynsmessig betjening for personell fra ikke-religiøse livssynssamfunn.

4. Administrative forhold

1. Studien forutsettes utført i rammen av Feltprostens teologiske fagråd. Sjef Fag/FPK er linjemessig ansvarlig for fremdrift, rapportering og ferdigstilling.

2. Fagrådet kan trekke inn nødvendig kompetanse fra korpset i arbeidet.

3. Studien skal oversendes Feltprosten innen 1. desember 2008.

Oppdrag 2

1. Bakgrunn

Feltprosten viser til den rollen FPK er tillagt som ”Forsvarets etikkfaglige ressursorganisasjon” i FDs Handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse (HHEL), pkt 4. Denne rollen kommer bl a til uttrykk i at FPK gir definerte bidrag i utviklingen og gjennomføringen av etikkopplæringen i Forsvaret. Disse definerte bidrag kan deles i tre hoveddeler:

- Faglig og pedagogisk utvikling av undervisningsopplegg
- Faglig utvikling og oppfølging av undervisningspersonell i etikk
- Stille anslagsvis 18 ÅV til disposisjon for gjennomføring av etikkundervisningen i Forsvaret, fordelt på 15 ÅV i GSU og 3 ÅV på GBU, GOU og VOU.

2. Analyse

Etikkfagets status, forankring og innhold er blitt betydelig endret de siste årene. Tidligere var betegnelsen ”Prestens time” og det var FPK som i realiteten hadde ansvaret for både definering, faglig og pedagogisk innhold og gjennomføring av undervisningen. Flere nye parametre er nå blitt synliggjort, og dette har følger for FPKs rolleforståelse mht undervisningen.

a. Etikkopplæringens militære forankring

I HHEL defineres etikk som ”et grunnleggende og sentralt perspektiv i all militær utdanning”. Faget er altså militært forankret og begrunnet. Denne forankringen og begrunnelsen er blitt tydeliggjort den siste tiden. Dette kommer også til uttrykk i den nye utgaven av Forsvarets fellesoperative doktriner, kapittel 6 om den militære profesjon.

b. Etikkopplæringens akademiske forankring

Tilpasningen av Forsvarets utdanningssystem til det sivile universitets- og høgskolesystem medfører at etikkfaget har fått en akademisk forankring. Dette skjedde først på krigsskoleivået (2004), deretter på stabsskolenivået (2005) og nå sist på GSU (2008). Det er i særlig grad det siste som berører hovedtyngden av feltprester og hovedtyngden av den undervisning FPK leverer til Forsvarets avdelinger.

c. Etikkopplæringens normative forankring

Overordnede rammer for etikkopplæringens normative forankring foreligger i St. prop nr. 42 (2003-2004) 6.8.3 Forsvaret: en inkluderende og tolerant organisasjon. Her heter det følgende:

”Forsvaret skal verne om de verdier og prinsipper samfunnet er tuftet på, og skal i størst mulig grad gjenspeile samfunnet. I vår tid preges samfunnet av et større og langt rikere mangfold. Forsvaret skal gi alle likeverdig behandling, uavhengig av

bakgrunn, livssyn, etnisk eller kulturell tilhørighet, eller seksuell legning. Forsvaret skal være en organisasjon som gjennomsyres av toleranse og respekt for enkeltmennesket. Forsvaret skal være inkluderende og gi tilhørighet for alle ansatte og vernepliktige. Innenfor rammen av Forsvarets rekrutteringsstrategi, skal målet om økt mangfold i Forsvaret prioriteres, og det skal vektlegges å gjøre Forsvaret enda mer attraktivt for alle. Det er et mål å rekruttere bredest mulig til hele Forsvarets personellkorps. Det er derfor spesielt viktig å rekruttere ytterligere fra ulike minoritetsgrupper til befalsutdanning. Videre må Forsvarets verdier, uttrykt i Forsvarets verdigrunnlag, baseres på samfunnets verdier og vies oppmerksomhet i all utdanning, samt i tjenesten ved de ulike avdelinger og institusjoner i Forsvaret”

3. Oppdrag

1. Analyser og drøft hvilke konsekvenser de tre parametrene angitt over innebærer for FPK hva angår:

- a. rekruttering og utdanning av undervisningspersonell
- b. utforming og utvikling av undervisningsopplegg

2. Analyser og drøft hvorvidt undervisningsfunksjonen som i dag skal være eksklusivt knyttet til feltpreststillinger eller om undervisningsfunksjon også kan legges til andre sivile eller militære stillinger med etikkfaglig kompetanse enten i korpset eller utenfor korpset.

3. På basis av analysen og drøftingen i pkt 1 og 2 skal rådet foreslå konkrete tiltak. Tiltakene skal være avstemt i forhold til hverandre og som minimum inneholde forslag til tiltak på kort sikt innenfor gjeldende struktur. Dernest skal man skissere forslag til tiltak på lengre sikt, herunder også forslag til endrede strukturelle rammer om nødvendig.

4. Administrative forhold

1. Studien forutsettes utført i rammen av Feltprostens teologiske fagråd. Sjef Fag/FPK er linjemessig ansvarlig for fremdrift, rapportering og ferdigstillelse.

2. Fagrådet kan trekke inn nødvendig kompetanse fra korpset i arbeidet.

3. Studien skal oversendes Feltprosten innen 1. august 2008.

Vedlegg 4: Religiøs betjening i forsvaret i Sverige og Nederland*

Innledning

I et institusjonalistisk perspektiv har det norske forsvaret vært preget av en tilnærming til religionens plass med å betrakte religiøse handlinger som kollektive handlinger som hele avdelinger deltar på. Dette perspektivet er i ferd med å endres. I det svenske forsvaret er deltagelse på en gudstjeneste i militær sammenheng en frivillig sak. Dersom militær gudstjeneste forordnes i en militær seremoni av obligatorisk art skal den utformes slik at alle kan delta i seremoniens obligatoriske del samt uhindret å kunne avstå fra å delta i den religiøse delen (Direktiv för oppdragsförslag för 2009 og 2010: Anvisningar för religiös utövning och soldathemsverksamhet). Deltagelse i militær gudstjeneste er ikke obligatorisk. Andakt/Bønn på linjen bør derfor legges til begynnelsen eller avslutningen på en militær oppstilling slik at den som ikke ønsker å delta kan tre av uten at det oppfattes som en demonstrasjon. For dem som ikke deltar i andakt/bønn på linjen bør det arrangeres et annet passende kulturelt innslag, eventuelt et religiøst innslag for soldater med en annen religiøs bakgrunn (*Ceremonireglemente för Försvarmakten Del 2 Förbandsknutna ceremonier, A2- Korum*).

I det nederlandske forsvaret, i følge notatet «Feiringer og Tankemøter» (se [pacem.no](http://www.pacem.no)), bør ikke en denominasjonstilknyttet aktivitet med en meget endimensjonal livssynsmessig eller religiøs karakter falle sammen med en gjennomgående militær aktivitet hvor alle militære må være til stede. For eksempel bør ikke en felles militær aktivitet eller en seremoni plutselig gå over i en spesifikk livssynsmessig sammenkomst hvor et spesifikt religiøst eller livssynsmessig budskap forkynnes. Med andre ord, det er utelukket at marinepersonell som akkurat er kommet tilbake fra flere måneder til sjøs etter felles oppstilling blir konfrontert med en katolsk høymesse, et humanistisk velkomstrituale eller en hinduistisk meditasjon som ikke er etterspurt av dem selv. Selvfølgelig kan det enkelte trossamfunn i slike situasjoner organisere en aktivitet, men bør være tilbakeholdne med hensyn til eget fremme av sine ritualer. Fra sjelesørgere kan det forventes i slike situasjoner at de ivaretar mangfoldet av livssyn representert blant de tilstedeværende. Å forplikte militære på mer eller mindre spesifikke denominasjonsbundne aktiviteter og ritualer er i strid med skillet mellom kirke og stat og det som står i forordet til erklæringen «Forbundet i frihet» (januar 2007).

* Denne undersøkelsen er en del av Tor Simen Olbergs studie «Gode holdninger til religions- og livssynsmangfoldet i det norske forsvaret. En studie av noen utfordringer religiøs betjening av norsk militært personell i et livssynspluralistisk forsvar står ovenfor og hvordan det svenske og nederlandske forsvar har kommet slike utfordringer i møte». Studien med vedlegg, datert 13. januar 2009, ligger i heltekst på www.pacem.no.

I et individualistisk perspektiv avspeiler det norske forsvaret den samfunnsmessige utviklingen med individualisering av religionen og religionens synkende betydning. Samtidig finner vi både et økende religiøs mangfold og en motreaksjon til den generelle trenden i majoritetskulturen. Også det svenske forsvaret gjenspeiler det sivile samfunnet. Det svenske forsvarrets verdigrunnlag, understreker mangfoldet i forsvaret og sier at «Alla, oavsett (...) religiös övertygelse (...) skal respekteras och behandlas likvärdigt. Ingen skal särbehandlas». Under kapitlet Tro står det: «Alla har rätt att utöva sin tro. Befälen och förbandets militärpastor skal, oavsett trosövertygelse, hjälpa till med detta. Alla skal få sådan mat som var och ens religösa övertygelse kräver.» («Det här står Forsvarsmakten för!», Stockholm 2004).

Det totale antall innbyggere i Nederland ligger i underkant av 16,4 millioner. Av disse regner man ca 30 % tilhørende den katolske kirke (ca 5 millioner), ca 21 % tilhørende de protestantiske kirker (ca 3.5 millioner), ca 6 % muslimer (ca 980.000), ca 1 % hinduer (ca 170.000), ca 10.000 humanister registrert i Den humanistiske allianse, et mindre antall tilhørende det mosaiske trossamfunn, mens 41 % (6.7 millioner) av befolkningen ikke har noen registrert tilknytning til noe religions- eller livssynsamfunn. Den nederlandske samfunn er fundamentert på prinsippet om skille mellom stat og kirke, hvor hver denominasjon er en selvstendig/autonom størrelse. Kirkene i Nederland hadde lenge vært profilerte og en sterk maktfaktor i samfunnet også politisk. Strukturer innen helse og media sektorene i samfunnet har vært sterkt influert av kristendommen. Den katolske kirke hadde vært meget konservativ, og dens medlemmer utgjort en distinkt gruppe i samfunnet, på linje med den katolske kirke i Irland, fram til midten av 1960 tallet. På dette tidspunkt var det en dramatisk utvikling på livssynsområdet i landet hvor et stort antall medlemmer av de protestantiske kirker gjorde en sving i liberal retning livssynsmessig og mot venstre politisk sett. Tre firedeler av medlemmene i den katolske kirken enten forlot kirken eller ble meget progressive. Dette førte til en sterk polarisering spesielt innen det katolske miljøet. Av de kristne som fortsatt er registrert i kirkene er det bare et fåtall man vil kalle praktiserende. Nederland er nå et overveiende sekulært samfunn med en meget sterk religiøs historie, for noen er den fortsatt nærværende. Dette gir religionen en meget omstridt plass med tanke på folks selvforståelse (for eller imot religion). Endringer i det sivile samfunnets holdning til tros- og livssyn fikk konsekvenser for sjelesorgstjenesten i det nederlandske forsvar.

Verken det norske, svenske eller det nederlandske forsvar har et system for registrering av sitt personells religionstilhørighet. Dette synes å være et prinsipp som oppleves å fungere godt og ikke kommer til å endres i noen av landenes forsvar.

Som «Direktiv fra Forsvarets Overkommando» (FO 2001) gir en del grunnleggende føringer for praktiske tilpasninger og øvrige bestemmelser innen det

norske forsvaret, finnes liknende styringsdokumenter både i det svenske og nederlandske forsvaret; «Plan för religiös utövning och soldathemsverksamhet» (Verksamhetsuppdrag för 2009, Försvarsmakten 2009), «Policydokument för Militär Självvård» (Försvarsmakten 2008) samt tilhørende instruksjer og «Nota Vieringen en bezinningen Diensten Geestlijke Verzorging bij de Krijgsmacht». (Oversatt til «Feiringer og Tankemøter», sjelesorgstjenesten ved det nederlandske forsvar. Dette er delvis oversatt, se vedlegg 1 til denne studien, pacem.no).

Det tidshistoriske hensiktsmessige ligger til grunn for det norske feltprestkorpset slik det har fungert fram til i dag. Følgende spørsmål er viktige å stille når det gjelder det framtidige korps: Hvilke endringer må/bør gjøres i korpset for å ta den flerreligiøse endringen i soldat/offisersmassen på alvor? Skal vi tenke oss et utvidet religionskorps? Et pluralistisk feltprestkorps med en rent fasiliterende struktur? Hvem kan tilsettes og hvordan tilsettes en person i et fremtidig korps? Dette spørsmålet leder over i neste punkt hvor fokuset er satt først på det svenske og deretter det nederlandske sjelesorgstjeneste.

Den svenske sjelesorgstjenesten

All militær sjelesorg i det svenske forsvaret skal gjenspeile det religiøse mangfold som finnes innen det sivile svenske samfunnet. Den svenske militære sjelesorgstjeneste har som grunnlag å gi mulighet for den enkelte forsvarsansatte og tjenestegjørende til å kunne utøve sin religion innen Forsvaret. Den militære sjelesorgstjeneste skal derfor tilpasses de behov som finnes blant forsvarets ansatte og vernepliktige. Den enkeltes religiøse integritet og spesielle religiøse behov skal tas med i betraktningen når militær virksomhet planlegges og gjennomføres.

Strukturen i det svenske sjelesorgstjenesten

Den svenske militære sjelesorgstjenesten baserer seg på et samarbeid med de trossamfunn som er registrert i det sivile svenske samfunnet. Militær sjelesorg skal derfor utføres i en økumenisk ånd.

Sjelesorgstjenestens ledelsesnivå

Feltprosten er funksjonsansvarlig for all militær sjelesorg og alle militære sjelesørgere. Denne stillingen er en tjenestestilling i Forsvaret, hvor den svenske kirken står ansvarlig for 75 % av lønnen og forsvarret 25 %. Forsvaret står ansvarlig for driftsmidlene. Feltprosten tilsettes etter samråd mellom Forsvaret og Svenska kyrkan. Feltprosten står ansvarlig overfor forsvarssjefen i militære tjenesteanliggender og erkebiskopen i kirkelige embetsanliggender. Feltprostens oppgave er å lede den militære sjelesorgstjenesten i fred, krise og krig. Han leder denne tjenesten gjennom en gruppe (Ledningsgruppe Militär Självvård) som foruten

ham selv består av stabspastoren ved forsvarrets hovedkvarter samt representanter for gruppen militærpastorer. Ledergruppen kan ved behov komplimenteres med representanter fra andre samfunn når det gjelder personell, saker og situasjoner som har med det religiøse mangfold i Forsvaret å gjøre. Feltprosten leder også det militære sjelesorgssamarbeidet på nasjonalt plan vis a vis Svenska kyrkan og internasjonalt. Feltprosten har også ledelsesansvaret for den militære sjelesorg overfor andre nasjonale myndigheter. Han utarbeider policyer og reglementer for den militære sjelesorgstjeneste og er forsvarssjefens rådgiver når det gjelder etiske og sjelesørgeriske spørsmål.

Stabspastoren skal være ordinert fra et kristent trossamfunn. I embedsspørsmål står han ansvarlig overfor Stockholms stifts Domkapitel/biskop. I det militære system ligger den organisatorisk under forsvarrets hovedkvarters personellavdeling. Denne stillingen beskjøtes av forsvaret. Stabspastoren har ansvar for utførelsen av sjelesorgstjenesten ved det militære hovedkvarteret når det gjelder andakter, gudstjenester, sjelesorgsamtaler og støtte ved kriser. Han støtter feltprosten i hans funksjonsutøvelse både nasjonalt og internasjonalt. Dette innebærer også bemanningsspørsmål i internasjonale oppdrag og støtte til lokale militærpastorer. Stabspastoren har også ansvar for den løpende kontakten med andre trossamfunn.

Ledelsen har et ansvar for å gjennomføre en nasjonal grunnleggende sjelesorgutdanning av militærpastorer og representanter for andre trossamfunn som leilighetsvis tjenestegjør overfor forsvarspersonell fra deres samfunn ved stående avdelinger, skoler og andre enheter. Ledelsen og den enkelte avdeling har et ansvar for at deres militærpastorer gis mulighet for å gjennomføre høyere kurs i militær sjelesorg. Feltprosten har ansvar for å stille pastorer/sjelesørgere til militær internasjonal tjeneste. Dette ansvar utføres blant annet gjennom årlige kurs for å rekruttere interesserte og passende prester/pastorer.

Sjelesorgstjenestens grunnplan

En sjelesørger i det svenske forsvarret representerer sitt sendende trossamfunn og er ansatt av dette. Når det gjelder pastorer i den svenske kirke, er de ansatt innen et av kirkens stift med tjenesteansvar for stiftets geografiske lokale sivile menigheter og er embedstjenestelig ansvarlig overfor stiftets biskop. Siden pastorene ifølge kirkeordningen (kap.2 § 1) har et utøvende ansvar for alle personer med tilknytning til den svenske kirken innenfor stiftets område, får enkelte pastorer også et ansvar for å betjene militære avdelinger og skoler som ligger i menighetens nærområde. Disse pastorene har på grunn av sitt arbeid for og med forsvaret også tittel av militærpastorer og bærer militær uniform når de utøver denne tjenesten i felt. På avdelingssjefens ordre eller ved spesielle anledninger (eksempelvis ved

representasjonsoppdrag) kan uniform bæres etter godkjennelse av feltprosten. Militær sjelesørger i uniform bærer bransjemerke og godkjent avdelings-/våpengrensermerke, men ingen gradsbetegnelse.

Militærpastorer deltar i den videreutdanning og kompetanseheving som forsvaret og kirken anser som nødvendig for å kunne utføre militær sjelesorg innen alle forsvarets nivåer og typer oppdrag, både hjemme og ute. Kostnadene for slik videreutdanning deles mellom forsvaret og vedkommendes kirke/trossamfunn. Militærpastoren skal stå i løpende kontakt med og gi tilbakemeldinger om den militære sjelesorgsvirksomheten både til sin egen avdeling og sin sendende kirke (menighet og stift) eller trossamfunn.

Enhver avdeling har et ansvar for å etablere og opprettholde kontakt med de trossamfunn som avdelingens personell tilhører. Det er den lokalt ansatte militærpastor som skal sørge for denne kontakten og at avdelingen innbyr pastorer og sjelesørgere fra disse trossamfunn ifølge personellens behov. Disse sjelesørgere kan enten komme fra en lokal menighet eller formidles fra sentralt hold. Kostnadene for disse og deres tjenester står deres egne samfunn for. Det kan med fordel inngås lokale tjenestelige avtaler mellom avdelinger og trossamfunn. (Avdelinger uten ansatt militærpastor kan henvende seg til feltprosten eller stabspastoren for å få støtte til å gjennomføre slike tjenestelige besøk.) Siden det er den enkelte avdeling som har bestilleransvar for disse tjenestene skal de, i dialog med feltprosten, representanter for de lokale menigheter innen den svenske kirkes og andre lokale trossamfunn, sørge for at avdelingens militærpastor gis rimelig tid og ressurser for å kunne løse sitt oppdrag.

Det er videre avdelingens ansvar å sørge for at både militærpastoren og de øvrige kontaktede sjelesørgere får utøve sin tjeneste i henhold til internasjonale konvensjoner og nasjonale direktiver. Militærpastor bærer ikke våpen, men skal ha kompetanse til å håndtere og sikre slike for å kunne unngå fare.

Under *operasjoner i utlandet* er bataljonspastoren (Chaplain) ansatt av forsvaret for oppdragets, inklusive utdanningstidens, lengde. Men han får sitt kirkelige oppdrag bekreftet gjennom en utsendelsesgudstjeneste, ledet av biskopen. Pastorer i utenlandstjeneste ved høyere staber (for eksempel KFOR HQ), brigade/stabspastor (Senior Chaplain), rekrutteres blant pastorer med tidligere internasjonal/økumenisk erfaring.

Fartøypastorer (marineprester) rekrutteres av fartøysjefen i samråd med feltprosten. Vedkommende blir ansatt av forsvaret for oppdragets lengde. Seilende pastor får sitt kirkelige embedsoppdrag bekreftet gjennom en utsendelsesgudstjeneste som ledes av sjefen for fartøysflotiljen. Om bord er han/hun blant annet ansvarlig for den åndelige virksomheten om bord, inkludert andakter, gudstjenester og andre kirkelige handlinger. Fartøypastoren er også ansvarlig for de økumeniske kontaktene

ved besøk i andre land og informere om landets religiøse og kulturelle situasjon. Siden pastoren er eneste religiøse embedspersonen om bord blant et mannskap med forskjellig livssynsmessig bakgrunn, er det spesielt viktig å opptre hensynsfullt i en økumenisk ånd.

Fordeler med den nåværende struktur

Siden ingen andre prester enn feltprosten og stabspastoren er lønnet av Forsvaret understreker dette prinsippet om kirken i forsvaret og at det ikke handler om forsvarets kirke.

Ulemper med den nåværende struktur

Det er vanskelig for prestene ute ved avdelingene å få nok tjenestetid da stift og menigheter ikke alltid ser behovet for å frigjøre deres prester til denne tjenesten. Forsvaret på sin side stiller ikke tydelige nok krav om mer tjenestetid for sine avdelingsprester. Variasjonene mellom pastorenes faktiske tjenestetid målt opp mot den ønskelige ligger på fra 10 % til 100 %. Et rimelig minimum ansees å ligge på 60 %. Denne vanskeligheten inntreffer ikke overfor pastorer knyttet til avdelinger som er satt opp til utenlandstjeneste.

Utfordringer for den nåværende struktur

Hovedutfordringen er å sikre at de forsvarsansatte som ikke tilhører kristne trossamfunn får de livssynsmessige rettigheter som tilkommer dem. Dette innebærer også å finne gode løsninger slik at religiøse seremonier ikke gjennomføres som en del av militære seremonier med obligatorisk deltagelse. Det er av stor betydning å få økt prester og pastorens faktiske tjenestetid ute ved avdelingene.

Den nederlandske sjelesorgstjenesten.

Den militære verneplikt ble avskaffet på midten av 1990 tallet og falt således sammen med slutten på den kalde krigens periode. Fra samme tidspunkt har det nederlandske forsvar bestått av kun yrkestilsatte soldater. Dette førte til en nedgang i antallet soldater som igjen førte til en reduksjon i antallet sjelesørgere og en reorientering av deres tjenester.

Samling av de nederlandske sjelesorgstjenestene

Inntil slutten av det forrige århundre opptrådte de tre største sjelesorgstjenestene, den katolske, den protestantiske og den humanistiske uavhengige av hverandre. Blant annet hadde de tre forskjellige informasjonssentra som søkte å nå ut til soldatene med sine tilbud. Tjenestene var heller ikke koordinert, verken nasjonalt eller lokalt. Selv innenfor den enkelte sjelesorgstjeneste, som den katolske, opererte feltprestene i sine

egne separate tjenester tilknyttet de enkelte forsvarsgrenene. Bare i liten grad møttes de eller samarbeidet.

Det fantes en overordnet instans i Haag som forholdt seg til det politiske sjiktet, og som bedrev en viss koordinering av midler, men ellers levde og avgjorde man tjenestesaker på et lokalt plan/nivå. En bevegelse for å integrere, utvide og samordne sjelesorgstjenesten kom rundt begynnelsen av tusenårsskiftet. Prosessen rundt denne tjenestelige integreringen var ikke uten friksjoner og motforestillinger.

Antall og fordeling av hjemlene

Antallet sjelesorgshjemler ble fastsatt gjennom et politisk vedtak å skulle være 150. Dette totale antallet ble fordelt på 55 katolske, 53 protestantiske, 38 humanister, 2 rabbinere (1 konservativ i full tid som også er sjefsrabbineren i forsvaret, en liberal og en konservativ rabbiner i hver sin halve stilling), 2 hinduer (en for hver hovedretning innen hinduismen). Oppdelingen er også vedtatt i parlamentet. Endringer her vil heller ikke kunne gjøres uten parlamentets godkjenning. Fordelingstallet kom man fram til i to steg og ble gjennomført ved at de tre største tjenestene, den romersk katolske, den protestantiske og den humanistiske skulle få tildelt 35 hjemler hver i første omgang. Dette ble vedtatt ikke uten protester fra den katolske siden som mente at humanistene i særdeleshet ikke representerte på langt nær så mange mennesker som de to andre tjenestene. Som nevnt ovenfor argumenterte humanistene med at de ikke bare representerte og ivaretok de på landsbasis om lag 10.000 registrerte humanisters interesser, men også mange av de cirka 10 millioner nederlendere som ikke har noen formell tilknytning til noe livssynssamfunn. Denne gruppe er også representert med et betydelig antall i det nederlandske forsvar. Det ble fra katolsk hold videre fremholdt at den protestantiske tjeneste nok støttet humanistenes standpunkt fordi de selv profiterte på å få det samme antall hjemler som den romersk katolske tjenesten i denne første runden.

I tillegg til dette fastsatte antallet skulle de tre få tildelt et antall hjemler som prosentvis gjenspeilet det antall medlemmer disse tros- og livssynssamfunns hadde i det sivile samfunn. Den romersk katolske sjelesorgstjenesten ble da tildelt ytterligere 20 hjemler (og endte på 55), den protestantiske 18 (og endte på 53) og den humanistiske 3 hjemler (og endte på 38). I tillegg fikk den jødiske sjelesorgstjenesten tildelt 2 hjemler og den hinduistiske 2 hjemler.

I 2007/8 ble det på politisk hold vedtatt at det fra august 2008 skulle opprettes 2 hjemler til den nye muslimske sjelesorgstjenesten. Siden antallet nye stillinger er så lite skal opprettelsen gjennomføres ved at den katolske og den protestantiske sjelesorgstjenesten selv har bestemt at de skal frigjøre en plass hver slik at man unngår en lengre politisk debatt. Antallet hjemler tildelt den muslimske tjenesten står

for eksempel ikke i forhold til antallet tildelt den jødiske og hinduistiske tjenesten. Man kunne forvente at muslimene fikk en større representasjon i den militære sjelesorgstjenesten, men det er ikke på nåværende tidspunkt forventet at antallet muslimske feltimamer vil stige meget. Endringer vil som tidligere nevnt måtte komme enten ved en videre intern refordeling eller at det totale antall hjemler økes fra politisk hold. Det siste er politisk omstridt. Allikevel er det siste selvfølgelig det ønskelige sett innenfra den samlede sjelesorgstjenesten. Et argument overfor politikerne vil være at så lenge man i tillegg til tjeneste og øvelser hjemme opprettholder en aktiv politikk med operasjoner i utlandet med innsats i flere utsatte områder hvor det forventes et stort press på soldatene med et forholdsvis høyt antall sårede og drepte, er det påkrevd med et høyere rammeantall.

Strukturen innen den nederlandske sjelesorgstjenesten

Den *katolske* Hoofdkrijgsmachtaalmoezenier/«Chief chaplain» er sjef for den katolske sjelesorgstjenesten. Han bærer rang av oberst. Han forholder seg oppover i den kirkelige strukturen, som ligger utenfor den militære, til sin biskop via en «Vicar General». Nedover i den militære linjen har han tre «Staff chaplain», en for hver av de tre forsvarsgrenene. Disse bærer rang av oblt. Under disse igjen er de enkelte feltprester fordelt etter forsvarsgrenene.

Den *protestantiske* Hoofdkrijgsmachtpredikant /«Chief chaplain» er sjef for den protestantiske sjelesorgstjenesten. Han bærer rang av oberst. Han forholder seg oppover til representanter for 16 protestantiske kirkesamfunn. Under seg har han stabs og feltprester fordelt på forsvarsgrenene. Den protestantiske chief chaplain kommer fra den største reformerte kirken i landet. Dennes stabsprest vil komme fra en av de andre store protestantiske kirkene. Det er ukjent om dette er ifølge offisiell politikk, men det er i alle fall slik det praktisk forholder seg.

Det er klart at denne tjenestestruktur står overfor mange utfordringer. Denne Chief chaplain skal forholde seg til 16 kirkesamfunn samtidig som 15 kirkesamfunn skal forholde seg til en leder som tilhører et annet kirkesamfunn enn deres eget. Dette kan bli en betydelig utfordring for stillingen dersom samfunnene opplever at chief chaplain ikke i stor nok grad tar hensyn til deres anliggender. Chief chaplain skal videre forholde seg som leder til et større antall undergitte som sitter i stillinger med sitt eget trossamfunns velsignelse. Denne kan trossamfunnet trekke tilbake samtidig som feltpresten kan kontakte sitt eget samfunn direkte om noe ønskes formidlet eller press bli lagt på chief chaplain. I lederteamet vil denne posisjonen kunne virke både positivt og negativt inn. Chief chaplain snakker på vegne av en betydelig del av

landets kirkesamfunn, samtidig som han hele tiden må balansere sine standpunkter i spissede debatter.

De første *humanistiske* sjelesørgere startet sin tjeneste i 1954. Den humanistiske sjelesorgstjeneste ble opprettet på midten av 1960 tallet som en konsekvens av en markant endring i det nederlandske folks holdning til de etablerte kirkesamfunn. Det skulle vise seg at det var vanskelig for humanistiske grupperinger å bli enige om en indre struktur og spesifikke retningslinjer for innholdsutøvelse i et felles arbeid. Slike uenigheter har man også hatt innen kirkesamfunnene, men de religiøse samfunn har allikevel tydeligere strukturer og retningslinjer for utøvelsen av sin tro.

I strukturen for den humanistiske sjelesorgstjenesten forholder Hoofdkrijgsmachtraadmann, betegnelsen som blir brukt på engelsk er faktisk «Chief chaplain», seg oppover til styret for Den Humanistiske Alliansen i Nederland, mens han forholder seg nedover til de enkelte «feltrådmenn». Det er også kvinner i denne tjenesten. For tiden er en kvinne konstituert som leder. Tjenesten er kjennetegnet ved at den representerer et vidt spekter av humanistiske oppfatninger. Dette gjelder både innenfor den Humanistiske Alliansen og blant de tjenestegjørende rådspersoner. Tjenesten kan i korthet sies å representere tre hovedstrømninger fra den ateistiske humanismen via den agnostiske til den mer spirituelle eller sågar religiøspåvirkede humanismen. Samarbeidet med de andre tjenestene, både på lederplanet og grunnplanet, ser ut til å være avhengig av hvilken 'gren' av humanismen som profileres. Dermed er samarbeidet eller mangel på sådant også personavhengig. Hvordan dette samarbeidet oppleves er selvfølgelig også avhengig av de andre tjenestenes syn på sin egen tjeneste, på humanismen generelt og på den personlige kjemi. Innenfor enkelte av de andre (religiøse) tjenester kan holdningen overfor humanistene beskrives som profesjonell respekt på armlengdes avstand. Inntil nå tas tjenesten overfor de muslimske soldatene vare på av den jødiske feltrabbineren. Det ville være helt utenkelig at dette kunne gjøres av en humanist.

Den *jødiske* sjelesorgstjenesten tar vare på et mindre antall soldater med tilhørighet innen det mosaiske trossamfunnsfamilie. Det er for tiden cirka 200 soldater med jødisk tro og bakgrunn som tjenestegjør i det nederlandske forsvar. Lederen for den jødiske sjelesorgstjenesten har tittel av Hoofdkrijgsmachtrabbin/sjefsrabbiner eller chief chaplain brukt på engelsk. Denne stillingen, som er en heltidsstilling skal bekles av en rabbiner fra den konservative retningen. I tillegg er én stillingshjemmel delt mellom en liberal/reformert og en konservativ rabbiner, hver i 50 % stilling. Sjefsrabbineren har selv personlig kontakt med 'sine' soldater, deres familier og følger dem opp. Han blir informert før en av disse soldatene skal på en øvelse eller

deployerer til en internasjonal operasjon og sørger for at de får med seg det de trenger av utstyr og rasjoner for å kunne leve ut sin tro i felt. Dersom en av disse skulle være livstruende såret eller dø i felt, vil sjefsrabbiën sette seg på første tilgjengelige fly til stedet vedkommende oppholder seg for å sikre ham den nødvendige religiøse oppfølgingen. Det er ikke ønskelig med religiøs bistand fra representanter for de andre sjelesorgstjenestene.

Den *hinduistiske* sjelesorgstjenesten ble opprettet i 2003. Hinduer i det nederlandske forsvar er etterkommere av indere som emigrerte til Surinam som gjestearbeidere da Surinam var nederlandsk koloni, og som flyttet videre til Nederland. Det er et par hundre hinduistiske soldater i det nederlandske forsvar i dag som er (frivillig) registrert ved den hinduistiske sjelesorgstjenesten. De måtte finne fram til 'sine' soldater, da det ikke forekommer registrering av soldater etter livssyn. Allikevel blir det første hindutempelet i en nederlandsk militærleir i disse dager (månedsskiftet oktober-november 2008) tatt i bruk i Amersfoort.

I 2007/8 ble det på politisk hold vedtatt at det fra august 2008 skulle opprettes 2 hjemler til den nye *muslimske* sjelesorgstjenesten. Debatten har gått innad i de muslimske miljøene om fra hvilken av de mange muslimske miljøene i landet disse to feltimamene skulle komme og hvordan tjenesten skulle struktureres. To måneder før denne tjenestens oppstart var kontorer stilt til disposisjon, men det var ikke bestemt hvem som skulle fylle stillingene. Inntil videre har de muslimske soldatene blitt tatt vare på av den jødiske sjelesorgstjenesten når det gjelder tilrettelegging for bønn, faste og godkjent mat.

Sjelesorgstjenestens ledelsesnivå

Lederne av sjelesorgstjenestene har rang av oberst. De har ingen chaplain general. Det er både fordeler og ulemper knyttet til at alle tjenestelederne har samme rang, selv om antallet sjelesørgere de forskjellige tjenestene har og antall soldater de henvender seg til er meget forskjellige. Det er deres stilling, og ikke mulig militær bakgrunn som gir dem og andre feltprester den militære rang. De blir som alle sjelesørgere innstilt av sine respektive tros- og livssynssamfunn og blir akseptert/godkjent av forsvarsministeren.

Det at alle lederne står på samme nivå gir også et signal utad til forsvaret, oppover og nedover i linjen, at de står sammen om det som opptar soldatene og deres behov. Det at de må samarbeide og faktisk gjør det sender positive signaler. Ledere for de små tjenestene, som for eksempel sjefsrabbiën, reiser mye rundt i avdelingene for å treffe sine egne. Samtidig får han innsikt i forholdene ved disse mange basene,

og siden han er en profilert person vil han si fra til kolleger om saker han får greie på som angår lederne for andre tjenester.

Tidligere arbeidet de hver innenfor sine egne strukturer og egne horisonter. Nå kan de tale med en stemme oppover i systemet. Dette har også medført at sjelesorgstjenesten innen en religiøs retning, som før var delt etter forsvarsgrenene og opererte ganske uavhengig av hverandre med hver sin øverste sjef, ble nødt til ikke bare å samarbeide tettere, men forholde seg til samme struktur med kun en øverste sjef.

Det er også ulemper ved den nåværende ledelsesstruktur. Man får et uensartet forum for policymaking. Det tar forholdsvis lang tid før man når en konsensus og kan fatte vedtak. Det kan bli lange, intrikate diskusjoner på ledermøtene hvor man enkelte ganger ikke makter å oppnå enighet utad, selv på det som oppleves fra utsiden som enkle saksområder. Dette skyldes ikke bare at lederne har forskjellige overbevisninger, kommer fra bakgrunner hvor man oppfatter og løser utfordringer på forskjellige måter, men også forskjellige personlige handlingsmønstre og måter å opptre på, spiller inn. Samarbeidet kan bli noe ytre, mens man i praksis ikke har eller ønsker å ha et nærere samarbeid. For eksempel ønsker den katolske tjenesten ønsker å ivareta sin uavhengighet. Enkelte av lederne for de religiøse tjenester ønsker å holde humanistene på en armlengdes avstand. Enkelte tolererer det ytre samkjøringen med humanistene, i alle fall de som er positivt eller moderat positivt innstilt overfor det religiøse, og er interessert eller moderat interessert i en form for samarbeid. Andre aksepterer den formelle strukturen, men ønsker ikke å ha noe samarbeid med eller kontakt med humanistene på tjenestens praktiske plan. Disse ønsker ikke en mer integrert og samordnet policy struktur.

Protestantene og humanistene er de som har gitt positive signaler om en mer sentralisert institusjon. Fra protestantisk hold kan dette forstås på bakgrunn av at de selv innad har en mangeartet struktur. 16 kirkesamfunn 'må' allerede arbeide sammen, og ikke alle er fornøyd med den posisjon og gjennomslagskraft de har for sine særheter. En liknende situasjon finnes blant humanistene, hvor den enkelte humanistiske sjelesørger står som en representant for den humanistiske allianse, som i seg selv er en mangeartet og løselig strukturert størrelse. Ledelsen for både den katolske, den jødiske og den hinduistiske tjeneste står for et løsere samarbeid og fokuserer på sin selvråderett.

Sjelesorgstjenestens grunnplan

De fleste sjelesørgere har rang av major, de yngre er kapteiner, stabstjenestepersonell har grad av oberstløytnanter. Hver sjelesørger som ansettes i sjelesorgstjenestene må besitte et sendebrev fra sitt tros/livssynssamfunn. For den katolske kirkens

vedkommende gjøres dette av biskopen med ansvar for de militære styrker. Han gir den enkelte katolske feltprest det nødvendige kollas. For de protestantiske kirker gis dette av et styrende råd. Denne innstillingen danner grunnlaget for vedkommendes ansettelsesforhold og er gjeldende for hele ansettelsesperioden. Det vil si at et livssynssamfunn kan, av enkelte årsaker, trekke sin innstilling tilbake. Gjøres dette, opphører ansettelsesforholdet for den det gjelder. Alle militære sjelesørgere er betalt fullt ut av styresmaktene og ikke av sine respektive livssynssamfunn. Dette kan i negativ forstand minske det sendende samfunns direkte praktiske og åndelige støtte av 'sin(e)' sjelesørg(er). Dette kan igjen gå ut over kirkesamfunnets orientering om behovet for og viktigheten av sjelesorgsgjerningen overfor sine egne trosfeller og innenfor sine egne kirkesamfunn.

Fordeler med den nåværende struktur

Den enkelte sjelesorgstjeneste er selvstendig med egen profil og rettet mot 'egne' soldater. Tjenestene fremstår allikevel som omfattende og koordinerte overfor alle forsvarsansatte, og må også ta hensyn til de som ikke står tilknyttet noe tros- og livssynssamfunn. Det tilstrebes en felles omfattende integrert omsorgstjeneste. Tjenestene bestreber seg på å opptre samlet utad. Man er ikke ute etter innholdsmessig ensretting mellom tjenestene, men en felles personell og finanspolitikk overfor det øvrige forsvar og dets ledelse. Tjenestene har sett det som formålstjenelig å skulle utarbeide overordnede, felles kjøreregler i et felles notat (se vedlegget på pacem.no: «Feiringer og tankemøter»). Som et eksempel på et samarbeid på det praktiske plan har de utarbeidet en felles protokoll «Veiledning ved død» (se vedlegget på pacem.no: «Protokoll Veiledning ved død»). Videre har de gitt ut en felles CD/MP3 som inneholder relevant materiale (salmer, sanger, dikt, skriflesninger) fra de enkelte tjenester til bruk ved akutt nød i mangel av eller i påvente av en egen sjelesørg(er). De opplever også å stå sterkere overfor rikspolitikkerne og får mer anerkjennelse fra den nederlandske befolkningen generelt.

– Forholdet mellom representanter for større og mindre tjenester

Feltprester fra de større tjenestene kan se personellet i de mindre tjenestene som positive utfordringer og korrigeringer for hvordan de selv utfører sin tjeneste. Alle sjelesørgere må sette seg inn i det vesentligste i de andre tjenesters teoretiske og praktiske egenart og tjenesteutførelse. Sjelesørgere fra mindre tjenester kan i tjenesteområder innen operasjoner i utlandet gi verdifulle bidrag til styrkens forståelse av teatret.

– Forholdet mellom religiøse og humanistiske tjenester

Den humanistiske tjenesten blir av de religiøse opplevd som et positivt og korrigerende tilskudd i den helhetlige tjenesten. De utfordrer de religiøsbaserte tjeneste til å tenke nytt og kreativt. De er meget profesjonelle og innovative i utøvelsen av tjenesten. De står utenfor en indre religiøs polarisering. De er friere i utøvelsen av tjenesten, med mindre historisk og dogmatisk bagasje. Dette fører til nyttige ideer og løsningsforslag i utfordringer den totale sjelesorgstjenesten står overfor.

– Forholdet til media

På mediefronten har man opplevd det positivt å operere innen denne strukturen. Man får som del av et større fellesskap en bedre informasjonsdekning og skoloring. Uttalelsene blir koordinert i den grad man finner det formålstjenlig. Dette gjelder også når man uttaler seg om de finansielle rammer den totale tjenesten blir tildelt av politikerne. En felles uttalelse i en sak oppleves å ha en større gjennomslagskraft. Denne synergieffekten vil være en fordel framfor at media skulle bli brukt av den enkelte tjeneste som en varslingskanal oppover i det militære systemet.

– Forhold til rekruttering

En tjeneste bestående av flere livssyn vil kunne virke positivt på rekrutteringen av soldater med den bakgrunn som er representert i forsvaret eller som forsvaret ønsker å rekruttere. Dette gjelder i særlig grad for nasjoner som Nederland som har et yrkesforsvar og ikke er basert på verneplikt. Mangfoldet av sjelesørgere vil signalisere at det er fullt mulig å leve ut sitt livssyn og bli betjent innen og med Forsvaret som arbeidsgiver.

Ulemper med den nåværende struktur

– Å arbeide fram en fastere felles policy har vist seg vanskelig

Styret i den humanistiske allianse oppfattes av medlemmer av de andre tjenestene å føre en 'misjonerende' policy som oppleves som aggressiv sekularistisk og antireligiøs, selv om mange av humanistene selv ikke ser det på denne måte. Det kan fra tid til annen oppstå dype samarbeidsproblemer mellom partene, også på tjenestenes ledelsesnivå.

– Intern fordeling av økonomi

En annen ulempe med den nåværende strukturen er av finansiell art. Den totale tjenesten har til nå fått tildelt en sum som de selv måtte fordele internt. Dette har ført til indre kamp om prosentdel av den tildelte sum. Samtidig har det vært en

utfordring at fellesskapet får budsjettert på grunn av forrige års forbruk. Det vil si at dersom en tjeneste underforbruker sin tildeling et år, vil dette få negative følger for hele fellesskapet neste budsjettår ved at den totale tildeling blir mindre. Dette har skapt gnisninger mellom tjenestene. Det har også kommet fram at de mindre tjenestene har funnet det vanskeligere enn de større å profilere sine finansforventninger og oppfylle hva tjenestefellesskapet forventer av dem i form av tjenester som utløser midler.

Utfordringer for den nåværende struktur

– Ledelsesstrukturen

Forsvaret ønsker å forholde seg til kun én person. Til nå har de fem lederne fungert som et team av likeverdige ledere. Denne situasjonen er blitt utfordret ved at Forsvarsledelsen ønsker å forholde seg til én person som tjenestenes kontaktperson. Denne person skal inngå i en kontaktgruppe bestående av medlemmer fra flere støttetjenester. Denne gruppa skal blant annet fordele den finansielle tildelingen fra forsvarsledelsen seg imellom. Dette gir en opplevelse av at tildelingen må gå gjennom nok et ledd før fordelingen kan gjøres internt i ledelsesgruppa. En utfordring for ledelsesgruppa er da å ha tiltro til at denne ene personen greier å snakke for hele ledelsesgruppa i kontaktgruppa. En annen utfordring består i om de skal velge en av de nåværende i ledelsesgruppa til deres representant i kontaktgruppa eller om ledelsesgruppa skal tilføres en ny person. En fordel med å velge den første utfordringen er at de sikrer seg at det er en person med lengre fartstid, innsikt og tillit i ledelsesgruppa. En ulempe er at denne personen får mindre tid til å lede sin egen tjeneste. En annen 'ulempe' er at denne stillingen kan oppfattes som et steg på vei til en chaplain general. Men muligheten for å få en humanistisk chaplain general ville ikke være akseptabel for katolikkene, og protestantene ville også se vanskeligheter med en slik løsning.

En annen løsning vil da kunne være at stillingen går på omgang blant de nåværende ledere. Men da får man spørsmålene om dette skulle gjelde alle fem eller seks eller kun de store tjenestene som den katolske og den protestantiske. En tredje løsning vil være å få inn en person utenfra de nåværende tjenestene. Fordelen med å velge denne løsningen er at man kan få en person som opplever å ha færre bindinger/interesser til en av tjenestene. En ulempe her er at dersom det totale rammeantallet ikke skal utvides, må en stillingshjemmel 'ofres' blant tjenestene. En annen ulempe er å få inn en person som har administrative erfaringer, men ikke de spesielle tjenestemessige. Man har på nåværende tidspunkt ikke kommet fram til en løsning på denne utfordringen.

- Finansiell tildeling i et ekspanderende tjenestemiljø

Man må komme til enighet om man skal presse myndighetene for at tildelingen skal øke når nye tjenester kommer til eller om tildelingen forblir konstant og fordelingen innad må justeres for å akkomodere den nye tjenesten. Hver tjeneste må sikres egne rammer som passer for dem og som vil gi muligheter for ekspansjon av tjenestetilbudet deres. Dette gjelder i større grad de mindre tjenestene. Det vil si at den interne rammetildelingen må ta spesielt hensyn til disse.

- Endringer i antall sjelesørgere

Er det livssynsfordelingen i det sivile samfunn som skal gjenspeile størrelsen på tjenestene i Forsvaret eller skal tjenestefordelingen gjenspeile livssynsgrunnlaget blant de ansatte og tjenestegjørende? Hvordan vil dagens struktur og fordeling mellom de enkelte tjenester kunne endres dersom livssynsgrunnlaget blant soldatene skulle skifte dramatisk? Vil man kunne øke rammeantallet sjelesørgere? Hvis rammeantallet holdes konstant, hvordan gjennomfører man da en endring dersom en eller flere av tjenestene opplever at antallet soldater de henvender seg til øker eller minsker betraktelig?

- Hvordan deployere og rotere sjelesørgere under et lengre oppdrag (eller over flere kontingenter) ute?

Først må det presiseres at dette i første rekke gjelder den nederlandske hæren. I marinen er det aldri mer enn én sjelesørger om bord på et skip. Er det flere sjelesørgere som skal ut samtidig, er det nederlandsk policy (det innrømmes at dette er lettere i teorien enn i praksis) at det skal være med en kristen sjelesørger ved hver av de større avdelingene. Den neste vil være en humanist. Ved kristne høytider og feiringer vil det også sendes en kristen feltprest til en større avdeling (eller skip) hvor det ikke er en kristen sjelesørger tilstede (det vil også si der hvor det bare er en humanistisk sjelesørger til stede).

Uenighet kan oppstå mellom kristne og humanistiske sjelesørgere rundt forståelsen av feiringer av det som omtales som kristne høytider. Spesielt hvis det legges opp til kun en feiring og ikke parallell i en avdeling. Flere av disse høytidene har en ikkekristen fortid. Og kan man ikke da feire disse uten å legge vekt på de spesifikt kristne religiøse aspekter? Det er også blitt argumentert at det er opp til den høyeste sjef i styrken å bestemme. Sjefens preferanser vil da kunne spille inn.

Det er av største betydning at slike omstridte caser blir diskutert ferdig på forhånd og ikke overlatt til den enkelte sjelesørger i operasjonsområdet. Dette for å unngå at den enkelte sjelesørger benytter anledningen til å kjøre fram sitt eget ståsted. Ved

større baser og avdelinger ute vil det være representanter for både de større religiøse retninger (katolske og protestantiske) og humanismen. På dette plan må de selv finne fram til det samarbeid som gagnar soldatene best. Det er derfor den nederlandske sjelesorgstjenesten har utarbeidet Notatet «Feiring og tankemøter» og Protokollen «Veiledning ved død» som ligger vedlagt på pacem.no.

Den nederlandske modellen er vokst fram av det nederlandske samfunns eldre og nyere samfunnshistorie, og er et resultat av dagens skille mellom stat og organisert livssyn. Representanter for det nederlandske forsvar synes å være godt fornøyd med denne modellen. Lederne for de sjelesørgeriske tjenestene er også tilsynelatende fornøyde med modellen og gir uttrykk for at de mener den fungerer. Det viktigste er opplevelsen av at de klarer å legge til rette for at soldatene kan bli betjent etter deres ønsker. Det andre er at soldatene under tjenesten ikke skal bli beordret eller på annet vis tvunget til å delta på en tros- og livssynstilstelning. Valgfrihet og frivillighet på den ene side og nærhet og tilgjengelighet ved behov på den andre side kan stå som en fortettet oppsummering av målet med og for den nederlandske militære sjelesorgstjenesten.

Hvordan det svenske og nederlandske forsvar har møtt/løst utfordringene på det praktiske plan

Det svenske forsvaret tilbyr i prinsippet ikke kosher og halal mat, men derimot gir de et tilbud til sine soldater om kjøttfri og vegetarisk mat siden rituelt slaktet kjøtt strider mot svensk lov og må importeres. I prinsippet skal derfor denne type mat ikke skaffes til veie av militære avdelinger. I det nederlandske forsvaret serveres både kosher og halal mat, både hjemme og i operasjoner utenlands. I oppdrag i utlandet sendes det ut ferdigpakkede rasjoner.

For det svenske forsvaret foreligger det ingen veiledning for hvordan man behandler døende og døde soldater med tanke på deres religiøse tro. Begrepet militær begravelse regulerer kun det som gjelder for fanevakt, drapering av kisten med mer, men ikke det religiøse ritualet. En veiledning skal utarbeides i løpet av nær fremtid. Det svenske forsvars gravtjenestereglement fra 2002 inneholder noen deler om andre trosretninger, men ledelsen i det svenske feltprestkorps er av den oppfatning at dette dokumentet bør omarbeides.

Det nederlandske forsvaret har derimot utgitt en veiledning som inneholder detaljert praktisk og rituell informasjon fra de største religioner og livssyn som er representert i deres forsvar.

De enkelte lands forsvar regulerer det å kunne bære synlige religiøse symboler sammen med uniform. Det svenske forsvars uniformsdirektiv sier at ingen religiøse symboler er tillatt på uniformen. Et unntak er gjort for tjenestemerker for

sjelesørgere. Derimot kan religiøst hodeplagg bæres sammen med militært hodeplagg, men ikke erstatte disse. Det gis ingen unntak fra sikkerhetskravene. I Nederland kan religiøst hodeplagg bæres dersom det passer under og ikke kommer i konflikt med bruk av militært hodeplagg. Et eksempel på slikt tillatt religiøst hodeplagg er den jødiske kippa.

Spørsmål om hvordan forskjellige kategorier helligdager opp mot likeartet arbeidsbyrdefordeling i en avdeling reguleres, skal utredes nærmere i det svenske forsvaret. I dag er det arbeidsrettslige kollektivavtaler som regulerer helligdager, i tillegg til den kristne kalenderen. Vernepliktige som tilstås tjenestefri for å delta i feiringer av større ikke-kristne høytider skal ikke måtte innarbeide denne tiden. Heller ikke skal den vernepliktige av denne grunn måtte ta vakter og beredskap ved kristne høytider.

Et godt eksempel på hvordan et forsvars seremonier kan reguleres for å ta hensyn til religions- og livssynstilhørighet og hvordan sjelesorgstjeneste(e) kan samarbeide på en god måte, finnes i studiens vedlegg 1 fra Nederland (pacem.no).

Det svenske forsvarets håndbok *Fältandaktsboken* (Stockholm 2008) inneholder et kapittel «Interreligiöst material» med korte bønner og skriftsteder fra buddhismen, islam, jødedom og sikhismen. I tillegg er det den enkelte pastors håndbok fra eget trossamfunn som gjelder.

I det nederlandske forsvaret er det den enkelte sjelesorgstjeneste som er ansvarlig for utgivelsen av slikt materiale. Sjelesorgstjenesten i det nederlandske forsvaret har allikevel gitt ut en felles omfattende protokoll om veiledning ved død. Denne inneholder tiltaksmomenter overfor soldater med et romersk katolsk, protestantisk, humanistisk, jødisk eller muslimsk livssyn. Her foreligger et godt utvalg av relevante tekster, bønner, salmer til bruk. Protokollen er på 93 sider og bare et lite utvalg er tatt med i denne studien som vedlegg 2 (pacem.no).

Det svenske forsvaret minnes sine falne og markerer dette på FN dagen 24. oktober ved et monument for falne i FN tjeneste. En del avdelinger gjennomfører egne markeringer. Det arbeides med hvordan man kan ta inn multireligiøse aspekter ved slike markeringer.

Referanser

Uttrykte kilder

FO/FPK: ”Yrkestilsetting av feltprester fra andre kirkesamfunn enn Den norske kirke” – Oversendelse av høringsdokument, 13. november 1997, ref. 1705/97/FO/FPK/odh/540.

Innstilling fra nemnd om feltpresttjenesten, 1946.

Innstilling om feltpresttjenesten, 1975.

Likebehandling og variasjon: Feltprestkorpset som økumenisk tjeneste i Forsvaret, Bård Mæland og Knut Refsdal, 29. mai 2003.

Lunde, Nils Terje. ”Verneplikt, kommando og nonkombattant status for prester i Forsvaret. Fortolkning av gjeldende rettsgrunnlag”. Utredning til Feltprostens teologiske fagråd, 2003-09-04.

Lunde, Nils Terje (2008). Fra ”Prestens time” til ”Etikk og militærmakt” i Etikk og militærmakt. Lærebok GSU Emne [Manus – til prøve].

Årsmelding for Feltprestkorpset 2000.

Lover og regelverk

1. Genevekonvensjon av 12. august 1949.

2. Genevekonvensjon av 12. august 1949.

3. Genevekonvensjon av 12. august 1949.

4. Genevekonvensjon av 12. august 1949.

Den europeiske menneskerettighetskonvensjon.

Direktiv vedrørende tilrettelegging for religionsutøvelse i Forsvaret, 2001.

FR 13–1 Krigsgravtjenesten i Forsvaret.

FR 2–1–1 Personelltjeneste i felt.

IV Haag-konvensjon av 1907, Landkriksreglementet.

Kgl. res. 22. oktober 1954, Plan for Feltprestkorpset, Instruks for Feltprosten.

Kgl. res. av 18. oktober 1957 nr 9092: Forskrift om ansiennitet og kommandomyndighet for befall i Forsvaret § 9.

Kgl. res. av 22. november 1991 nr. 855 Reglement for utskrivning og verneplikt.

Kgl. res. av 26. okt 1990, Retningslinjer om liturgisk inventar og utstyr.

Kongeriget Norges Grundlov, 17. mai 1814.

Lov om verneplikt av 17. juli 1953.

Militær straffelov av 22. mai 1902 nr. 13.

Menneskerettighetsloven, 21. mai 1999 nr. 30.

Regler for bruk av kirken, fastsatt av Kirkemøtet med hjemmel i kgl. res. av 25. oktober 1991.

STANAG 2070 (2. utgave), vedlegg D.

Tilleggsprotokoll I av 1977.

TJ 14 – 3, Reglement for den indre tjeneste.

Kildesamlinger og offentlige dokumenter

Konkordieboken: Den evangelisk-lutherske kirkes bekjennelsesskrifter. Red. Jens Olav Mæland (1985). Oslo: Lunde forlag.

Feltprestkorpsset (1959): Håndbok for feltprester.

Forsvarets pedagogiske grunnsyn, 2006.

Forsvarets verdigrunnlag, 1998.

Forsvarskommisjonen av 1946 (1949): Innstilling, Oslo.

Handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse i forsvarssektoren 2006.

Inst. S. nr. 221 (1953).

Inst. S. nr. 234 (2003-2004) Forsvarskomiteens innstilling til St. prop. nr. 42 (2003–2004) Moderniseringen av Forsvaret.

Kirke/stat-utvalget ”Samme kirke – ny ordning”, 2002.

Kirkemøtets høringsuttalelse til NOU 2006:2 Staten og Den norske kirke, vedtatt 18. november 2006.

Menneskerettigheter i væpnede konflikter” utgitt av Norges Røde Kors, Oslo 1984.

NOU 1975:30 (Kirke- og undervisningsdepartementet): Stat og Kirke.[Sivertsen-utvalget].

NOU 1979:51 Verneplikt.

NOU 1994:18 Velferd i Forsvaret.

NOU 2006:2 Staten og Den norske kirke.

St.meld. nr. 17 (2007-2008) Staten og Den norske kirke.

Ot.prp. nr. 34 (2008–2009) Om lov om endring i lov 7. juni 1996 nr. 31 om Den norske kirke.

St.prp. nr. 2 (1953): Forsvarets organisasjon.

St.prp. nr. 42 (2003–2004) Moderniseringen av Forsvaret.

Litteratur

Berger, Peter L. (1993). *Religion, samfund og virkelighed: elementer til en sociologisk religionsteori*. Oslo: Vidarforlaget.

Drazin, Israel & Cecil B. Currey (1995). *For God and Country: The history of a constitutional challenge to the army chaplaincy*. Hoboken, New Jersey: KTAV Publishing House.

Henderson, Darryl Wm. 1979. *Why the Vietcong fought*. London: Greenwood Press.

Henderson, Darryl Wm. 1985. *Cohesion. The human element in combat*. Washington, DC: University press.

Jacobsen, Jan Otto (2005). "Den militære organisasjon i møte med den nye individualismen." *Pacem* 8:2 (2005).

Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God: The Rise of Religious Violence*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

Kiærland, Lars (1955): "Kirkene som sentra for militærøvinger og som lagerlokaler for militært- og annet materiell i eldre tider", *Norsk militært tidsskrift*.

Lunde, Nils Terje (2003). *Fra Forsvaret i kirken til kirken i Forsvaret: Kirkelig-militære relasjoner i Norge gjennom 1000 år*. Bergen: Eide forlag.

Lunde, Nils Terje (2006). "Feltpresttjenesten i lys av luthersk toregimentslære", *Pacem* 9:1 (2006).

Oftestad, Bernt T. (1998). *Den norske statsreligionen: Fra øvrighetskirke til demokratisk folkekirke*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Pollan, Brita (2003). *Ritualer for mennes ærefulle død: selvoffer og livsmening*. Oslo: Emilia.

Religionsfrihet og Religionspolitikk. Delrapport fra Kirke/stat-utvalget april 2001.

Rygnestad, Knut (1955). *Dissentarspørsmålet i Noreg frå 1845 til 1891: Lovgjeving og administrative praksis*. Oslo: Lutherstiftelsen.

Shay, Jonathan (2002). *Odysseus in America. Combat Trauma and the Trials of Homecoming*. New York. Scribner.

Shay, Jonathan (2003). *Achilles in Vietnam. Combat Trauma and the Undoing of Character*. New York. Scribner.

Steinsland, Gro (2000). *Den hellige kongen: om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalder*. Oslo: Pax forlag.

Årbok for Den norske kirke 2008.

Internettkilder

http://www.human.no/templates/page__6442.aspx).

http://www.mil.no/multimedia/archive/00100/varsel_om_sesjon_19_100487a.xls

<http://www.ssb.no/emner/02/01/10/folkemengde/>.

<http://www.ssb.no/emner/02/01/10/innvbef/fig-2008-04-29-02.gif>.

<http://www.ssb.no/trosamf/fig-2008-01-07-01.html>

<http://www.ssb.no/trosamf/tab-2008-01-07-02.html>,

<http://www.ssb.no/folkendrkv/2008k2/kvart00.html>.

http://www.utdanningsmagasinet.no/um/Venstremeny/Friar/Militartjeneste/Verneplikt.b7C_wlvG0z.ips.

<http://www.verdikommisjonen.no> Verdikommisjonens sluttrapport, Valgt fellesskap, prosjektrapporter og forslag, kap. 6: Det flerkulturelle Norge. Religions- og livssynsfrihet i Norge, anbefalinger fra prosjektet.

<http://www.mil.no/fst/forsvarssjefen/start/article.jhtml?articleID=145701>.

http://www.mil.no/multimedia/archive/00108FAGKOMIT__C_108668a.pdf.